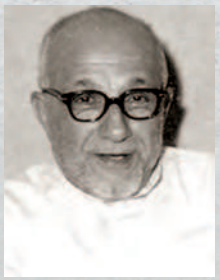
TARİH OKUYAN ŞAŞIRMAZ SAYI 111 | HAZİRAN 2021 | FİYATI 22 TL | KKTC 27 TL | AVRUPA 12 €

Derin Tarih

PORTRE

Şam'ın Bülbül Sesli Allâmesi

Şeyh Ali Tantâvî

ERMENİ LOBİLERİ 1915'İ NASIL SÖMÜRDÜ?

YALAN, RÜŞVET, ŞİDDET...

9 772147 055007 111

Osmanlı Casusları Cem Sultan'ın Peşinde

Haçlı Seferleri'nin Nedeni Malazgirt Savaşı'ydı

ARAPLAR YAHUDİLERE TOPRAK SATTI MI?

Biz TÜRKİYE İçin Çalışıyoruz...

- Çevreyle ilgili yasa ve yönetmelik hükümlerine bağlı kalarak, mevzuatlarda yapılan değişikliklere uyum sağlıyoruz,
- Çevresel amaçları ve hedeflerimizi sürekli geliştiriyor ve iyileştiriyoruz,
- Şirket çalışanlarımızı, müteahhitlerimizi ve tedarikçilerimizi Çevre Politikasına uymaları konusunda bilinçlendiriyor ve bunun için gerekli eğitimleri sağlıyoruz,
- Çevresel faktörleri ve riskleri tanımlıyor, değerlendiren ve etkin bir şekilde kontrol eden bir çevre yönetim sistemini oluşturuyor ve uyguluyoruz,
- Atıkların azaltımı, tekrar kullanımı ve geri kazanımı için çalışmalar yapıyoruz,
- Etkin karar ve önlemler alabilmek amacıyla çevresel konular ve sosyal etkiler hakkında yöre halkı ve ilgili taraflar ile açık bir iletişim kuruyoruz,
- Verimlilik artışını ve yeni teknoloji kullanımını teşvik ile enerji, su ve doğal kaynakların tasarrufunu sağlıyoruz,
- Madencilik faaliyetleri sırasında ve sonrasında arazilerin doğaya yeniden kazandırılma çalışmalarını yürütüyoruz,
- Tedarik zincirinde kullanılan malzemenin ve alınan hizmetlerin Çevre Politikasına uygun olmasını sağlıyoruz,
- Çevresel performansı şeffaf bir şekilde kamuya aktarma yükümlülüğünü sergiliyoruz.

Milli Ekonomiye Katkı Sağlıyoruz

KOZA
ALTIN İŞLETMELERİ

editor@derintarih.com

Tarihi Sömürmek

ABD Başkanı Joe Biden'ın 1915 Olaylarını "Ermeni Soykırımı" olarak resmen tanıdığını açıklaması kimseyi şaşırtmadı. Çünkü Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılma sürecinde gerçekleşen bazı hadiselerin seyri ve o döneme dair yorumlar, çoktandır tarihin değil siyasetin konusu. Uluslararası arenada ve politik çevrelerde, gerçekten ne olduğunu ve kimlerin hangi rolü oynadığını artık çok az insan merak ediyor. Hakikatler, sloganların eline esir düşmüş durumda.

Bu noktadan hareketle, *Derin Tarih* olarak 1915 Olaylarını yeniden ele alırken, farklı bir bakış açısı geliştirmek istedik ve Ermeni lobilerinin faaliyetlerine odaklandık. ABD ve Fransa başta olmak üzere, dünyanın birçok ülkesinde on yıllardır kamuoyu oluşturma çabalarını sürdüren söz konusu lobiler, tarihi ve yaşananları tamamen sömürüp saptırarak, kendi bakış açılarını dünyaya dayatmaya çalıştı, çalışıyor. Bunu yaparken yalanı, rüşveti ve şiddet eylemlerini bolca kullanan ve körükleyen Ermeni propagandistler, aslında Ermeni halkına millî bir kimlik biçmenin de mücadelesini veriyor. Soykırım iddiası böylece Ermenilerin varlığını anlamlandıran en temel enstrümana dönüştürülürken, hakikatlerle zihinlerdeki çarpık algı arasındaki makas da giderek açılıyor. Karşımızda tarihle ve coğrafyayla bağları fiilen kopmuş, bu bağları yeniden kurma yeteneğinden yoksun, yamalı bohçayı andıran bir Ermeni muhayyilesi duruyor.

Derin Tarih'in 1915 Olaylarına bu açıdan bakan dosyasındaki yazı ve röportajları okurken, bir halkın kendisinin ve dünyadaki çeşitli milletlerin, köksüz ve temelsiz bir yalana nasıl ikna edildiğinin acı serüvenini de okuyacaksınız. Alanında uzman isimlerin yetkin değerlendirmeleri, tarihin nasıl istismar edildiğini bütün yönleriyle gözlerinizin önüne serecek.

* * *

Kapak dosyasının dışında, Derin Tarih bu ay da dünyanın çok farklı coğrafyalarından özenle seçilmiş konuları sizlere takdim ediyor. Sayfaları çevirirken tarihî Mağrib'den Hindistan içlerine, sanattan musikiye, ibretli hayat hikâyelerinden sürpriz malumata, okumaya doyamayacağınız bir muhtevayla karşılaşacaksınız.

Bu sayımızda, artık bir gelenek haline gelen ek kitabımızın yanında, ilk kıblemiz Mescid-i Aksâ'nın posterini de hediye ediyoruz. İslâm medeniyetinin bütün unsurlarının ortak emeğiyle meydana getirilen Aksâ Külliyesi'nin ayrıntılarına dalıp giderken, Kudüs'ün niçin paylaşılamayacak kadar kıymetli bir şehir olduğunu daha yakından kavrayacaksınız.

Şunu da ilave edeyim:

Temmuz ve Ağustos sayılarımızın hazırlıklarını şimdiden başlattık. Başlıklarımız ve dosya konularımız hazır. Ayrıca bundan sonraki iki özel sayımızın da planlamasını yaptık. Muhtevaya dair ipucu verip sürprizi bozmayayım, ama arşivlik nüshalar olacağını rahatlıkla söyleyebilirim.

Hayırla görüşmek üzere…

Taha Kılınç

تاريخى سومورمك

ا ب د باشقانى جو بايدنڭ ١٩١٥ اولايلرينى " ارمنى صوى قيريمى " اولارق رسمًا طانيديغنى آچيقلامەسى كيمسەيى شاشيرتمادى . چونكه عثمانلى ايمپاراطورلغينڭ طاغيلمه سورجنده گرچكلشن بعض حادثەلرڭ سيرى و او دونمه دائر يوروملر ، چوقدندر تاريخڭ دگل سياستڭ قونوسى . اولوسلر آراسى آرەناده و پوليتيك چورەلرده ، گرچكدن نه اولديغنى و كيملرڭ هانگى رولى اويناديغنى آرتيق چوق آز انسان مراق ايدييور . حقيقتلر صلوغانلرڭ النه اسير دوشمش طورومد ە .

بو نقطەدن حركتله ، درين تاريخ اولارق ١٩١٥ اولايلرينى يڭيدن أله آليركن ، فرقلى بر باقيش آچيسى گليشديرمك ايستەدك و ارمنى لوبيلرينڭ فعاليتلرينه اوداقلاندق . ا ب د و فرانسه باشده اولمق أوزره ، دنيانڭ بر چوق أولكەسنده اون ييللردر قامو اويى اولوشديرمه چابەلرينى سوردرين سوز قونوسى لوبيلر ، تاريخى و ياشانانلرى تمامًا سوموريپ صاپديرارق ، كندى باقيش آچيلرينى دنيايه طياتمەيه چاليشدى ، چاليشييور . بونى ياپاركن يالانى ، رشوتى و شدت ايلملرينى بولجه قوللانان و كوروكلەين ارمنى پروپاغانديستلر ، اصلنده ارمنى خلقنه ملى بر كيملك بيچمەنڭ ده مجادلەسنى ويرييور . صوى قيريم ادعاسى بويلەجه ارمنيلرڭ وارلغنى آكلاملانديران اڭ تمل انسترومانه دونوشديرولوركن ، حقيقتلرله ذهنلرەكى چاريپق آلغى آراسندەكى مقاص ده گيدرك آچييور . قارشيمزده تاريخله و جغرافيەيله باغلرى فعلاً قوپمش ، بو باغلرى يڭيدن قورمه يتەنگندن يوقسون ، يامالى بوخچەيى آندىران بر ارمنى مخيلەسى طورييور.

درين تاريخڭ ١٩١٥ اولايلرينه بو آچيدن باقان دوسيەسندەكى يازى و روپورتاژلرى اوقوركن ، بر خلقڭ كندىسنڭ و دنيادەكى چشيدلى ملتلرڭ ، كوكسز و تملسز بر يالانه ناصل اقناع ايديلديگنڭ آجى سروونينى ده اوقوياجقسڭز . آلانندە اوزمان اسملرڭ يتكين دگرلنديرمەلرى ، تاريخڭ ناصل استثمار ايديلديگنى بتون يوگلريله گوزلريڭزڭ أوگنه سرەجك .

قپاق دوسيەسنڭ طيشنده ، درين تاريخ بو آى ده دنيانڭ چوق فرقلى جغرافيەلرندن أوزنله سچيلمش قونولرى سزلره تقديم ايدييور . صحيفەلرى چويررکن تاريخى مغربدن هندستان ايچلرينه ، صنعتدن موسيقى يه ، عبرتلى حيات حكايەلرندن سورپريز معلوماته ، اوقومەيه طويامايا جغڭز بر محتوايله قارشيلاشاجقسڭز.

بو صاييمزده ، آرتيق بر گلەنك حالنه گلن اك كتابمزڭ ياننده ، ايلك قبلەمز مسجد اقصانڭ پوسترينى ده هديه ايدييورز . اسلام مدنيتينڭ بتون عنصرلرينڭ اورتاق أمگيله ميدانه گتيريلن اقصا كليەسينڭ آيرينتيلرينه طالوب گيدركن ، قدسڭ نيچون پايلاشيلامايا جق قدر قيمتلى بر شهر اولديغنى داها ياقيندن قاورايا جقسڭز.

شونى ده علاوه ايدەيم:

تموز و آغستوس صاييلريمزڭ حاضرلقلرينى شمديدن باشلاتدق . باشلقلريمز و دوسيه قونولريمز حاضر . آيريجه بوندن صوگرەكى ايكى أوزل صاييمزڭ ده پلانلامەسنى ياپدق . محتوايه دائر ايپ اوچى ويروب سورپريزى بوزمايايم ، آما آرشيولك نسخەلر اولاجغنى راحتلقله سويلەيەبيليرم.

خيرله گوروشمك أوزره...

طه قيلينچ

İçindekiler

1
BİZDEN SİZE

4
AYIN TARİHİ

6
MİRAS METİN

8
BUNU DA GÖRDÜK

10
Canan Aytaş
TARİHİN MERKEZİNE SEYAHAT

12
Adnan Demircan
CAHİLİYE ARAPLARINDA TİCARETİ BESLEYEN ÜÇ MEMBA

14
Metin Taha Yılmaz
DEMİR KİLİSEYİ ERİTİP YUNAN HEYKELİ YAPMAK

18
Mustafa Alican
HAÇLI SEFERLERİ'NİN NEDENİ MALAZGİRT SAVAŞI'YDI

22
Tahir Günay
DİNLE NEYDEN, NE HİKÂYET ETMEDE

26
Ahmet Uçar
İNGİLTERE'DE GLADSTONE VE DOSTLARI

32
Deniz Çıkılı
ALT KITA MÜSLÜMANLARININ MÜŞTEREK HAFIZASI

36
Sevim Yılmaz Önder - Elif Özcan Uğur
KARAMANLILAR KİM OLUR?

DOSYA
42
Haluk Selvi
ERMENİLERİN 150 YILLIK PROTEZ TARİH TEZİ

48
Edward J. Erickson
ERMENİ 'KAYIP DAVA' MİTOLOJİSİ

54
Mustafa Budak
KIR ZİNCİRLERİNİ ERMENİSTAN ARŞİVİ!

58
Maxime Gauin
ABD'DEKİ ERMENİ LOBİSİ

Derin Tarih
Haziran 2021
SAYI 110
ISSN 2147-0553

İmtiyaz Sahibi
Ketebe Kitap ve Dergi Yayıncılığı A.Ş. adına
Mustafa Albayrak

Genel Yayın Yönetmeni
Taha Kılınç

Yayın Koordinatörü
Özlem Kocukeli Özbay

Yazı İşleri Şefi
Munise Şimşek

Yardımcı Editör
Mirza Mahmut Demir

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü
Burhan İstenci

Yayın Kurulu
Fahameddin Başar
Mustafa Budak
Mehmet Fatih Can
Adnan Demircan
Mustafa Kaçar
Avni Özgürel

Danışma Kurulu
Uğur Derman
Ali Birinci
D. Mehmet Doğan
Şinasi Gündüz
Muhammed Harb
Hüsrev Hatemi
Mustafa Hatipler
İsmail Kara
Aykut Kazancıgil
Muharrem Kesik
Mahmud Erol Kılıç
Heath W. Lowry
Ümit Meriç
Ramazan Şeşen

Kreatif Direktör
Harun Tan

Grafik-Tasarım
Metin Taha Yılmaz

Asistan Grafiker
Canan Aytaş

Çeviri
Z-Alp Çeviri (İngilizce)
Osmanlıca Eğitim ve Kültür Dergisi
İbrahim Kapaklıkaya

64
İbrahim Bozbeşparmak
ŞEYH ALİ TANTÂVÎ

68
Yalçın Çetinkaya
''BİR ÂHENK İLMİ VE SANATI OLARAK MÛSİKÎ, VARLIĞIN ÂHENGİNİN YANSIMASIDIR''

78
Samet Tınas
OSMANLILAR KAYI BOYUNDAN MIYDI?

82
Abdurrahman Selim Çelikbilek
MISIR KRALI FARUK'UN ANNESİ NASIL HIRİSTİYAN OLDU?

86
Ekrem Buğra Ekinci
SULTAN II. MAHMUD'UN "GÂVUR" İTHAMINA CEVABI

90
Oktay Bozan
DİYARBAKIRLILARIN İZMİR'İN İŞGALİNE TEPKİSİ

94
Yusuf Sami Kamadan
ARAPLAR YAHUDİLERE TOPRAK SATTI MI?

98
Mikail Türker Bal
FATİH'İN DERVİŞİNİN BOSNA'YA ARMAĞANI

102
Semih Akşeker
MEZOPOTAMYA'NIN VENEDİK'İ

106
Ersin Kırca
OSMANLI CASUSLARI CEM SULTAN'IN PEŞİNDE

112
Mehmet Önder
HOTEL RUANDA

114
Munise Şimşek
VİTRİNDEKİLER

117
Veysel Karaaslan
HABABAM SINIFI MASUM MU?

128
Hasan Aycın
ÇİZGİSEL TARİH

Sosyal Medya
Şuhedanur Hacıalioğlu

Fotoğraf
Mustafa Cambaz
Sedat Özkömeç

Reklam Genel Müdür
Abdullah Hanönü

Genel Müdür Yardımcısı
Ziya Kadam

Reklam Rezervasyon
0212 467 65 65

Baskı
Özcan Ural (Satın Alma ve Baskı Müdürü)

Satış - Pazarlama - Abone ve Dağıtım
0212 467 67 17

Birlikte Dağıtım A.Ş.
www.birlikte.com.tr
abone@derintarih.com
okurhatti@derintarih.com

Basım
Turkuvaz Haberleşme ve Yayıncılık A.Ş.

Güzeltepe Mahallesi Mareşal Fevzi Çakmak Caddesi B Blok No 29/1/1 Eyüpsultan İSTANBUL
0212 354 30 00

Kurumsal Dağıtım
Turkuvaz Dağıtım Pazarlama A.Ş.
Samandıra, İstanbul
0216 585 90 00
www.turkuvazmatbaacilik.com
İletişim - Yönetim Yeri

Maltepe Mah. Fetih Cad. No: 6
34010 Zeytinburnu, İstanbul
0212 467 65 05
www.derintarih.com - iletisim@derintarih.com

Her hakkı mahfuzdur.

Dergideki yazı, fotoğraf ve diğer görsellerin izin alınmadan veya kaynak gösterilmeden her türlü ortamda çoğaltılması yasaktır.

albayrak Medya

Haziran'ın Dünyası

238 YIL ÖNCE

Buradan manzara harika!

5 Haziran 1783 – Balonla ilk uçuş yapıldı

Joseph Michel ve Jacques E. Montgolfier kardeşler tarafından Fransa'daki Annonay köyünde, balonla ilk insansız uçuş geçekleştirildi. 10,5 metre çapındaki keten balon sıcak havayla doldurularak 450 metre yükselerek 10 dakikada 1,5 mil yol aldı.

54 YIL ÖNCE

İşgal 3,5 katına çıkıyor

5 Haziran 1967 - Altı Gün Savaşı başladı

İsrail'in Mısır havaalanlarına saldırıp 280 uçağı yerde imha etmesiyle Altı Gün Savaşı da denilen 1967 Savaşı başladı. Aynı gün Ürdün ve Suriye'ye de saldıran İsrail, Arap kuvvetlerine ağır kayıplar verdirdi. Sina Yarımadası, Golan Tepeleri, Batı Şeria, Doğu Kudüs, Gazze Şeridi ve Şeba Çiftliklerini işgal ederek topraklarını neredeyse üç buçuk kat arttırdı.

62 YIL ÖNCE

Che Gazze'de; lakin...

18 Haziran 1959 - Che Guevara Gazze'yi ziyaret etti

Mısır Cumhurbaşkanı Cemal Abdunnasır'ın misafiri olarak Kahire'ye gelen Che, daha sonra Mısırlı bir heyetle Gazze'ye geçti. Bu ziyaret gerillalardan ilham alan Fedaiyyun hareketi için önem taşıyordu. Che ve Kübalılar birkaç mülteci kampını ziyaret etseler de, günün sonunda Filistin devrimci Fedaiyyun'un üst düzey liderleriyle değil, BM Acil Gücü'nün Brezilya birliğiyle yemek yediler. Ziyaretin önemli karelerinden biri de, Che'nin Gazze'den sonraki durağı Şam'da Salahaddin Eyyûbî'nin türbesini ziyaretiydi.

924 YIL ÖNCE

Haçlıların Anadolu biletini Aleksios kesmiş

19 Haziran 1097 – İznik Bizans'a teslim edildi

1906'da Haçlılar İstanbul'a ulaşmış, halkın dehşet saçan Haçlılar karşısında duyduğu korkuyu paylaşan İmparator Aleksios Komnenos, Haçlı reisleriyle anlaşma yaparak Anadolu'ya geçmelerini sağlamıştı. Haçlıların genel hücuma hazırlandığını anlayan Anadolu Selçukluları, başşehir İznik'i Bizans kumandanı Butumites'e teslim ettiler.

540 YIL ÖNCE

"Sînemi Çâk Eyle Cânum Hâk ü Gönlüm Derd-Nâk"

20 Haziran 1481 – Cem Sultan II. Bayezid'e yenildi

Cem Sultan, babası Fatih Sultan Mehmed'in vefatının ardından kardeşi II. Bayezid tahta geçince, babasının taht için kendisini seçtiği iddiasıyla bir ordu toplayarak Bursa'ya geçti. 18 gün kadar burada kaldı; adına para bastırıp hutbe okutarak kendisini padişah ilan etti. Fakat Yenişehir Ovası'nda kardeşinin ordusu karşısında yenilgiye uğrayacaktı. Destek bulamayınca önce Tarsus'a, sonra da Kahire'ye gitti.

376 YIL ÖNCE

Girit uğruna çeyrek asır

24 Haziran 1645 - Girit Savaşları başladı

Osmanlı ile Venedikliler arasında 25 yıl süren çetin kara ve deniz savaşları neticesinde, birçok sağlam kale ile korunan Girit adası Osmanlılar tarafından fethedildi. Venediklilerin adada 400 yıldan fazla devam eden egemenliklerinin yanı sıra, Doğu Akdeniz ticareti ve bu bölgedeki deniz hâkimiyetleri de sona ermiş oldu.

VERIFIED
SAFE TOURISM
TURKEY

Bu yaz Karatay Termal'deyiz.

Şifalı termal suyu, SPA ve masaj hizmetleri, ferah odaları,
konforlu konaklama imkanları ve nefis lezzetleri ile yazın şifalı bir tatili
Karatay Termal Tatil Köyü'nde sizleri bekliyor.

KARATAY
BELEDİYESİ

#özelbirkonum

İsmil, 21867. Sokak 80B-A, 42290 Karatay/KONYA
+90 332 221 66 66 | karataytermal.com

KARATAY
Termal Tatil Köyü

BEKİR SIDKI SEZGİN (1936-1996)

ITRÎ VE DEDE EFENDİ'DEN NEDEN KORKTUK?

Bekir Sıdkı Sezgin, ehil ellerden aldığı birikim, Allah vergisi ses güzelliği, estetik anlayışı ve kabiliyetiyle Türk mûsiki tarihinin abide sanatkârlarındandır. Müzik onun için "fikir, zikir ve şükür"ün farklı bir formuydu. Besteci ve icracı olarak geleneğin inceliklerine sıkıca tutunan Sezgin, klasik repertuvarıyla o mirası geleceğe aktarmak için çabaladı. Klasik mûsikinin yasaklanması ya da hor görülmesi hususundaki düşüncelerini 1981 yılında *Sanat ve Kültürde Kök* dergisindeki yazısında derin bir teessüfle dile getiriyor. "Biz, okullarımızda Itrî'den, Dede Efendi'den bahsetmek, onları bir nebze tanıtmak şöyle dursun, isimlerini anmaktan korktuk" diye hayıflanan üstadın yazısından tadımlık satırlar...

(Kaynak: *Bekir Sıdkı Sezgin: Mûsikiye Vakfedilmiş Bir Ömür*, Kolektif, Ketebe Yayınları, 2020, s. 365-366)

Kendi öz mûsikisini bizim kadar hor gören ve onu inkâra yeltenen bir ülke daha yoktur. Japon'u, Arab'ı, Acem'i, Hind'i, Çin'i, vs. hemen hepsi de Batı mûsikisini aldılar, icrâ ettiler hatta kendi mûsikilerine faideli olan taraflarından da istifade ettiler, ama kendi malları olan mûsikilerini ne inkâr ettiler ve ne de yok etmeye uğraştılar. Aksine, Batı'nın dünyâ üzerindeki gütmeyi en büyük gaye edindiği kültür emperyalizmi karşısında, yok olma ve eriyip gitme tehlikesini çok iyi fark ettikleri için öz varlıklarına büsbütün sahip çıkmayı iyi bildiler. İşte bu kendi benliğine sımsıkı sarılma onlara neler kazandırmadı ki.

Japonlar bu hasletleri iledir ki, dünya piyasasını alt üst ettiler. Gerek Avrupa gerekse Amerika artık Japon'dan adeta korkar çekinir oldu. Şimdi Avrupa piyasalarında satılan Japon mamullerinin ithalini yavaş yavaş kısıtlama yoluna gidilmesi düşünülmektedir. Amerika ise, büyük bir araba fabrikası ile Japon bir araba fabrikasına ortaklık teklif etmek lüzumunu hissetmiştir.

Ekonomisine dahî kuvvet kazandıran bu sihir nereden gelmektedir? Çünkü Japonlar hiçbir zaman kendi örf, âdet ve ananelerinden, hasılı bütün harsından en küçük bir taviz vermemiş ve körü körüne bir Batı hayranlığı içerisine düşmemiştir. Dininden dilinden mûsikisine kadar hepsine sahip çıkmış ve onları korumasını bilmiş ve ne gariptir ki, intihar şekli olan "Harakiri"sinden bile vazgeçmemiştir.

Biz neden böyleyiz? Bu soruyu elli yıldır mütemadiyen kendimize soruyoruz. Cevabını da biliyoruz, konuşuyoruz, yazıyor, çiziyoruz fakat bir türlü hedefe ulaşamıyoruz, neden?

Efendim bunun tek sebebi, kendimizi beğenmemek ve yine, kendimizi illâ ki başkalarına benzetmek sevdasından başka bir şey değildir! Yıllardır biz Batılı'yız diye feryad ettik ama Batılı bizi Batılı olarak zinhar kabul etmedi, etmez de. Çünkü dinimiz ayrıdır, Batılı olmak için de dinimizi mi değiştirmemiz lazımdır? Başka türlü imkânı yoktur zira. Bunu söylediğimiz zaman "Ne münasebet efendim" deyip, elimizi göğsümüzün üstüne götürüp "Ben Müslümanım elhamdülillah" dedik. Dedik ama İslam gibi yaşamadık, İslam'ın şuuru ile hareket etmedik ve Elhamdülillah Müslümanız deyip deyip, nasara âdetlerini başımıza tâc ettik. Tabii Batılı da buna inanmadı. Hâlbuki Batılı'nın sadece teknolojisini alıp da ondan yararlanmasını bilseydik bugün çok uzun merhaleler katetmiş olacaktık, öyle yapmadık. Batılı olabilmek için dilimizden ve dinimizden taviz verdik, mûsikimizi attık ve günlerimizi hep tereciye tere satmakla geçirdik.

Batılı, okulundaki öğrencisine İncil okutur ve kiliseye ibadete götürür. Biz, okullarımızda Kur'ân öğretilip okutulması ve mânâsının açıklanmasını gericilik addettik. Bunu yaparsak çağdaş uygarlık seviyesine ulaşamayız diye korktuk. Çok merak ediyorum, acaba yavrularımızın ibadet etmesinde ne gibi bir mahzur ve kötülük vardır? Şayet bir kötülük mevzubahis ise, her zaman kendimizi yarış edercesine benzetmeğe çalıştığımız Batılı niçin yapıyor?

Biz, okullarımızda küçücük yavrularımızın beynine bazı maksatlı kişilerce Allahsızlığı ve Nebiler'in en şereflisi Hz. Muhammed (sav)'i haşâ çölde yetişmiş ileri görüşlü bir adam diye tanıtmağa uğraştık. Hâlbuki Batılı Allah fikrini ve peygamberleri Hz. İsâ'yı, anası Hz. Meryem'i (Bize çarpık ve bâtıl da olsa) teslis içerisinde öğretmekten geri kalmadı.

“Kudüs’teki MAKASID Hastanesi Acil Yardım Bekliyor”

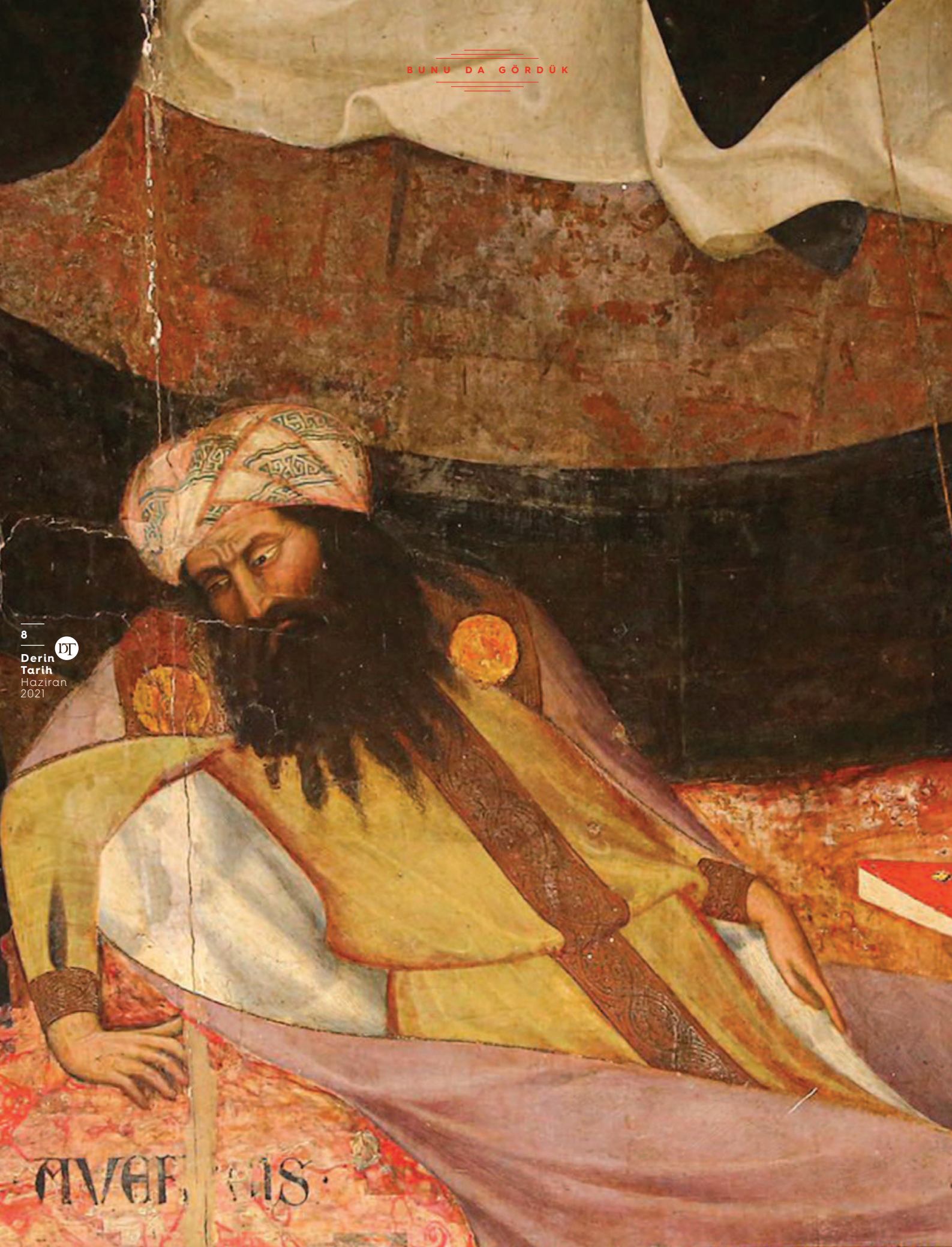
Müslümanların şifa bulduğu MAKASID Hastanesi,
ciddi ekonomik darboğazın içerisinde borçlanarak Kudüslülere
sağlık hizmeti vermeye çalışıyor..

■ Tıbbi malzeme yetersiz ■ Personel maaş alamıyor

MİRASIMIZ
KUDÜS VE ÇEVRESİNDEKİ OSMANLI MİRASINI KORUMA VE YAŞATMA DERNEĞİ

0212 524 01 01 | mirasimiz.org.tr | /mirasimiz

İBN RÜŞD MÜTEESSİR, YA AZİZ AQUINAS?

İtalyan ressam Lippo Memmi'nin (1291-1356) 1323'e tarihlenen panel resmi Triumph of St Thomas Aquinas'ta (Aziz Thomas Aquinas'ın Zaferi) Aquinas'tan çok, iki mühre mıhlanır adeta bakışlar: İlki, azizin dizinde tuttuğu İncil'den çıkan huzme demeti. İkincisi ise… Resme bir daha bakın lütfen. Sizi de yakaladı, değil mi?

Resim, Dominikan rahip Thomas Aquinas'ın Hz. İsa'nın huzurunda, Dört Evangeliste (Matta, Markos, Luka, Yuhanna), ruhani liderlere ve filozoflara nispetle ehemmiyet ve konumunu tasvir eden parçalı bir kompozisyona sahip. Merkezdeki Aziz Aquinas'ın sağ ve solundakiler Aristoteles ve Platon; yaldızlı dairevi alanın üst kısmında, sağlı sollu üçerli konumlananlar ise Dört Evangelist ile Hz. Musa ve Aziz Paul.

Aziz Aquinas'ın dizlerinin üzerinde tuttuğu İncil'den çıkan huzmeler, mukaddes bilgiyi aksettirenler olarak bu sekiz figürün eserlerine ve en alttaki din görevlilerine ulaşıyor. Aristoteles ve Platon'a uzanıp Aquinas'a geri dönen huzmeler ise klasik öğreti ile ortodoks teoloji arasındaki artzamanlı ilişkiye ve bunun Latin Hıristiyan skolastisizmi tarafından kabulüne atıfta bulunuyor diyebiliriz.

Gelelim başta belirttiğimiz, esaslı bir ikonografik tetkike muhtaç asıl unsura: Aziz Aquinas'ın ayaklarının altındaki müteessir çehreli, yarı uzanmış vaziyetteki Doğulu figür tabloya kazara düşmüş bir yabancı sanki! Yerde ters duran büyükçe kitaptan (kendi eseri olmalı) yüz çevirmiş, hatta gücenmiş intibaı uyandıran bu zat, Batı'da Averroes olarak bilinen İbn Rüşd'den başkası değil. Kurtubalı filozof ve hekim, Meşşâî okulunun son temsilcisi olup Aristo'nun felsefî doktrinine sadık kalarak eserlerini şerh etmiştir. İspanyol bilim tarihçisi Juan Vernet'e göre, İbn Rüşd'ün Aristo'nun gök ve yeryüzüne dair eserine yazmış olduğu şerhin Latinceye çevrilmesiyle birlikte Batı dünyasında yeni bir ilmî reform gerçekleşmiştir. Bunun bir tezahürü olarak, Memmi'nin İbn Rüşd imgesini, Latin skolastisizminde yaygın olarak kabul gören Arap Aristotelesçiliğinin heterodoksisi üzerine bir Dominikan yorumu olarak okuyanlar hiç de az değil.

Panelde İbn Rüşd'e temas etmeden yanındaki ters çevrilmiş kitaba kadar uzanan huzmeyi fark etmişsinizdir muhakkak. Bu huzme, Aquinas'ın, İbn Rüşd'ün Arapçadan Latinceye bir entelektüel nakil hattı olduğunu tasdik eden aklın birliği tezine atıfta bulunmasına ve bu tezin düzeltilmesine bir referans olarak değerlendirilebilir.

Aquinas'tan İbn Rüşd'e uzanan yegâne huzme vardır ki, Aristoteles, Platon ve Aquinas'tan ileri geri yayılan çoklu huzmelerle keskin bir 'tezat' oluşturur. Bu konumu, klasik öğretinin, ortodoks Latin skolastisizmiyle ayrıcalıklı bir diyalektik ilişki içinde olduğuna gönderme yapar. Lakin bu, Aristoteles'ten Arap ve Müslüman bir filozofa ulaşan bilginin dışlanıp ihraç edilmesine dayanan bir ilişkidir. İşte 'tezat' buradadır.

Bir zamanlar Dominikan tarikatına ait bir kilise olan Pisa'daki Santa Caterina'da sergilenen Memmi'nin eserinin, Aquinas-İbn Rüşd ikonografik formülüne yer veren biricik resim olmadığını belirterek koyalım noktayı. Yahut virgül iliştirerek, gelecek sayılar için İbn Rüşd'den söz aldığımızın müjdesini verelim.

Özlem Kocukeli Özbay

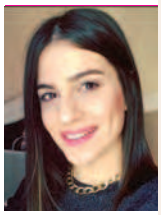
Kaynakça:

H. Bekir Karlığa, "İbn Rüşd", *DİA*, XX.

Polzer, Joseph, "The Triumph of Thomas Panel in Santa Caterina, Pisa. Meaning and Date", *Mitteilungen Des Kunsthistorischen Institutes in Florenz* 37, no. 1 (1993): 29-70.

Shazia Jagot, "Averroes, Islam, and Heterodoxy in the Spanish Chapel - Triumph of St Thomas Aquinas", *Interfaces: A Journal of Medieval European Literatures*, 2019.

https://www.wikiwand.com/en/Triumph_of_Saint_Thomas_Aquinas_(Lipo_Memmi)

Canan Aytaş

SULTAN ABDÜLHAMİD İLE TARİHİN MERKEZİNE SEYAHAT

Birinde Osmanlı'nın köklerine, diğerinde Anadolu'nun kayıp dillerine uzanacağımız iki online sergi var bu ay ajandamızda! Salonlar kapalı belki ama tuvaller ve fotoğraflar evinize misafir oluyor artık. Aralayın kapınızı.

Osmanlı İmparatorluğu'nun kök saldığı ve altı asrı aşkın mirasın ilk meyvelerini verdiği cömert topraklardan bugünün heybesine ne düşer dersiniz? Bu sorumuza cevap bulduğumuz, bizi Sultan Abdülhamid'in mihmandarlığında bir yolculuğa çıkararak Osmanlı'nın köklerini keşfe davet eden online serginin haberini aldık bu ay: "Tarihin Merkezine Seyahat: Osmanlı Köklerinin Yeniden Keşfi (1886)".

2021 Aralık'ına kadar internet üzerinden ziyaret edebileceğiniz sergi, Sultan II. Abdülhamid'in verdiği talimatla 1886'da Söğüt ve civarına gerçekleştirilen keşif gezisi sonucunda hazırlanmış ve Almanya şansölyesi Otto von Bismarck'a hediye edilen üç cilt fotoğraf albümünden yola çıkılarak hayata geçirilmiş.

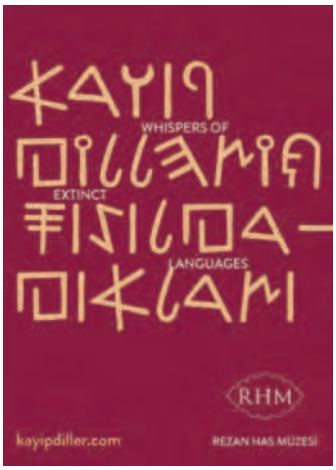
Mayıs 2018-Ocak 2019 tarihleri arasında Koç Üniversitesi Anadolu Medeniyetleri Araştırma Merkezi (ANAMED) tarafından düzenlenen ve büyük ilgi gören sergiyi ziyaret edemeyenler bu ikinci fırsatı kaçırmasınlar derim.

Serginin ana temasını oluşturan, Sultan II. Abdülhamid'in iradesiyle, 1886 yılında Söğüt ve çevresinde yapılan keşif gezisinin gayesi demografik ve fiziksel açıdan bölgenin incelenmesi, iyileştirilmesi ve belgelenmesiymiş. Keşif heyeti Hoca Ali Rıza, Sururili Ahmed Emin, Ahmed Şekûr ve Mehmed Emin gibi dönemin önde gelen fotoğrafçı ve ressamlarından oluşuyormuş. Bu sanatçıların Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk başkenti Bursa ile Yenişehir, İznik, Söğüt ve Bozüyük gibi erken Osmanlı yerleşim birimlerindeki gezileri sonucunda ortaya çıkan çok sayıda fotoğraf, karakalem, yağlı boya resim vb. belgelerle Yıldız Sarayı Kütüphanesi için üç ciltlik albüm hazırlanmış. Bu değerli albümler 2017 yılında Bismarck Kütüphanesinde gerçekleştirilen müzayedede satın alınarak Ömer M. Koç Koleksiyonu'na dahil edilmiş.

Küratörlüğünü Bahattin Öztuncay, Ahmet Ersoy, Deniz Türker'in yaptığı sergide Demiryolu Hatları ve Diplomatik Bağlantılar, Söğüt Keşif Gezisi Ekibi, Topografya / Ertuğrul Sancağı, Aşiret Kökleri ve Arşiv bölümleri yer alıyor. Yörede o dönemde yaşayan Türkmen ve yörük aşiretlerine ait izlere, kıyafetlere, hayat şartlarına ve sosyal ilişkilere şahitlik ederken, fotoğrafların kanatlarında çıkacağınız bu tuhaf ama büyüleyici seyahat hafızanızdan silinmeyecek.

Sergi linki: https://my.matterport.com/show/?m=djDySeBkkbf

KAYIP DİLLER DİLE GELDİ

Dil insana mahsus bir mefhum. Peki ya dilin tarihi? Nasıl ortaya çıkmış olabilir? Anadolu'daki arketiplerine dair somut kaynaklar nelerdir? Kayıp diller bize ne söyler? Rezan Has Müzesi'nin ev sahipliği yaptığı "Kayıp Dillerin Fısıldadıkları" adlı sergi ilk iletişim örneklerinden yazının Anadolu'ya gelişine ve onlarca kadim Anadolu diline uzanan bir çerçevede bu sorularımıza cevap getiriyor. 2021 Eylül ayına kadar online olarak ziyarete açık.

Sergi; kaybolmuş, kaybolmak üzere olan yahut halen yaşayan dillere ışık tutarken, dillere bağlı olarak gelişen ticarî ilişkilere ve günlük hayat pratiklerine dair şaşırtıcı bilgiler veriyor. Hititçe, Luvice, Hurrice ve Urartuca, Fenikece, Sami Dilleri, Frigce, Lidce, Likçe, Karca, Sidece, Persçe, Hellence, Bizans Ortaçağ Hellencesi gibi diller adeta yeniden dile geliyor. Tablet, mozaik, mezar taşı, gravür ve mühür örnekleri yanında dillerin seslendirilmiş kayıtlarına sakın ha kulak vermeden geçmeyin!

Sergi linki: https://kayipdiller.com/

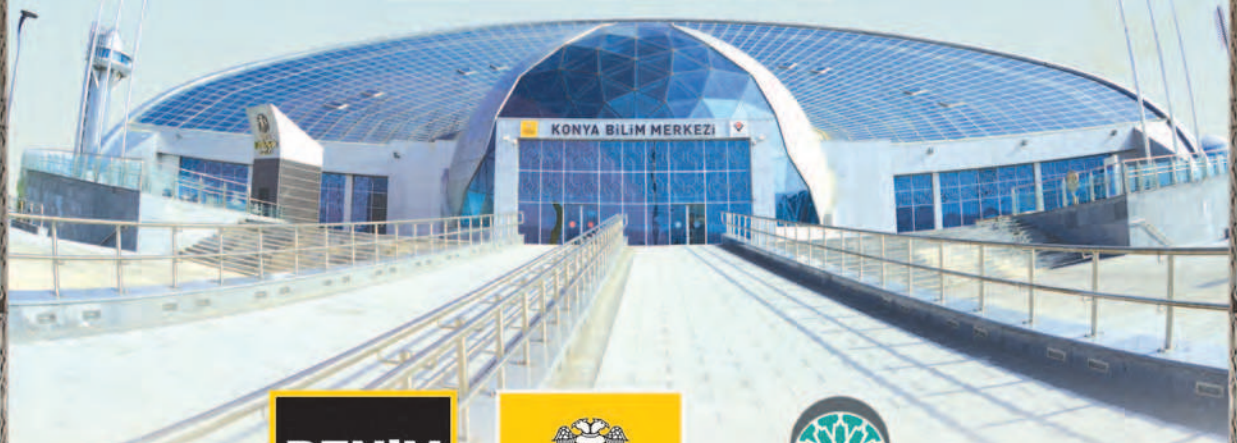
TÜRKİYE'NİN TÜBİTAK DESTEKLİ İLK

Bilim Merkezi Konya'da

Türkiye Selçuklu Devleti başkenti Konya, yüzyıllar önce olduğu gibi bugün de eğitimin ve bilimin merkezi olarak gençleri geleceğe hazırlayan bilimsel faaliyetlere katkı sağlıyor.

PANDEMİ DÖNEMİ

Hafta İçi: 10.00 - 16.00

Karatay Medresesi'nin Kapısı

BENİM ŞEHRİM

KONYA BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ

KONYA BİLİM MERKEZİ SCIENCE CENTER

www.kbm.org.tr | 0 332 221 66 96 | #BenimŞehrim

EDEBİYAT, HİTABET, İBADET

CAHİLİYE ARAPLARINDA TİCARETİ BESLEYEN ÜÇ MEMBA

Arabistan'ın her yerinden binlerce insanın Mekke'ye akın ettiği hac mevsimi ticaret için de oldukça elverişliydi. Öte yandan, cahiliye döneminde bilhassa kan akıtmanın ve düşmanlığın yasaklandığı haram aylarda kurulan panayırlar, ticaretin yanı sıra kültürel etkinliklere de sahne olur; şairler birbiriyle yarışır, hatipler tesirli sözleriyle dinleyenleri büyülerdi. Yani cahiliye Araplarında hac ibadeti, edebiyat ve hitabet ticaret toprağını sulayan üç memba idi adeta.

Adnan Demircan

Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Ticaret Mekkeli Araplar açısından hayatî öneme sahipti ve Kureyşliler geçimlerini büyük ölçüde bu yolla sağlıyorlardı. Kur'ân-ı Kerîm'de de buna işaret edilir: "Kureyş'i ısındırıp alıştırdığı, onları kışın (Yemen'e) ve yazın (Şam'a) yaptıkları yolculuğa ısındırıp alıştırdığı için, Kureyş de, kendilerini besleyip açlıklarını gideren ve onları korkudan emin kılan bu evin (Kâbe'nin) Rabbine kulluk etsin" (Kureyş, 1-4).

Arabistan'ın her yerinden binlerce insanın Mekke'ye akın ettiği hac mevsimi ticaret için de oldukça elverişliydi. Kabileler arası çatışmaların, kan davalarının, hırsızlık, yağma ve çapulculuğun hâkim olduğu Arabistan'da haram aylar huzur ve güven ortamı sağlıyordu. Kutsal kabul edilen bu aylarda kan dökmek, bozgunculuk ve yağma gibi her türlü zulüm haram olduğundan ticaret için de uygun bir atmosfer oluşmaktaydı. Bu yüzden Kureyşlilerin önderliğinde hac ve umre gibi ibadetler ticaretle iç içe geçmişti.

Kamerî takvimin 7. ayı olan Receb daha çok umre için tercih edilirdi. 11. ayı olan Zilkâde, 12. ayı olan Zilhicce ve 1. ayı olan Muharrem peş peşe geldiğinden hac ibadeti bu süreçte ifa edilirdi. Bazı kabileler haram ayların sayısını artırırken, hiç kabul etmeyenler de vardı. Bu hususta yüce Allah Kur'ân-ı Kerîm'de, "Şüphesiz Allah'ın gökleri ve yeri yarattığı günkü yasasında, Allah katında ayların sayısı on ikidir. Bunlardan dördü haram aylardır. İşte bu, Allah'ın dosdoğru kanunudur. Öyleyse o aylarda kendinize zulmetmeyin. Fakat Allah'a ortak koşanlar sizinle nasıl topyekûn savaşıyorlarsa, siz de onlarla topyekûn savaşın. Bilin ki Allah, kendine karşı gelmekten sakınanlarla beraberdir" buyurmaktadır (Tevbe, 36).

Hac döneminde hacıların güzergâhı üzerinde ve Hicaz bölgesinde kurulan panayırlar Arap yarımadasındaki ticarî faaliyetlerin can damarıydı. Dilimize panayır olarak çevrilen kelimenin Arapçası "sûk" olarak geçer ve aslında "çarşı" demektir. Ancak bu çarşılar sürekli faal değillerdi. Bu sebeple Türkçeye "panayır" ya da "fuar" olarak çevirmek daha uygundur. Panayırlar aynı zamanda çeşitli kültürel etkinliklere de sahne olurdu. Ünlü şairler şiirlerini burada okur, hatipler irad ettikleri hitabelerle insanları mest ederlerdi.

Hac yapmak isteyenler Zilkâde ayında yola çıkar, Mekke'ye gitmeden önce Ukâz panayırına uğrarlardı. Ukâz, Arap yarımadasının en ünlü panayırıydı ve Mekke ile Taif arasında, Mekke'ye yaklaşık 80 km. mesafedeki bir yerde kurulmaktaydı. Buraya gelen Araplar, özellikle de bedeviler ihtiyaçlarını temin ederlerdi. Bir yıl boyunca kullanacakları eşyaları ve elbiseleri satın alır, ürettikleri malzemeleri ve yetiştirdikleri hayvanları satarlardı. Buradaki alışveriş Hicaz bölgesinin zenginliğinin kaynaklarından biri, üstünlüğünün alametlerindendi.

Hacı adayları Ukâz'da 20 gün kaldıktan sonra Mecenne panayırına giderlerdi. Burası kültürel faaliyetler açısından daha sönüktü. Buradan da Zülmecaz panayırına giderek alışverişlerini tamamlar, sonrasında hac ibadetlerini yerine getirirlerdi.

Şiir Arapların divanıdır

Panayırlar ticarî faaliyetlerin yanı sıra kültürel etkinliklere de ev sahipliği yapardı. Mesela Ukâz'da şairler bir araya gelerek kabilelerini öven şiirler okur, bilhassa zenginlerin gözüne girerek onlardan bahşiş almaya çalışırlardı. Bu yüzden her kabile kendisini övecek bir şaire sahip olmayı önemserdi. Özellikle övgü ve yergi türü şiirler ilgiyle dinlenirdi. Düzenlenen yarışmalarda beğenilen şiirler Kâbe'nin duvarına asılır, bu şiirlere muallakât (asılanlar) denilirdi. Muallakât şairi olmak tahmin edileceği gibi büyük bir ayrıcalıktı. Günümüze ulaşan listelerde bazı farklılıklar olmakla birlikte İmruülkays b. Hucr, Tarafe b. Abd, Hâris b. Hillize, Amr b. Külsûm, Züheyr b. Ebî Sülmâ, Antere ve Lebîd b. Rebîa muallakât şairleri olarak zikredilmektedir. Bazı listelerde Nâbiğa ez-Zübyânî ve Meymûn b. Kays el-A'şâ yer alır.

Şiir şöleninden başka, hatipler de konuşmalarıyla insanları etkilemeye çalışırlardı. İyâd kabilesinden Kus b. Sâide'nin Ukâz'da Allah'ın birliğini anlattığı hitabesi ilginçtir. Bu konuşmayı henüz peygamber olmayan Hz. Muhammed ﷺ de dinlemiştir. Yıllar sonra o günden bahsederek hitabeyi hatırlayan kimse olup olmadığını sorduğunda Hz. Ebubekir (ra) ezberden okumuştu. Kus, meşhur hutbesinde şunları söylemişti:

"Ey insanlar! Dinleyiniz ve belleyiniz, bir şeyi bellediniz mi ondan faydalanınız. Gerçek şudur ki yaşayan ölür, ölen yok olur. Gelmekte olan şey elbet bir gün gelecektir. Gökte haber, yerde ibretler vardır. Kapkaranlık gece, burçlar, sema, vadilerle yarılmış yer ve dalgalı denizler... Bana ne oluyor ki insanların daima gittiklerini, fakat geri dönmediklerini görüyorum. Gaflet sahiplerine, geçmiş milletlere ve eski asırların halklarına yazıklar olsun! Ey İyâd halkı! Hani babalarınız ve dedeleriniz? Hani hastalar ve ziyaretçileri? Nerede o zorba firavunlar? Hani o bina kurup da yükselten, yaldızlayıp süsleyenler? Hani mal ve evlat? Nerede o haddi aşıp azan, servet toplayıp yığan ve 'Ben sizin en büyük tanrınızım' diye haykıranlar? Onlar sizden daha çok servete sahip ve uzun ömürlü değil miydiler?" (Mehmet Ali Kapar, "Kus b. Sâide", *DİA*, XXVI, s. 460).

Arapların şiire verdikleri önem, kültürlerini şiir üzerinden gelecek nesillere aktarmalarını sağlamış, kabilenin kolektif hafızasının en önemli aracı şiir olmuştur. Bu sebeple "Şiir Arapların divanıdır" denir. Şairleri ve hatipleri dinleyenler onların şiir ve konuşmalarını hemen ezberlerdi. Ezberlenen şiirler sonraki zamanlarda yeri geldiğinde okunur, müşterek hafıza üzerinden nesilden nesile aktarılırdı. Bu sebeple Cahiliye döneminin mühim kaynaklarından biri de kabileler arası rekabetin, çatışmaların, sıra dışı olayların veya kıtlık, sel ve kuraklık gibi felaketlerin işlendiği Arap şiiridir.

Cahiliye döneminde hac ve umre gibi ibadetler ticaretle iç içe geçmişti. Hac mevsiminde kalabalıklaşan Mekke'de ticarî faaliyetler hız kazanırdı.

HARAM AYLARDA VUKU BULAN FİCÂR SAVAŞLARI

Ukâz panayırı dışında, Arabistan'ın muhtelif yerlerinde farklı zamanlarda kurulan başka panayırlar da vardı. Dûmetülcendel, Hecer, Uman ve Mehre panayır kurulan yerlerden bazılarıdır. Buralarda da canlı bir ticarî faaliyet mevcuttu. Hz. Peygamber evlenmeden önce Hecer'de kurulan panayıra giderek Hz. Hatice (ra) adına ticarî faaliyetlerde bulunmuştu.
Panayırlar sayesinde kabileler arasında yakınlaşma ve ittifaklar gerçekleştirilebildiği gibi bazı ihtilaflar sebebiyle savaşların meydana geldiği de olmuştur. Nitekim haram aylarda vuku buldukları için Ficâr Savaşları diye adlandırılan çatışmalar burada ortaya çıkan sorunlardan kaynaklanmıştır.

YUNAN-BULGAR KİLİSELERİNİN BİTMEYEN MÜCADELESİ -1-

DEMİR KİLİSEYİ ERİTİP YUNAN HEYKELİ YAPMAK

İstanbul'un fethinin üzerinden birkaç asır geçtikten sonra Rum tahakkümünden kurtulmak isteyen Bulgarlar bağımsız bir Bulgar Kilisesi kurmak için harekete geçti. Fakat bu girişim hiç bitmeyecek bir kavganın fitilini ateşleyecekti. 150 yıldan fazla süren kavganın son raundunda, 1991'de Fener Rum Patriği olan Bartholomeos ringe çıktı. İşte Demir Kilise'nin, kendini "ekümenik patrik" ve diğer Ortodoks kiliselerin hâmisi ilan eden Bartholomeos idaresindeki Rum Patrikhanesi'nden çektikleri...

Metin Taha Yılmaz

Yolu düşenler bilir. Balat'tan Fener'e giderken Haliç'in kıyısında, inci gibi parlayan ihtişamlı bir yapı vardır. Bu yapı; mimari ve üslup özellikleri, cephesindeki bezemeleri, dik saçakları, ters duran heykellere benzeyen küçük kuleleri ve bunların üstünde keskin hatlı çan kulesiyle gotik batı kiliselerine benzer. Bu göz alıcı eser Fener Rum Patrikhanesi'nden bağımsız bir Bulgar Kilisesi hayaliyle tam da patrikhanenin yanı başına "dikkatlice yerleştirilen" Sveti Stefan Kilisesidir. Demir Kilise olarak şöhret bulan mabedin hikayesi, Prens Stefan Bogoridi'nin eski evinin arsasını Bulgar cemaatine bağışlaması ve Osmanlı Devleti'nin de buraya bir papazhane yapılmasına müsaade etmesiyle başlar.

O zamanlar Fatih Sultan Mehmed'in, fetihten sonra İstanbul'da yeni bir Yahudi ya da Hıristiyan mabedi inşa etmeyi yasaklaması nedeniyle kilise yapmak mümkün değildi. Bu yüzden Fener Rum Patrikhanesi'nin tahakkümünden kurtulmak isteyen Bulgarlar kilise yapamadıklarından -Sadaretin de akıl vermesiyle- Fatih'in hükmünü çiğnemeyen bir formül geliştirerek papazhane yapmaya karar verdiler. 18 Ağustos 1849'da, arsayı bağışlayan Stefan Bogoridi'nin de katılımıyla papazhanenin temeli kazılmaya başladı. Seneler süren çalışmaya rağmen dört başı mamur bir eser ortaya çıkarılamadı. Bunun bir sebebi Haliç'in zemininin bu türden inşaatlara müsaade etmemesiydi. Diğeri ise yapılacak binanın gerçek bir kilise olmamasıydı. En nihayetinde bir papazhane için daha fazla gayrete gerek yoktu.

Hem Rum Patrikhanesi de baskılarının şiddetini arttırdı. Neredeyse bütün Bulgarlar sindirilmiş, direnenler ya öldürülmüş ya da ağır şartlarda hapse mahkum edilmişti. Hatta Bulgar Metropolit Hilaryon Makaryopolski Aynaroz'da hapsedildi ve ağır işkencelere maruz kaldı. Ancak bu esaretin sonunda Makaryopolski Bulgarlar tarafından büyük bir önder olarak görülmeye başlandı ve Rum Patrikhanesine karşı isyan bayrağını çekti. 1860'ın Paskalya Ayini'nde sıra Rum Patriği'nin adının zikredilmesine geldiğinde Ortodoks Bulgarların "Patriği anma! Sultanı an!" tezahüratları arasında Hilaryon önce Sultan Abdülmecid'in adını andı sonra da patriğin yerine eski Bulgar piskoposların adlarını sıraladı. Bu Rum Patrikhanesini hiçe sayan ilk mühim adımdı.

On yıl sonra hem İstanbul'da yaşayan Bulgarlar hem de Fener Rum Patrik-

Demir Kilise'nin 2018'de tamamlanan restorasyonundan sonra çekilmiş bir fotoğrafı.

hanesi için bir başka mühim gelişme yaşandı. Sultan Abdülaziz'in 28 Şubat 1870 tarihli fermanı ile İstanbul'da bir Eksarhhane kurulması mümkün oldu. Bu ferman on yıl içinde ikinci şamarı yiyen Rumlar için ağır bir hezimet, onların tahakkümünden ayrılmak için mücadele eden Bulgarlar içinse hem büyük bir galibiyet hem de bağımsız kiliseleri için bizzat sultan tarafından verilmiş bir işaretti.

Her iki taraf da harekete geçti. Fener Rum Patrikhanesi, Eksarhhane kurulmasına karşı çıkarak 16 Eylül 1872 tarihinde skizma uyguladı ve Bulgarları topyekün aforoz etti. (Bu skizma 1945 yılında Sovyet Rusya ve Komünist Bulgar yönetiminin daha sonra temas edeceğimiz küçük düşürücü hamleleri sonucu Bulgar Ortodoks Kilisesinin otosefalliğinin tanınmasıyla kaldırılmıştır.) Bulgarlar da kendi bağımsız kiliselerinin inşası için harekete geçti. 1888 yılında uluslararası bir yarışma gerçekleştirildi. Yarışmaya katılan üç yarışmacıdan Ermeni mimar Hovsep Aznavuryan birinci oldu. Aznavuryan'ın çizdiği proje, 20 Haziran 1888'de kabul edildi. Bugünkü mevcut kilise binasına yakın planda yapılan bu proje, yine Haliç zemininin azizliğine uğradı ve artık kilisenin sağlam bir temele oturtulamayacağından emin olundu. Böylece çelik bir yapının inşasına karar verildi ve yeni bir yarışma düzenlendi. Kazanan Viyana'dan Rudolph ve Philipp Waagner kardeşler oldu. Waagnerler Aznavuryan'ın çizimlerine sadık kalmak şartıyla kiliseyi firmalarının bahçesinde kurdular. Daha sonra sökerek gemiyle İstanbul'a getirdiler. Rus ressam Lebedev'in resmettiği ve Slav izleri taşıyan ikonastisisinin de tamamlanmasıyla 20 Eylül 1898'de Demir Kilise törenle açıldı. Artık bağımsız bir Bulgar Kilisesi vardı ve Fener Rum Patrikhanesi hiç unutmayacağı bir şamar daha yemişti.

Yazının buraya kadarki bölümünde Demir Kilise'nin tarihine dair birkaç noktaya dikkat çekmek istedik. Şimdilik basit birer tarihî malumat gibi görünen bu bilgilere yazı dizisinin ikinci ve üçüncü bölümlerinde tekrar döneceğiz; bu basit ve sembolik görünen şeylerin ne kadar kritik ve büyük hamleler olduğuna siz de şahit olacaksınız.

Şimdi dilerseniz halihazırda Fener Rum Patriği olarak görev yapan ve yazı dizimiz boyunca yer vereceğimiz belgelerde de görüleceği üzere ekümenik patrik olduğunu iddia eden Bartholomeos'u biraz daha yakından tanıyalım. Zira Fener Rum Patriği Bartholomeos, o son şamarın acısını 100 sene sonra hâlâ cemaatinin üzerinde hissediyor olmalı ki, göreve geldiğinden bu yana Sveti Stefan Kilisesi'ni kontrolü altına almak için büyük çaba sarf ediyor.

Ekümenik Patrik(çi)lik

Asıl adı Dimitri Arhondoni olan Bartholomeos 1940'da Gökçeada'da doğdu. 1963 yılında askerlik hizmetini tamamladıktan sonra dönemin Fener Rum Patriği Athenagoras'ın (Aristoklis Mathias Spriyu) bursu ile yurt dışında eğitim gördü. Burada bir parantez açarak şunu söylemeliyiz ki Bartholomeos'un Ekümenik patrik gibi davranma hevesi, burs aldığı ve hayatının her safhasında taklit ettiği Athenagoras'tan miras kalan bir hastalıktı. Zira öncesinde Kuzey-Güney Amerika Başpiskoposu olan Athenagoras, Fener Rum Patriği seçildikten sonra Türkiye'ye ABD Başkanı Truman'ın uçağı ile gelmiş ve Truman'ın özel mektubunu teamüllerin tamamen dışına çıkarak bir büyükelçi gibi İnönü'ye bizzat takdim etmişti. Bu sonuca bir mektup ve başkanın uçağının verdiği forsla ulaşmıyoruz. Bilakis biz bu kanaate onun patrik olduktan sonraki faaliyetleri (bu başka bir yazı konusudur) ve patrik seçilmesinin hemen ardından ABD'de yayın yapan *New York Herald Tribune* gazetesine verdiği beyanattan varıyoruz. Ne diyordu hazret: "Ben Truman doktrininin dinî bölümünü teşkil etmekteyim." Yetmez mi?

Dahası da var. Patrikliğinin ne manaya geldiğini anlatırken bakın Chicago'da ne buyurmuş: "İkinci Dünya Savaşı'nın başında bir gün Roosevelt, ABD sınırlarının Fransa'dan başladığını söylemişti. Bugün hiç tereddüt etmeden şunu söyleyebiliriz; Birleşik Devletler'in ilk savunma sınırı Kars'a varmıştır." Athenagoras'ı şimdilik bir kenara bırakıp Bartholomeos'a dönelim. Athenagoras'ın himayesi ve aldığı burs ona iyi bir eğitim alma fırsatı verdi. Genç Bartholomeos 1963-68 yıllarında sırasıyla, Papalık Şarkiyat Enstitüsü, Bossey Ekümenik Enstitüsü ve Münih Üniversitesi'nde eğitim gördü. Papalık Gregoryen Üniversitesi'nde "Kutsal Kanunların Kodlanması ve Ortodoks Kiliselerinin Şeriatı" konulu doktora teziyle doktor oldu. Bu sırada ana dili Türkçe ve ata dili Yunancanın yanında; Almanca, İngilizce, Fransızca, Latince ve İtalyanca öğrendi.

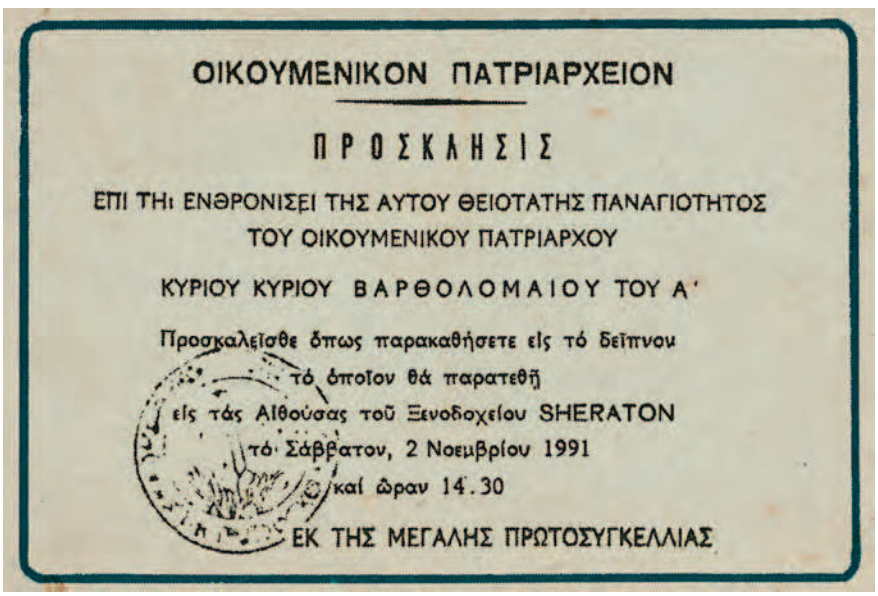
Eğitimini tamamlayıp Türkiye'ye döndüğü 1968'de Heybeliada Ruhban Okulu'nun dekan yardımcılığına atandı. Bir süre sonra da hâmisi ve rehberi Athenagoras tarafından Arşimandritlik makamına yükseltildi. Athenagoras'ın 7 Temmuz 1972'deki ölümünün ardından yerine Sen Sinod tarafından Dimitrios seçildi. Bartholomeos, Dimitrios'un patrikliğinin ikinci senesinde Alaşehir Metropoliti, bir yıl sonra da Sen Sinod üyesi oldu. Dimitrios, 4 Ekim 1991'de kalp krizi geçirerek öldü. Sen Sinod 15 kişiden oluşan bir patrik adayları listesi hazırlayarak İstanbul valiliğine teslim etti. Turgut Özal'ın iradesiyle listeye müdahale edilmedi ve derhal seçime gidildi. Aday çok olsa da sonuç zaten belliydi. Dimitri Arhondoni Bartholomeos 22 Ekim 1991'de Sen Sinod Meclisi üyesi 15 metropolitin oybirliği ile 270. patrik olarak seçildi.

Athenagoras ABD Başkanı Truman'ı öperken...

Bartholomeos patrik seçildikten on gün sonra düzenlenen taç giyme töreninde uzun bir konuşma yaptı. Konuşmasının bir yerinde "Konstantinopolis Kilisesi'ni yönetme görevine layık görüldüm" diyen Bartholomeos hızını alamayarak közlenmiş ekümenik patriklik ateşini harlıyordu: "...gaye ve gayretimizi sadece İstanbul kilisesiyle sınırlandırmayıp dünyadaki bütün Ortodoks kiliselerini ilgilendiren konularla genişletiyoruz".

Kendisine iyi genişletmeler dileyerek yazıyı okuyanlara bir hatırlatmada bulunmak istiyorum. Malumunuz, demir 1538 C°'de erir. Peki o koca kiliseyi eritmeye şimdilerde pek fersiz yanan Yunan Kilisesi mumunun gücü yeter mi? Ya da Bartholomeos, patrik seçildiği yıllardaki kadar ateşli bir helenist mi ve onun ateşi Demir Kiliseyi eritip bir Yunan heykeli yapabilir mi? Yoksa 1945'teki skizmadaki gibi Bulgar gövdeli, Yunan kafalı minyatür bir büstle mi yetinilecek? Gelecek ay, bütün bu sorulara cevap bulacak ve beyaz rengiyle bir inciyi andıran Sveti Stefan Kilisesi'nin iç dünyasında nasıl bir karanlığa mahkum edilmeye çalışıldığına daha yakından bakacağız inşallah. Buluşmak ümidiyle...

ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΚΟΝ ΠΑΤΡΙΑΡΧΕΙΟΝ

ΠΡΟΣΚΛΗΣΙΣ

ΕΠΙ ΤΗι ΕΝΘΡΟΝΙΣΕΙ ΤΗΣ ΑΥΤΟΥ ΘΕΙΟΤΑΤΗΣ ΠΑΝΑΓΙΟΤΗΤΟΣ
ΤΟΥ ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΚΟΥ ΠΑΤΡΙΑΡΧΟΥ

ΚΥΡΙΟΥ ΚΥΡΙΟΥ ΒΑΡΘΟΛΟΜΑΙΟΥ ΤΟΥ Α'

Προσκαλεῖσθε ὅπως παρακαθήσετε εἰς τό δεῖπνον
τό ὁποῖον θά παρατεθῇ
εἰς τάς Αἰθούσας τοῦ Ξενοδοχείου SHERATON
τό Σάββατον, 2 Νοεμβρίου 1991
καί ὥραν 14.30

ΕΚ ΤΗΣ ΜΕΓΑΛΗΣ ΠΡΩΤΟΣΥΓΚΕΛΛΙΑΣ

Bartholomeos'un taç giyme törenine ait davetiyede "ekümenik patrik" ifadesi dikkat çekiyor.

GAZZE için HAREKETE GEC!

İşgalci İsrail'in saldırıları karşısında direnen
Gazzeli kardeşlerimize acil yardım ulaştırıyoruz.

- Nakdi Yardım
- Mazot Desteği
- Gıda Yardımı
- İlaç Desteği

İDDEF
İNSANA DEĞER VEREN DERNEKLER FEDERASYONU

SEN DE DESTEK OL!

ONLINE BAĞIŞ
iddef.org

BİZANS TÜRKLER KARŞISINDA ORTODOKSLUĞU FEDA ETMİŞTİ

HAÇLI SEFERLERİ'NİN NEDENİ MALAZGİRT SAVAŞI'YDI

MUSTAFA ALİCAN

Mustafa Alican

Doç. Dr., Muş Alparslan Üniversitesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi

Haçlı Seferleri'nin neden düzenlendiği sorusuna verilecek cevapların ardında açık bir şekilde Hıristiyan dünyasını topyekûn harekete geçmeye zorlayan Selçuklu ilerleyişinin, dolayısıyla da Malazgirt Savaşı'nda Sultan Alparslan tarafından kazanılan zaferin bulunduğunu kabul etmek gerekir.

"Kutsal toprakları kurtarmak" sloganıyla 1090'lı yılların sonunda başlayan Haçlı Seferleri, Hıristiyan Avrupa'nın kısa ve orta vadede bazı başarılar elde etmesi ile sonuçlansa da, bu Seferleri'n nihai mânada kalıcı bir siyasî başarısı olmadı. Haçlıların Yakındoğu'daki varlığı 200 yıl tamamlanmadan bütünüyle sona erdi. Bununla birlikte Seferleri'n asıl kalıcı etkileri sosyal ve kültürel alanda gerçekleşti. İki asırlık Haçlı macerası Hıristiyan Batı ile Müslüman Doğu arasında bir çeşit sosyal ve kültürel alışverişin zemini olmuş, bu zemin üzerinden oluşan etkileşim sonucunda taraflar birbirlerinden birçok anlamda etkilenmişlerdi. Söz konusu etkileşim bağlamında Haçlı Seferleri'nin dünya tarihinin en önemli, belirleyici ve tarihî akışı yönlendiren hadiseleri arasında olduğu kabul edilmektedir.

Peki, tarihî süreç içerisinde bu derece etkili olan ve tesirini asırlardan beri devam ettiren Haçlı Seferleri'nin nedeni neydi? Hıristiyan Avrupalılar İslâm dünyasına karşı neden bu türden seferler düzenleme ihtiyacı hissettiler? Bu sorular Haçlı tarihçileri tarafından epeyce tartışılmış ve bunlara sosyal, siyasî, dinî ve özellikle de ekonomik temelli cevaplar üretilmiştir.

Cevapları merak edenler Haçlı tarihi ile ilgili çalışmalara bakabilirler. Biz Haçlı Seferleri ile Malazgirt Savaşı arasında herhangi bir irtibat olup olmadığını anlamaya gayret edeceğiz. Bunun için öncelikle Hıristiyan Avrupa'yı Haçlı Seferleri'ne sürükleyen süreci özetleyelim.

Katolik Roma ile Ortodoks Bizans arasında kökenleri 5. yüzyıla dayanan ve "schisma" (bölünme) olarak bilinen teolojik ayrışma, 9. yüzyılın başında Papa'nın Frank İmparatoru Charlemagne'a taç giydirerek onu Kutsal Roma Germen İmparatoru olarak tanıması ile siyasî bir kisveye de bürünmüştü. Gerek Roma, gerekse Bizans tarafından zaman zaman sergilenen yakınlaşma eğilimleri Papalığın Ortodoks inancını dönüştürme ve Roma merkezli bir Hıristiyan birliği oluşturma yönündeki ısrarı nedeniyle asırlar boyunca herhangi bir sonuç vermemiş, hatta karşılıklı aforozlaşmalar, ithamlar ve konsil kararları ile Katoliklik ve Ortodoksluk arasındaki akidevî uçurum da giderek derinleşmişti. Bugün Hıristiyan dünyasında halen etkileri görülen bu farklılaşmanın esas itibarıyla iki farklı din ortaya çıkardığı da söylenebilir.

Öte yandan, Haçlı Seferleri'ni başlatan 1095 yılındaki Clermont Konsili'nde kalabalık kitlelere hitap

Road to Manzikert: Byzantine and Islamic Warfare 527-1071 kitabının yazarı, askerî tarihçi Brian Todd Carey.

Haçlıların henüz Kudüs'ü görmeden Urfa ve Antakya'da Haçlı Devletleri kurmaları, niyetlerinin dinî olmadığının açık bir göstergesiydi. Pierre Auguste'nin Kudüs'ün İşgali tablosu.

eden Papa II. Urbanus, heyecanlı kalabalığa, "Doğu'daki kardeşlerinin Müslüman kâfirlerin" zulmü altında olduklarını, İsa'nın mezarının Müslümanlar tarafından çiğnendiğini ve Tanrı'nın kendilerine Kutsal Mezar'ı kurtarma görevi verdiğini söylemişti. Ortodoks Hıristiyanlardan "kardeşlerimiz", Bizans ülkesinden ise "topraklarımız" şeklinde söz ediyordu. 1054 yılında İstanbul'daki Ortodoks Patriği'ni ve ruhanî meclis üyelerini aforoz eden, ardından da Patrik tarafından kendisi ve ruhanî meclis üyeleri aforoz edilen Papalığa ne olmuştu? 40 yıl içerisinde ne değişmişti? Sorunun cevabı biliniyor: Papa II. Urbanus, bütün Hıristiyanları Roma'nın kutsal rehberliği altında bir araya getirme idealini benimsemiş olan Cluny tarikatının üyesiydi ve Doğu'da yaşanan siyasî gelişmelerin, tarikatın "Hıristiyan birliği" idelinin gerçekleştirilmesi hususunda bir fırsat yarattığını düşünüyordu. Haklıydı.

Bizans'tan Roma ile "uyum" vaadi

1071 yılında gerçekleşen Malazgirt Savaşı'nda Selçuklulara karşı ağır bir hezimet alan Bizans İmparatorluğu, birkaç yıl içerisinde Batı Anadolu'ya ulaşan Türk atlıları karşısında çaresizdi. Durdurulamıyorlardı. İstanbul'un önlerine kadar geliyor, isyancı Bizans komutanları ile işbirliği yaparak imparatorluğun iç işlerine karışıyor, her geçen gün ülkeye daha köklü bir biçimde yerleşiyorlardı. Bizans İmparatoru Mikhael'in 1073 yılında Papa olan VII. Gregorios'u tebrik etmek için Roma'ya gönderdiği elçiler, aynı zamanda hükümdarlarının "ücretli asker" talebini de ilettiler. Bir yıl sonra imparator aynı talebini yineledi. Eğer Türkleri durdurmasına yardımcı olunmazsa, çok geçmeden kendileri de Türkleri karşılarında bulacaklardı. Bu sırada VII. Gregorios'un "durumu kolaçan etmek" için İstanbul'a gönderdiği Venedik Patriği Dominicus da dönmüş, "Doğu'nun, Roma hâkimiyetini tanımaya hazır olduğunu" bildirmişti. Bununla birlikte Papalığın bu dönemde yaşadığı sorunlar planın akamete uğramasına neden oldu. Fakat büsbütün değil!

Gregorius'un halefi III. Victor'un ardından 1088 yılında Papalık makamına geçen II. Urbanus, Roma hâkimiyetini Doğu'ya tanıtma fırsatının kaçırılmadığının, bilakis bu fırsatın büyüdüğünün farkındaydı. Yıllar

içerisinde Selçuklular, Hıristiyanlık tarihinde önemli bir yeri olan İznik'i ele geçirerek yeni bir devlet kurmuş, İstanbul'u artık fiilî olarak da tehdit etmeye başlamışlardı. 1081 yılında Dragos Çayı Anlaşması ile Türkiye Selçuklularını siyaseten tanımak zorunda kalan Bizans İmparatoru Aleksios'un 1089 yılında gönderdiği yeni yardım talebi de bunu doğruluyordu. 1095'te düzenlenen Melfi Konsili'ne de elçi göndererek talebini yineleyen Aleksios, Türklere karşı Bizans'a ücretli asker yardımı yapılmasını, bunun karşılığında "Roma ile uyum içerisinde hareket edeceğini" vadediyordu. İmparator'un sözünü ettiği "uyum"un, Ortodoks Kilisesi'ni Katolik Roma'ya teslim etmek anlamına geldiği açıktır. Görünen o ki, Türkler karşısında yaşadığı derin çaresizlik duygusu Aleksios'u Bizans siyasî tarihinin de belirleyici bileşeni olan Ortodoksluğu feda etme noktasına getirmişti.

Papalık bu sefer fırsatı kaçırmaya niyetli değildi. Papa II. Urbanus, Melfi Konsili'nin hemen ardından Clermont'ta yeni bir konsil tertip ederek Haçlı Seferleri çağrısını yaptı. "Kutsal Topraklar kurtarılacak, İsa Mesih'in mezarı kâfir Müslümanların elinden kurtarılacak ve Hıristiyan dünyasında tam bir birlik sağlanacaktı. Tanrı böyle istiyordu." Milyonlarda insanı yollar döken çağrının özü buydu.

Kudüs'ü kurtarmak mı?

Papa II. Urbanus'un Kudüs yollarına döktüğü kitlelerin içerisinde gerçekten de Kudüs'ü kurtarmak isteyen iyi niyetli Hıristiyanların var olduğundan şüphe etmek için herhangi bir neden yoktur. Fakat bu hiç de gerçekçi ve samimi bir hedef değildi. Kudüs, 638 yılında Hz. Ömer (ra) döneminde fethedildiğinden beri Müslümanların elindeydi ve aradan geçen dört asra yakın süre boyunca ne Roma ne de Bizans İsa Mesih'in mezarını kurtarmayı düşünmüştü. Buna imparatorluğun en güçlü olduğu dönemler dâhildir. Öte yandan, sefere çıkan Haçlı kitlelerinin henüz Kudüs'ü bile görmeden işgal ettikleri Urfa ve Antakya'da, daha sonra ise Akdeniz havzasındaki başka şehirlerde Haçlı devletleri kurmaları da Haçlıları neyin güdülediğini anlayabilmek bakımından açıklayıcıdır. Amaçlarının Kudüs'ü kurtarmak olduğu varsayılacak olsa bile bunun sefer esnasında değiştiğini kabul etmek gerekir. Aynı şekilde, IV. Haçlı Seferi'nin İstanbul'u hedef alarak, bu "Hıristiyan başkentinin" yerle bir edilip Bizans İmparatorluğu'nun "belirli bir süre" yıkılmasıyla sonuçlanması da bu bakımdan açık bir göstergedir. Dolayısıyla Kudüs'ün bunca zaman sonra Hıristiyanların aklına gelmiş olmasının dinî motivasyon dışında başka nedenleri olmalıdır. Vardır da!

Öncelikle Haçlı Seferleri'ne katılan herkesin kendine özgü bir amacının, topluluktan bağımsız bir hesabının olduğu belirtilmelidir. Örneğin Papa'nın amacı Hıristiyan dünyasını kendi dinî anlayışı etrafında bir araya getirmek, İmparator'unki ise Anadolu'yu Bizans iktidarını hemen hemen yok eden Türkleri durdurmaktır. Doğu'nun zenginliklerini ele geçirerek kendi devletlerini kurmak isteyen gözden düşmüş asiller, kontlar, dükler ve askerler de vardır Haçlılar ara-

Katolik Roma ile Ortodoks Bizans arasında, kökenleri 5. yüzyıla dayanan ve "schisma" (bölünme) olarak bilinen teolojik ayrışmanın alegorik bir tasviri.

sında, ülkesinde ekmek bulamadığı için ekonomik kazanç peşinde koşan yoksullar da… Yine işlediği suçların bedelini ödememek ve yargılanıp da cezalandırılmamak için "kaçan" katiller ve Kilise'nin vaat ettiği bağışlanma için yollara düşen pişman günahkârlar da... Bunlar arasında amaçlarına açık bir şekilde ulaşan tek kesim; Avrupa'nın kendilerine yeni alanlar oluşturmayı hayal eden umutsuz asilleri, kontları, dükleri ve askerleri olmuştur. Bununla birlikte, Haçlı Seferleri'nin neden düzenlendiği sorusuna nasıl bir cevap verilirse verilsin, bütün bunların ardında çok açık bir şekilde Hıristiyan dünyasını topyekûn harekete geçmeye zorlayan Selçuklu ilerleyişinin, dolayısıyla da Malazgirt Savaşı'nda Sultan Alparslan tarafından kazanılan zaferin bulunduğunu kabul etmek gerekir. Savaş bütün dengeleri sarsmış, Hıristiyanların siyasî endişelerini ve gelecek planlarını değiştirmiştir. Haçlı Seferleri'nin arkasındaki belirleyici motivasyon budur.

1095 Clermont Konsili'nde Papa II. Urbanus Doğu'daki kardeşlerini ve Bizans topraklarını "Müslüman zulmünden kurtarmaya" davet ediyordu. Bu çağrı, Malazgirt'ten sadece 24 yıl sonrasına tekabül eder.

Selçuklu'ya karşı "Hıristiyan birliği"

Yüzyıllardır birbirleri ile hem siyasî hem de teolojik olarak kanlı bıçaklı olan Roma ve Bizans, Haçlı Seferleri'nin düzenlendiği dönemlere kadar dinî ya da siyasî denilebilecek bir birlik kurmayı düşünmemiş, aksine Hıristiyan dünyasında birbirlerinden daha kuvvetli olmanın derdine düşmüşlerdir. Bununla birlikte, Türklerin Malazgirt Savaşı'ndan sonra Anadolu'da yoğunluk kazanmaya ve Bizans'ı geriletmeye başlaması ile birlikte Hıristiyanlar arasında bir birlik oluşturabilmenin mümkün olabileceği fikri hem Doğu'da hem de Batı'da popüler hale gelmiştir. O vakte dek birbirlerini Hıristiyan olarak bile görmek istemeyip siyasî anlayışlarını bu zemin üzerine inşa eden taraflar, Selçukluların İslâm dünyasında yarattığı ivme ile birlikte aynı dine mensup olduklarını hatırlamışlardır.

Malazgirt Savaşı'ndan sonraki süreçte oluşan siyasî vasat, Bizans'ta başlayan Türk korkusunun kademe kademe bütün Avrupa'ya yayılmasına neden olmuş, Selçukluların önderliğinde yeni bir ileri hamle ortaya koyan Müslümanlara karşı, esas itibarıyla tarihî arka planından dolayı pek mümkün olmayan "Hıristiyan birliği" fikrini öne çıkarmıştır. Teolojik nedenlere dayanan ayrışmanın siyasî bir ittifakla giderilebileceği hayaliyle oluşan birlik düşüncesi, netice olarak gerçekleşmemiştir. Fakat Hıristiyan dünyasında ortaya çıkan bu kolektif umudun, Malazgirt Savaşı ve sonrasında her geçen gün büyüyen Türk korkusu ile ilgili olduğu açıktır. Nitekim dünyanın en muteber askerî tarihçilerinden Brian Todd Carey'in 2004 yılında yayınlanan makalesine "Malazgirt'te Bozgun, 1071, Haçlı Seferleri'nin Başlangıcı" adını vermiş olması, Malazgirt Savaşı ile Haçlı Savaşları arasındaki neden-sonuç ilişkisini yansıtan bir veri olarak kabul edilebilir.

Sonuç olarak denilebilir ki Haçlı Seferleri, Malazgirt Savaşı sonrasında Hıristiyan dünyasında otomatik olarak tetiklenen Türk korkusu kaynaklı gelecek endişesinin bir sonucu ve merhum hocamız Işın Demirkent'in de yıllar önce belirttiği gibi, "Batı dünyasının Anadolu'yu ele geçirmek ve Türkleri Önasya'dan atmak" hedefiyle yürüttüğü topyekûn bir işgal girişimidir.

1071'DE MALAZGİRT SAVAŞI İLE BAŞLAYAN, 1081'DE DRAGOS ÇAYI ANLAŞMASI İLE DEVAM EDEN VE 1095'DE CLERMONT KONSİLİ İLE GELİŞİMİNİ TAMAMLAYAN HAÇLI SEFERLERİ ARTIK ANADOLU VE MÜSLÜMANLAR ÜZERİNE HAREKETE GEÇEBİLİRDİ.

Tahir Günay
Musiki Tarihi Uzmanı

Sümerlerden İsmail Dede Efendi'ye

Dinle Neyden, Ne Hikâyet Etmede

Neyin icadı Doğu'da menkıbelerle, Batı'da ise mitolojik hikâyelerle anlatılır. Tarihi Sümerlere kadar uzanan bu kamış saz, bazen bağbozumu şenliklerinde mistik eğlencelerin başlaticısı, bazen de aman vermez ayrılığın hatırası olarak üflenir. İslâm dünyasında ise rahmetin ebedî hikâyesini terennüm eden sırlı bir enstrümandır. Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin *Mesnevî*'ye girizgâhında ondan bahsetmesiyle ney, Mevlevî dervişinin elinde bir çalgı olmaktan çıkıp insan-ı kâmili temsil eder olmuştur.

Klasik musikimizin en önemli nefesli sazı hiç şüphesiz neydir. Farsçada kamış anlamına gelen "nây" kelimesi, dilimize geçtikten sonra incelerek "ney" şeklini almıştır. Malzemesi olan kamışın her yerde bulunabilir olması ve yapısının görece basitliği, insanlık tarihinin en eski, en yaygın ve en çok çeşide sahip sazının ortaya çıkmasını sağlamıştır. Yazılı tarihin başlangıcı, ney hakkındaki ilk bilgileri de vermektedir. Sümerlerin ni / na / kagı gibi kelimelerle isimlendirdikleri kamış sazlar antik dünyanın dört bir yanına dağılmış ve kendi müzik iklimini oluşturmayı başarmıştır. Ney, Mısır veya Uygur kabartmalarından antik Yunan'ın mitolojik enstrümanı "auolos" ve "syrinks"e kadar bütün kültürlerin musiki coğrafyasında kendisine yer edinmiştir.

Antik dönemde felsefenin anlaşılabilmesi için öğrenilmesi istenilen bilimler arasında aritmetik, geometri ve astronominin yanında musiki de vardır. Bu nedenle Pisagor'dan Kindî'ye, Aristo'dan İbn Sînâ'ya, Philo'dan Fârâbî'ye kadar birçok filozofun müzik ve nazariyatı hakkında eserleri mevcuttur. Nitekim neyle ilgili ilk bilgilere de Meşşailik ekolünün kurucusu sayılan Kindî'de (ö. 873?) rastlamaktayız. El-kassabe, mizmar ve nây-ı Rûmî ale'z-zıkk olarak bahsettiği sazlardan el-kassabe uzun ney, mizmar Araplarda ve İbranilerde kamıştan yapılan her türlü nefesli saz, nây-ı Rûmî ale'z-zıkk ise Rumların keseli neyi (gayda, tulum) anlamında kullanılmıştır. İbn Sînâ'nın (ö. 1037) *Kitâbü'ş-Şifâ*'sında ney anlamında "yerâa" ifadesi yer alırken, ayrıca "sûr-nây"dan da söz edilir (sûrnây, zurna). Safiyüddin (ö. 1294) ise neyin özelliklerini açıklamakla kalmaz; kamıştan yapılan nefesli sazların delikler arasındaki mesafeye ve üfleme şiddetine bağlı olarak tiz ve pes sesleri verebileceğini açıklayarak Fârâbî'nin bu konudaki yorumlarına da itiraz eder.

Osmanlı medeniyetinde ney, kültürün ve günlük hayatın ayrılmaz bir parçasına dönüşmüştür. Neyle kurulan ünsiyet, Osmanlı ülkesini ziyaret eden yabancı seyyahların da dikkatinden kaçmamıştır.

Ney hakkında en geniş bilgiyi hiç şüphesiz Abdulkâdir Merâgî'nin eserlerinde buluyoruz. Merâgî, Türk musikisinin gerçek kurucusudur. Aynı zamanda hanende ve bestekâr olan ve bazı besteleri günümüze kadar ulaşan Hâce Abdulkâdir'in başta Câmiu'l-Elhân ve *Makāsidu'l-Elhân* olmak üzere altı kitabı bulunmaktadır. Kitaplarında ney ve çeşitlerinden bahseden Merâgî'ye göre nây, nây-ı balaban, nây-ı sefîd, nây-ı çâvur, zemr-i siyeh-nây, nây-ı hiyk (tulum), srnây (zurna) yanı sıra bâk, mûsikâr ve cicek gibi farklı özellikler taşıyan neyler bulunur. Ayrıca 15. yüzyılda Ömer Rûşeni Dede'nin 1082 beyitlik *Neynâme*'sinde de neyin özelliklerini görebiliriz.

Ney nefesli sazlar içerinde en gelişmiş olanıdır. Bir tür budaklı kamıştan yapılır. Ney için seçilen kamış dokuz boğumlu olacak şekilde kesilir. İçi boşaltılıp akordu ayarlandıktan sonra üstte altı, arkada bir delik olmak üzere yedi delik açılır (Merâgî nây-ı sefid de üstte sekiz ve arkada bir delik olduğunu söyler). Delikler açkı denilen bir aletle veya yakılarak açılır. Özellikleri ve boyutları zaman içerisinde gelişmiş, kamış gibi doğal bir malzemeden yapıldığı için kamışın boyuna ve boğumları arasındaki

mesafeye göre farklı isimler almıştır. Neyin çatlaması veya kırılmasını engellemek için ilk ve son boğumuna parazvâne denilen bilezikler takılır. Bu bilezikler altın ve gümüş gibi değerli metaller olabileceği gibi bakır, pirinç veya bafondan da yapılabilir. Neyin ilk boğumuna üflemeyi kolaylaştıran bir ağızlık takılır. Başpâre olarak isimlendirilen bu ağızlık genellikle manda boynuzu, fildişi, bağa, kehribar, şimşir, ceviz gibi malzemelerden yapılırken son yıllarda daha çok sert plastikten (PVC) yapılmaya başlanmıştır.

Farklı sazlara veya değişik insan seslerine uyum sağlayabilmek için farklı uzunluklarda ve farklı akortlarda neyler imal edilmiştir. Genel olarak esas neyler ve mabeyn neyler olarak iki grupta toplanmıştır. Mabeyn neylere ara neyler de denir. Esas neyler; kız, mansur, şah, dâvud, bolâhenk, süpürde ve müstahsen neylerdir. Mabeyn neyler ise kız mâbeyni, mansur mâbeyni, dâvud mâbeyni, bolâhenk mâbeyni ve müstahsen mâbeyni isimlerini taşır. Ayrıca bu neylerin yarısı büyüklüğünde 12 ney daha vardır ki bunlara da nısfiyye denilir. Bazı nazariyât kitaplarında ney çeşitlerinin 36'ya kadar çıkarıldığı da vakidir.

Musiki tarihimiz bize birçok kıymetli neyzen hediye etmiştir. 18. yüzyılın neyzenleri arasında Kutbünnâyi Osman Dede ve özellikle Sultan III. Selim en çok zikredilen neyzenlerdendir.

Neyin "Türk sazı" olarak tanınmasının sebebi Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî ve Mevlevîliktir. Mevlevî tacı (en üstte).

Rüzgâr estikçe sırrı terennüm eden sazlar

Neyle ilgili yazılan hemen bütün eserlerde anlatılan bir menkıbe vardır. Ferîdüddin Attâr'ın *Mantıkü't-Tayr*'ı kaynak gösterilen bu menkıbeye göre Peygamber Efendimiz ﷺ Hz. Ali'ye (ra) ilâhî bir sır verir. Hz. Ali bir müddet sonra bu sırrı taşıyamaz hale gelir ve suyu çekilmiş bir kuyuya fısıldar. Sır öyle ağırdır ki Ali, Ali olmakla takat getiremezken, susuz bir kuyu tek başına nasıl taşır bu sırrı? Her ne kadar Ferîdüddin Attâr kamışlardan, neyden hiç bahsetmeyip kuyunun kanla dolduğunu yazmışsa da râviyân-ı ahbâr ve nâkilân-ı âsar şöyle rivayet ederler: "Sırrı taşıyamayan kuyuda sazlar yetişti. Her rüzgâr estiğinde hû, hû diyerek bu sırrı terennüm edip dururlar. Ta ki kıyâmete kadar." Nitekim neyin bu hazin, dokunaklı ve ilâhî sesinin sebebinin flüt çalarken "tü" sesinin, yan flütte "fü" sesinin çıkmasına rağmen neyde "hû" sesinin çıkması olduğu söylenir.

Neyin dünyada "Türk sazı" olarak kabul edilmesinin en mühim sebebi hiç şüphesiz Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî ve Mevleviliktir. Mevlânâ Hazretleri *Mesnevî*'sine ney ile başlamıştır. İlk kelimesi "Bişnev" olan (Farsça "dinle" anlamına gelir) *Mesnevî*'nin ilk 18 beyti sadece neyi anlatır. Allah insana ruhundan üflemiştir (Secde 9 / Hicr 29). Ney üzerinde bulunan yedi delik yedi esmâyı ifade eder ki bu isimlerden üçüncüsü İsm-i Zât yani "hû" dur. Bu tasavvufî yolun semâ ile birlikte vazgeçilmez unsuru haline gelen ney, Mevlevî dervişin elinde bir enstrüman olmaktan çıkmış, insân-ı kâmili temsil eder olmuştur. Bu nedenle neye nây-ı şerif denilir. Ney diğer sazlar gibi çalınmaz, üflenir. Ney üfleyene ise nâyî veya neyzen denir. Büyük neyzenlerin çoğu ya Mevlevî'dir ya da Mevlevî meşreptir. Bu durumun ney üzerinde iki önemli sonucu olmuştur: Birincisi, ney icrasının ve meşk kültürünün gelenek sayesinde kesintisiz bir şekilde günümüze kadar gelmiş olmasıdır.

İkincisi ise klasik Türk müziğinin Cumhuriyet Türkiye'sinde yaşadığı uzun yasaklar döneminde (1926-76) varlığını devam ettirebilmesidir.

Musiki tarihimiz bize birçok kıymetli neyzen hediye etmiştir. 18. yüzyılın neyzenleri arasında Kutbünnâyi Osman Dede ve özellikle Sultan III. Selim en çok zikredilen neyzenlerdendir. Hatta Sultan III. Selim, Kabakçı Mustafa isyanından sonra Topkapı Sarayı'nda kapatıldığı dairede kendisini şehit etmeye gelenleri elinde neyi ile karşılamış ve kendini bu ney ile savunmaya çalışmıştır. 19. yüzyıldaki neyzenlerin listesi ise Abdülbaki Nasır Dede'den Neyzen Yusuf Paşa'ya, Hüseyin Fahreddin Dede'den Ermeni asıllı Oskiyam Efendi'ye, Mehmed Said Dede'den Derviş İsmail Şeyda'ya, Bolâhenk Nuri Bey, Üsküdarlı Salim Bey, Veli Dede, Aziz Dede… liste uzayıp gider. Bu listede iki isim özellikle dikkat çeker: Birisi Kazasker Mustafa İzzet Efendi, diğeri ise Hamâmîzâde İsmail Dede Efendi'dir. İlmiyede zirveye kadar yükselerek kazasker olmasının yanında Türk hat sanatının zirve isimleri arasına girmeyi başaran İzzet Efendi aynı zamanda büyük bir bestekâr ve neyzendir. Hamâmîzâde İsmail Dede Efendi ise klasik musikimizin en önemli mihenk taşıdır. Günümüze ulaşan her bir bestesi inkıraz yaşayan Devlet-i Âli Osman'ın can nefesidir.

Osmanlı döneminden kalma tuğra ve Osmanlı arması kabartma desenli ney ağızlıkları...

Neyin üzerinde bulunan yedi delik, Esmâ-i Hüsnâ'dan yedisini temsil eder.

20. yüzyıl neyzenlerinin yekûnu da fazladır. Giriftzen Asım Bey, Emin Dede (Yazıcı), Rauf Yektâ Bey, Gavsi Baykara, Neyzen Tevfik, Halil Dikmen, Süleyman Erguner, Ulvi Erguner, Kudsi Erguner, Selami Bertuğ, Halil Can, Niyazi Sayın, Aka Gündüz Kutbay, Sencer Derya büyük üstatlardan bazılarıdır. Niyazi Sayın ilerlemiş yaşına rağmen hayattadır ki kendisi neyde üflenemez kabul edilen hisar (mi bemol) sesini üfleyebilmiştir. Kudsi Erguner Hoca Fransa'da akademik hayatına devam etmektedir.

Günümüzde bu parlak mirası devam ettiren neyzenlerimizin sayısı da, yetenekleri de fazlacadır. Ahmet Şahin, Arif Erdebil, Aziz Şenol Filiz, Celalettin Biçer, Ender Doğan, Murat Salim Tokaç, Fikret Bertuğ, Yavuz Akalın, Ali Sezai Balakbabalar, Sadrettin Özçimi, Başar Dikici, Eyüp Hamiş, Burcu Karadağ akla gelen ilk isimlerdendir. Genç neyzenler eserlerini ortaya koydukça musiki tarihimizde hak ettikleri yere mutlaka geleceklerdir. *Mesnevî-i Şerif* ruhlarımıza beyit beyit yağdıkça biz rahmetin ebedi hikâyesini dinlemeye devam edeceğiz, Hazret'in buyurduğu gibi:

Bişnev ez ney çün hikâyet mî koned
Ez cûdâyî hâ şikâyet mî koned

(Dinle neyden, ne hikâyet etmede / Ayrılıklardan şikâyet etmede)

Kaynakça - İleri okumalar:
Ahmet Hakkı Turabi, *El-Kindî'nin Mûsiki Risâleleri,* Yüksek Lisans Tezi, Kayseri, 1999.
Azra Erhat, *Mitoloji Sözlüğü,* Remzi Kitabevi, İstanbul, 2019.
Bayram Akdoğan, *Mevlevîlik ve Mûsikî,* Rağbet Yay., İstanbul, 2009.
Beşir Ayvazoğlu, *Ney'in Sırrı,* Kapı Yay., İstanbul, 2016.
Cemal Karabaşoğlu, *Abdülkâdir-i Merâgî'nin "Makâsidu'l-Elhân" Adlı Eseri,* Doktora Tezi, İstanbul, 2010.
Fazlı Arslan, *Safiyyüddin Abdülmümin el-Urmevî ve "Er-Risaletü'ş- Şerefiyye"si,* Doktora Tezi, Ankara, 2004.
Ferdi Koç, *Abdülaziz b. Abdülkâdir Merâgî ve "Nekâvetü'l-Edvâr"* İsimli Eserinin *XV. Yüzyıl Mûsikî Nazariyatındaki Yeri,* Doktora Tezi, Ankara, 2010.
Ferîdüddin Attâr, *Mantık Al- Tayr,* çev. Abdülbaki Gölpınarlı, İş Bankası Yay., İstanbul, 2006.
İbn-i Sina, *Kitabu'ş- Şifa,* çev. Ekrem Demirli-Ömer Türker, Litera Yay., İstanbul, 2017.
Kubilay Kolukırık, *Abdülkâdir Merâgî ve "Şerhu'l Edvâr" Adlı Eserinin XVI. Yüzyıl Türk Mûsikisî Nazariyatındaki Yeri,* Doktora Tezi, Ankara, 2009.
Kudsi Erguner, *Ayrılık Çeşmesi/Bir Neyzenin Yolculuğu,* İletişim Yay., İstanbul, 2015.
Kudsi Erguner, Bir Neyzen İki Derya, Sufi Kitap Yay., İstanbul, 2016.
Mehmet Nuri Uygun, *TDV İslam Ansiklopedisi "ney" mad.,33. Cilt,* Türkiye Diyanet Vakfı Yay. ,İstanbul, 2007.
Necip Fazıl Şenarslan, *Rûşenî Dede Ömer Aydınî Külliyâtı,* Doktora Tezi, Erzurum, 2020.
Sencer Derya, *Aşkın Sesi Ney,* Pan Yay., İstanbul, 2012.
Ömer Selimoğlu, *Ahmed Emîn ed-Dik'in "Neylü'l-Ereb fî Mûsika'l-Efrenc ve'l-Arab" adlı Mûsiki Risâlesi,* Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2012.
Ubeydullah Sezikli, *Abdülkâdir Merâgî ve "Câmi-u'l-Elhân"ı,* Doktora Tezi, İstanbul, 2007.

Ahmet Uçar

Sultan II. Abdülhamid Düşmanlığının Kaynakları - 1 -

İNGİLTERE'DE GLADSTONE VE DOSTLARI

Ahmet Uçar
Dr.,
Tarihçi – yazar

Orhan Koloğlu'na göre Sultan II. Abdülhamid'e "Kızıl Sultan" ve "eli kanlı katil" diye hakaret edilmesi 1894-96 Ermeni olayları sırasında başlamış, Yunan ve Makedonya olaylarıyla kökleşmişti. "Le Sultan Rouge" (Kızıl Sultan) tabirini ilk kullanan Fransız Albert Vandal'dır. "Katil" sıfatını en çok tercih eden ise İngiltere Başbakanı Gladstone'du. Bu tür hakaretlere katkıda bulunanlar da azımsanmayacak sayıdadır. Örneğin (Londra'da Ermenilerce yayınlanan) Arménié dergisi 15 Eylül 1890 sayısında şöyle diyor: "En iyi uyruklarını yiyen Yıldız Köşkü'nün minotaurunun (boğa başlı insan vücutlu, insan yiyen canavar) sertliği arttıkça bu propaganda da artacak ve karşı konulamaz şekilde Osmanlı Devleti'nin saygınlığını yıkacaktır." Fransa'da anarşistlerin yayın organ *Les Temps Nouveaux*'nun 5 Ağustos 1905 tarihli nüshasındaki bir yazıda "büyük katil" suçlamasının yanı sıra ilginç bir benzetme de vardı: "Vicdanında birkaç yüz bin yurttaşının cesedinin sorumluluğu bulunan en vahşi kaplan."

Batılı devletler artık işlerini sadrazam ve diğer devlet adamlarıyla görüşerek çözme imkânını kaybetmeleri sebebiyle Yıldız Sarayı'na ve Sultan II. Abdülhamid'e düşman olmuşlardı.[1] Koloğlu'na göre Sultan Abdülhamid'in Mısır meselesinde İngiltere'ye direnmesi sadece Batılı emperyalistlerin kendi aralarındaki ilişkilerin gerginleşmesine sebep olmakla kalmamış, İngiltere'nin bir Ermeni meselesi ortaya çıkarmasında ve Abdülhamid-İngiliz ilişkilerinin tam bir düşmanlığa dönüşmesinde de başrol oynamıştı.

Olayın kökeninde Doğulu Hıristiyanlara hümanistçe bakıp

onları Osmanlı yönetimine karşı ayaklanma ve bağımsızlık aramaya teşvik eden Avrupalıların, Mısır'da Avrupalılardan bağımsızlığını arayan Arabi Paşa hareketine tahammül edememeleri yatıyordu. Bu anlayışta ileri giden İngiltere, diğer ortaklarının muhalefetine rağmen yabancılara saldırı bahanesiyle İskenderiye'yi bombalamak ve suçsuz sivil halkı öldürmekle yetinmemiş, karaya asker çıkararak ülkeye el koymuş, bunu da "medeniyetin gereği" olarak sunmuştu. Ardından da dönemin İngiltere Başbakanı Gladstone "Güney Afrika ile Kuzey Afrika'yı İngiliz bayrağı altında birleştirme" projesini

Liborio Prosperi'nin imzasını taşıyan *Avam Kamarası Lobisi* adlı tabloda (1886) dönemin beş siyasetçisi ön plana çıkıyor. Soldan sağa: Joseph Chamberlain, Charles Stewart Parnell, William Ewart Gladstone, Randolph Spencer-Churchill, Marquess of Hartington.

Sultan II. Abdülhamid Mısır'ın işgaline direnince İngiltere Ermeni kartını oynamış, sultan aleyhinde propagandalar için düğmeye basmıştı. Çirkin kampanyaların reklam yüzü ise Türk düşmanlığıyla şöhret bulan İngiltere Başbakanı Gladstone olacaktı. "Her nereye giderlerse gitsinler arkalarında geniş bir kan izi bıraktılar. Onların hâkimiyeti ortaya çıkar çıkmaz medeniyet ortadan kayboldu" sözlerinin sahibi, Türklerin Bulgaristan'dan ve Avrupa'dan atılmasının şart olduğunu ileri süren Gladstone, II. Abdülhamid'in baş düşman olarak hafızasına kazıdığı isimlerden biri olacaktı.

gerçekleştirmek için Sudan'ı işgale başlamıştı. 1885-87'de İngiltere'nin Mısır pazarlıklarına Sultan II. Abdülhamid'in direnmesi sonucu, 1890'da başta İngiliz gazeteleri olmak üzere bütün Avrupa'da Ermeni meselesi süratle gündeme taşınmış, İngiltere Başbakanı Lord Salisbury (Robert Gascoyne-Cecil) 1891'de "Rusya'nın İstanbul'u almasının artık kendileri için bir sıkıntı oluşturmayacağını" açıklarken, 1895'te İngiltere diğer Batılı devletlerle "Türkiye'nin paylaşılması" projesini konuşmaya başlamıştı.[2]

Fransız tarihçi François Georgeon'a göre üç yıl süren ağır bir krizin (1894-96) ardından, 1896 sonuna gelindiğinde Sultan Abdülhamid, kendisine yönelik devirme tasarılarına rağmen iktidarda kalmayı başarmış, tahtını kurtarmıştır. Doğu Anadolu'nun Rus sınırına yakın bölgelerini kana boyayan katliamlar ve Makedonya, Girit veya Suriye gibi vilayetlerde ortaya çıkan çalkantılar karşısında imparatorluğun parçalanmasına mani olabilmişti. Büyük güçlerin silahlı bir müdahalesi söz konusu olmadığı gibi Boğazlardan hiçbir savaş filosu da geçmemişti. İmparatorluk malî vesayet altına sokulamamıştı. Bir başka ifadeyle, büyük güçlere kafa tutmayı başarmış; onların arasındaki bölünme ve zıtlıklardan, özellikle de (1877-78'de yararlanamadığı) Rusya ile İngiltere arasındaki uzlaşmaz çelişkiden yararlanmayı bilmiştir.

Ermeniler lehine yapılması gereken reformlar sorunu kesin bir şekilde çözülmüştür. 1894-96 krizinin sonuçlarından biri, Ermeni ulusal

hareketinin zayıflamasıdır. Hınçak Partisi bütün girişimlerinde başarısızlığa uğramış; Abdülhamid'in üzerinde baskı oluşturmak için Avrupa'nın müdahalesi hedefine ulaşamamış, kanlı sonuçlar vermiştir.

Ancak özellikle Hıristiyan Araplar ve diğer muhalifler "Büyük güçlerin ekmeğine yağ sürmek ve dolayısıyla imparatorluğu zayıflatmak pahasına da olsa" Sultan II. Abdülhamid'e karşı Ermenileri desteklemişlerdi. Georgeon'a göre sultanın değişen siyaseti ve iktidarı tek elde toplaması da etkili olmuştu.

Sultanın bu şekilde güçlenmesi "bütün Hıristiyan Avrupa'nın birleşmesine" sebep olmuş, o da çareyi İslâm dünyası ile ilişkilerini güçlendirmekte aramıştı.

Ona göre Avrupa'da ilk büyük Türk düşmanlığı dalgası 19. yüzyıl başlarında Yunan isyanı sırasında Sakız'da Türklerin katliam yaptıkları iddialarıyla başlar. Ancak o dönemde sultandan çok, Türk milleti hedef alınmıştır. Fakat 1896'da durum değişmiş, doğrudan Sultan II. Abdülhamid hedef alınmış, Türklere yönelik hakaret ve suçlamalar da artarak sürdürülmüştür. Abdülhamid bundan böyle onların nazarında "kızıl sultan" olmuştur.[3]

Robert Kolej'in Bulgaristan planı

Sultan II. Abdülhamid'e yönelik düşmanlıklara İngiltere'de Anglikan Kilisesi ve Protestan misyonerler ile Gladstone önderliğindeki liberaller, Amerika'da American Board başta olmak üzere Osmanlı ülkesinde vazife yapan misyonerler, Fransa'da Académie Française üyesi Fransız aydınlar, Fransız sömürgeciliğine öncülük yapan Fransız mason locaları ve Ermeni örgütlere arka çıkan sosyalist ve anarşist aydınlar öncülük ediyorlardı. Bütün bu grupları destekleyen gazete ve dergiler de vardı. İngiltere ve Amerika'da Sultan Abdülhamid düşmanlığı kampanyasını başlatanlar, Osmanlı ülkesinde kendilerine dinî faaliyetleri sebebiyle dokunulmayan misyonerlerdi.

1819'da İzmir'den "güçlü günah imparatorluğu" olarak suçladıkları Osmanlı'yı yıkmak emeliyle ülkemize gelen -American Board örgütüne bağlı- Amerikalı misyonerler önceleri "putperest" olarak isimlendirdikleri Müslüman ve Yahudileri Hıristiyanlaştırmayı hedeflemişlerdi. Daha sonra, başta Anadolu olmak üzere Osmanlı ülkesinden gelen raporlar doğrultusunda hedef değişikliği yaparak "Müslüman denizinde boğulmakta" olduklarını ileri sürdükleri eski Doğu kiliselerine mensup olan Bulgarlar, Ermeniler, Rumlar, Nesturîler ve Hıristiyan Arapları hedef kitle haline getirmiş; onları harekete geçirmeye ve isyana sürüklemeye çalışmışlardı.[4]

Amerikalı misyonerler Osmanlı ülkesinde İngiltere'nin yürüttüğü faaliyetleri biliyor ve İngiliz sömürgeciliğine hizmet etmenin kendi çıkarlarıyla uyuştuğunu düşünüyorlardı. Nitekim American Board Dış İlişkiler Sekreteri Rufus Anderson İngiltere'ye şükranlarını sunuyordu: "Bütün bunlar Tanrı sayesinde, İngiltere'nin Hindistan'da bir imparatorluğa sahip oluşu ve oraya engelsiz ulaşma ihtiyacının ilahî gerçeğine borçluyuz."[5] Misyonerler çalıştıkları ülkelerde, "her kriz bir fırsattır" mantığı ile hareket ediyorlardı. Bu yüzden de savaşlar, karışıklıklar ve diğer felaketler misyonerler için en elverişli ortamları sağlamıştır.[6]

Bu defa kargaşanın merkezi Bulgaristan'dı. Nisan 1876'da çıkan Bulgar Batak isyanında asıl tahrikçi, Balkanları ele geçirmek isteyen ve Panslavizm[7] düşüncesi ile harekete geçerek 93 Harbi'ni başlatan Rusya idi. İsyanın tetikçileri ise Bulgaristan'da yıllarca faaliyet gösteren ve İstanbul'daki Robert Kolej'de liderlerini yetiştiren Amerikalı misyonerlerdi.[8] Misyonerlerin kendi hatıralarına göre Bulgaristan'da 7 yıldır misyonerlik yapan ve Robert Kolej'e onlarca Bulgar öğrenci getiren misyoner Albert Long, isyancı Bulgarların yazdığı birkaç mektup almıştı. Hemen durumu Robert Kolej Müdürü George Washburn'a bildirdi.

Long ve Washburn, yazılan (bizim tespitlerimize göre misyonerlerce yazdırılan) bu mektuplarla birlikte İngiliz büyükelçisi Henry Elliot'a giderek Osmanlı hükümeti üzerindeki nüfuzunu kullanmasını ve sözde Bulgar katliamını önlemesini istemişlerdi. Ancak Elliot mektupların, hükümetiyle resmî bir iletişim

Bulgar isyanı ve Osmanlı'nın isyanı bastırmak için silahlı güce başvurması 93 Harbi'ne giden yolu hazırlamıştı. Bu gelişmeler Avrupa'daki Türk düşmanlığını besliyordu (V. Antonoff, 1876).

William Ewart Gladstone (1809 - 1898).

kurulmasını gerektirecek kadar inandırıcı olmadığını düşünüyordu. Bu yüzden de Amerikalı misyonerlere olumlu cevap vermemişti. Long ve Washburn bu mektupları, Mart 1873'te İstanbul'a gelen ve 1908'e kadar *Londra Daily News*'te sözde muhabir olarak çalışan İngiliz avukat (meşhur mason ve istihbaratçı) Edwin Pears'e verdiler. Pears, 23 Haziran 1876'da -Gladstone'a verdiği destekle tanınan- *Daily News*'te bu mektuplara dayanarak, "Bulgaristan'daki Müslüman Vahşetleri" başlıklı bir makale yayınladı.

Pears'a göre, "Türk yetkililerden Müslüman köylülere Hıristiyan komşularını öldürmek için izin çıkmış ve emirler verilmişti". Pears ayrıca, tahrip edildiği iddia edilen 37 köyün adını yazmış ve binlerce masum Hıristiyan köylünün "ayrım gözetmeksizin katledildiğini" iddia etmişti. Haber Londra'da bir sansasyona sebep oldu ve yazılanların doğruluğu araştırılmaya başlandı.[9] Bulgaristan olayları *Daily News*'in ardından *Times* ve *Truth* gazetelerine de "Bulgarların Türkler tarafından katledilmesi" olarak aktarılmıştı.

Sahte köy isimleri

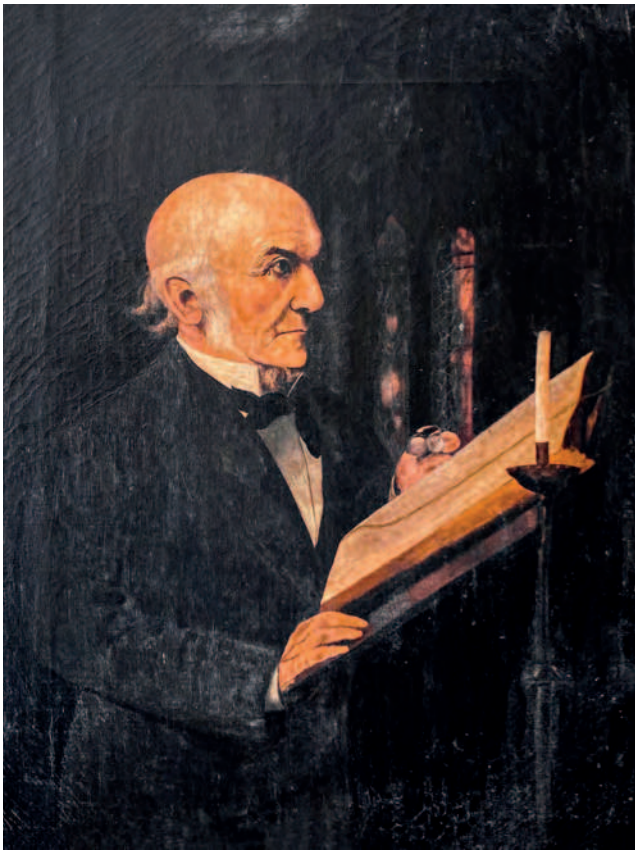
Bunun üzerine William Ewart, Gladstone'u İngiltere'deki Disraeli hükümetine karşı harekete geçirdi. Edwin Pears, 1916 yılında yayınladığı hatıratının "Müslümanların Bulgaristan'daki Katliamları" başlıklı ikinci bölümünde, Başbakan Disraeli'nin ilk mektuba itirazı üzerine Gladstone ile irtibatlı olan *Daily News*'de yayınlanan ve Amerikalı misyonerler Long ve Washburn'un verdiği bilgilerle yazdığı ikinci mektubunda, imha edilen Bulgar köyü sayısını 60'a ve Bulgar sayısını da Batak'ta 12.000'e, Pazarcık'ta 9.000'e çıkardıklarını anlatmaktadır. Ancak İngiliz diplomatlar Londra'ya, adları sayılan köylerin "Bulgaristan'da hiçbir zaman var olmadıklarını", bir başka ifadeyle, "isimlerin uydurma" olduğunu rapor etmişlerdi.

Ancak kampanya hedefine ulaşmıştı. Bu mektuplar sayesinde, Gladstone'un ifadesiyle, "Avrupa'da bu konuda ilk alarm çalmıştı". Edwin Pears de vazifesini hakkıyla yapmıştı. Onun yerine *Daily News*, Bulgaristan'a -sözde olayları yerinde görmek üzere- Januarius Aloysius MacGahan adında, soylu bir Rus kızıyla evli olan tecrübeli bir gazeteciyi gönderdi. Misyonerlerin girişimi ile ABD de bölgeye Eugene Schuyler adlı bir diplomat gönderdi. Bu ikilinin ortak özellikleri Orta Asya'da Rus işgallerini gazeteci ve diplomat olarak yerinde görmüş olmalarıydı. Artık bundan sonra Edwin Pears'ın da itiraf ettiği gibi Gladstone, MacGahan'ın gazetesine gönderdiği katliam haberleri ile İngiltere'de Türk düşmanlığı üzerine bir kampanya yürütecekti.[10]

Nisan 1876 tarihli Bulgar isyanında önemli rol oynamakla kalmayan Amerikalı misyonerler o dönemde İngiltere'nin fiilî olarak duruma müdahalesi ve Avrupa kamuoyunu Türkler aleyhine tahrik etmek için Robert Kolej'den yeni mezun olup burada öğretim üyesi olan Bulgar Stephan Panaretoff'u Londra'ya göndermişlerdi. Panaretoff Londra'da misyonerlerin organizasyonu ile "Konstantinapolitan" takma adı ile Türkiye aleyhine yazılar kaleme aldı.[11] Aslında faaliyetleri Babıâli tarafından da tespit edilmişti,[12] ancak Osmanlı'nın elinden hiçbir şey gelmiyordu. Önce İstanbul'da Tersane Konferansı düzenlenmiş, sonra İngiltere'nin göz yumması ile 93 Harbi çıkmış, 1878 Berlin Antlaşması ile Bulgaristan'a özerklik verilmiş, kampanya hedefine ulaşmıştı.

İngilizlerin Gladstone liderliğinde başlattığı Türklere düşmanlık kampanyası için 1877-78 Osmanlı Rus Savaşı (93 Harbi) kullanışlı bir malzemeydi. Bulgarlarla yapılan çatışmalar gazetelerde soykırım manşetleriyle verilmekteydi.

Gladstone - Darwin İşbirliği

Gladstone 7 Mayıs 1877'de St. James Hall'de meşhur Türk düşmanı James Bryce'in organizatörlüğünde düzenlenen ve "Türklerin aşağılık ırk" olduğunu ileri sürdüğü Bulgar olayları ile ilgili toplantının baş konuşmacısıydı. Karl Marx'ın bir mektubunda "bu domuzca gösteriye Darwin de katıldı" diyerek vurguladığı gibi fanatik Hıristiyanların Türk düşmanlığı temasıyla yaptıkları toplantıya tanrıtanımaz Charles Darwin de katılmıştı. Gladstone 1877 yılında High Elms'te misafir olduğu bir sırada arkadaşlarıyla birlikte Darwin'i ziyarete gitmiş, Darwin bu ziyarette ona *Türlerin Kökeni* adlı meşhur eserini verirken, Gladstone da *Katliam Dersleri* adlı eserinin basıma hazır müsveddelerini yüksek sesle okumuş ve Darwin'in takdirini almıştı.
Darwin 3 Temmuz 1881'de, arkadaşı W. Graham'a gönderdiği bir mektupta, Türkler hakkında şu düşünceleri ileri sürmüştü: "Son olarak, doğal seleksiyona dayalı kavganın, medeniyetin ilerleyişine sizin zannettiğinizden daha fazla yarar sağladığını ve sağlamakta olduğunu gösterebilirim. Yalnızca birkaç yüzyıl önce Avrupa Türkler tarafından işgal edildiğinde, Avrupa milletlerinin ne kadar büyük bir risk altında kaldığını hatırlayın. Fakat artık bugün Avrupa'nın Türkler tarafından işgali ne kadar gülünç bir düşüncedir. Avrupa ırkları daha fazla medenileştikçe hayat mücadelesinde barbarlığa galip gelmişlerdir. Dünyanın çok uzak olmayan geleceğine baktığımda bütün dünyada bu tür aşağı ırkların daha medenileşmiş ırklar tarafından yok edileceğini görüyorum." Bunlar Gladstone'un *Bulgar Dehşeti* adlı eserindeki düşüncelerin tekrarından başka bir şey değildi.[17]

Gladstone'un "temizlik" operasyonu

Bir tarihçimizin de vurguladığı gibi 19. yüzyılın "Haçlı savaşçısı"[13] havasında olan William Ewart Gladstone, bu kampanyanın en önemli ismiydi. Türk düşmanlığının ilk emarelerini Panslavist propagandacı Olga Novikoff'un yönlendirmesiyle Bulgar isyanları sırasında göstermiş, misyonerlerin ve gazetecilerin hazırladığı mektuplarla 6 Eylül 1876'da *Bulgarian Horrors and the Questions of the East* (Bulgar Dehşeti ve Doğu Sorunu) başlıklı 64 sayfalık bir eser yayınlamıştı. İngiltere ve Avrupa kamuoyunda büyük ilgi gören bu küçük risale 200 bin adet satıldı. Gladstone eserinde, Türkleri ırk olarak tanımanın Bulgaristan olaylarını anlamayı kolaylaştıracağını ileri sürerek Türklük ve Müslümanlık hakkında şu satırları kaleme alıyordu:

"En kısa şekliyle Türk ırkının ne olduğunu tasvir etmeme müsaade edin. Bu sadece Müslümanlık meselesi değildir. Mesele, Müslümanlığın acayip karakterli bir ırkla birleşmesindedir. Onlar ne Hint Müslümanları gibi yumuşak başlı, ne Suriyeli Selahaddin gibi şövalye

İngiltere ve Amerika'da Sultan Abdülhamid düşmanlığı kampanyasını başlatanlar, Osmanlı ülkesinde kendilerine dinî faaliyetleri sebebiyle dokunulmayan misyonerlerdi.

ruhlu, ne de İspanyalı Müslümanlar gibi kültürlüdürler. Onlar Avrupa'ya girdikleri o kara günden beri bütün insanlığın düşmanı örnekler sergilemişlerdir. Her nereye giderlerse gitsinler arkalarında geniş bir kan izi bıraktılar. Onların hâkimiyeti ortaya çıkar çıkmaz medeniyet ortadan kayboldu. Hâkimiyetlerini her yerde kuvvetle tesis ettiler. Bu tarz bir hayatın sonucu olarak, kendilerine ödül olarak şehevi bir cennet sunan katı kaderciliğe inandılar."

Sırp ve Karadağlıların kahramanlıklarından ve Türklerin Bulgaristan'da katliam yaptıklarından bahseden Gladstone'a göre artık Türklerin Bulgaristan'dan ve Avrupa'dan atılmaları şarttı: "Türkler kötü yönetimlerini kendileriyle birlikte alıp götürsünler. Umarım zaptiyeleri, müdürleri, binbaşıları, yüzbaşıları, kaymakamları, paşaları (s.174), kısacası her şeyleri, çerleri çöpleri, onların harap bıraktığı yerlerden atılacaktır. Tüm bu kurtuluş, bu kutsal kurtarma, insanlık ahlakı için, Tanrı'nın kanunları için, medeni dünyanın karşı karşıya kaldığı utanç için, saflık ve namusları kirletilmiş, tecavüz edilmiş çocuk, kız, yaşlı kadınlar için, öbek öbek yığılmış cesetlerin hatıraları için yapabileceğimiz bir temizlik olacaktır."[14]

Aralık 1876'da *Contemporary Review* mecmuasında "Şark Meselesinde Yunan Faktörü" başlıklı uzunca bir yazı kaleme alan Gladstone, ilk kez açıktan Yunanistan'ın Pan-Hellenizm davasını destekledi. İngiltere'nin Yunanistan'ı Osmanlılara karşı himayesi altına alması ve desteklemesi gerektiğini savundu. İngiltere'nin liberalizm ve özgürlük fikrini yaymada, Batı medeniyetini yaygınlaştırmada Yunanistan'ı örnek ülke olarak güçlendirip öncü olarak kullanabileceğini söylüyordu.[15] Bu yazı Londra'daki Osmanlı diplomatları tarafından tercüme edilerek, değerlendirilmek üzere İstanbul'a gönderilmişti.[16]

Gladstone Mart 1877'de Bulgar meselesi ile ilgili olarak yayınlamış olduğu ilk risalesinin ve toplantılarda yaptığı propagandaların büyük ilgi uyandırması üzerine *Lessons in Massacre* (Katliam Dersleri) başlıklı 80 sayfalık ikinci bir risale daha yayınladı. Burada Bulgaristan'daki katliamların sultan ve şeyhülislamın "katliam yapın" emirleriyle gerçekleştirildiğini iddia ederek, artık doğrudan Sultan II. Abdülhamid'i hedef alıyordu. Peter Loewenberg adlı uzman, Gladstone'un bu risalesinde kullandığı tecavüz ve işkence tasvirlerini, "acıdan zevk alan, kendisini sürekli kırbaçlayan, cinselliğe aşırı temayüllü, gizli ilişkilerde bulunan ve hayatını bu karmaşa içerisinde geçiren bir insanın kaleminden dökülebilecek cümleler" olarak değerlendirmekte, onun hasta ruhlu bir insan olduğunu ortaya koymaktaydı.

Mart 1892 tarihli fotoğrafta Robert Kolej'in idarî kadrosu. O zamanki müdür George Washburn masanın arkasında oturuyor. Ayakta sağdan dördüncü kişi Dr. Friedrich Schrader. Oturanlar arasında en soldaki ise Profesör Alexander Van Millingen.

Dipnotlar:

1 Orhan Koloğlu, *Avrupa'nın Kıskacında Abdülhamit*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1998, s. 183-185.
2 Age, s. 186-190.
3 François Georgeon, *Sultan Abdülhamid*, ç. Ali Berktay, İstanbul: Homer Kitabevi, 2006, s.352-356.
4 Ahmet Uçar, "Amerikan Misyonerlerinin Türkiye'deki Faaliyetleri (1819-1930)", Selçuk Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, 1988, s.350.
5 Uygur Kocabaşoğlu, *Kendi Belgeleriyle Anadolu'daki Amerika, 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Amerikan Misyoner Okulları*, İstanbul: Arba Yayınları, 1989, s.72.
6 Şinasi Gündüz & Mahmut Aydın, *Misyonerlik*, İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2002, s.46-52.
7 Akdes Nimet Kurat, "Panslavizm", *A.Ü.D.T.C.F. Dergisi*, c. XI, sayı: 2-3-4, (Haziran-Eylül-Aralık 1953) s.241-278.
8 Amerikalı misyonerlerin Bulgar İsyanındaki rolü için bakınız: James F. Clarke, "Americans and the April Uprising", *East European Quarterly*, VI, XI, No:4, pp.421-428.
9 Ayten Kılıç, "The International Repercussions of the 1876 April Uprising within the Ottoman Empire" *Uluslararası Suçlar ve Tarih*, 2014, sayı: 15, s.20-21.
10 Edwin Pears, *Forty Years in Constantinople: The Recollections of Sir Edwin Pears 1873-1915*, London: The Anchor Press Ltd., 1916, pp. 11-24.
11 Ahmet Merdivenci, "Robert Kolej'in İlk Kırk Yılında Kolej'de Yetiştirilmiş Olan Bulgarlar-I", *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, 2/15, Mart 1988, s.42-49.
12 Mahmud Celâleddin Paşa, *Mirât-ı Hakikat*, hazırlayan: İsmet Miroğlu, İstanbul: Berekât Yayınevi, 1983, C. I, s.134.
13 Taha Niyazi Karaca, *İngiltere Başbakanı Gladstone'un Osmanlı'yı Yıkma Planı, Büyük Oyun*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2011, s.18.
14 Age, s.171-174.
15 W. E. Gladstone, "The Hellenistic Factor in the Eastern Problem", *Contemporary Review*, Vol. 29, No. 1 (December 1876), pp.1-27.
16 COA, HR. SFR.3...232/46; COA, HR. SYS. 1703/27.
17 Taha Niyazi Karaca, age, s.171-174.

İslâmî literatürde Arapçadan sonra ikinci sırada

Alt Kıta Müslümanlarının Müşterek Hafızası
URDUCA

Deniz Çıkılı
İslâm Tarihi Yüksek Lisans Öğrencisi

Yaklaşık olarak 1.600 dile ev sahipliği yaptığı için Hint alt kıtası "diller müzesi" olarak anılır. Hindistan ve Pakistan Müslümanlarının müşterek dili Urduca da bunlardan biri olup İngilizce ve Çinceden sonra dünyanın üçüncü büyük dilidir. Ayrıca İslâmî literatürde Arapçadan sonra ikinci sırada yer alır. Peki, bu dil ne zaman doğdu, neden bu ismi aldı, beslendiği kültür ve diller nelerdir? Cevaplar hususunda fikir birliği sağlanamamış olsa da muteber kaynakları takip ederek Urducanın tarihçesine ışık tutmaya çalışalım.

Dünya üzerinde Urduca diye bir dilin varlığından haberdar oluşum, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde (DTCF) okurken Latince sınavının yapılacağı amfiyi aradığım günlere rastlar. O günlerde fakültenin en gözde bölümlerinden birinde okumanın verdiği biraz da kibirle karışık hissiyatla, "Urduca diye dil mi olurmuş!" diye düşünmüştüm. Bunun üzerinden uzun yıllar geçmeden İsmet Özel'in, "Allah insanı iddiasından vurur" sözü tahakkuk etmiş ve Hint alt kıtası ile yolu kesişen hemen herkes gibi ben de kendimi Urduca öğrenmeye çalışırken bulmuştum. Peki, nasıl bir dildi bu Urduca? Kimler konuşuyordu ve önemi nereden geliyordu? Bu yazıda çoğumuzun belki de hayatında ilk defa duyduğu Urducanın tarihî gelişimi, alt kıta ve dünya Müslümanları açısından önemi üzerinde kısaca duracağız.

30 ciltlik *New Cambridge History of India* adlı çalışmanın genel editörlüğünü yapan Gordon

Johnson, *Hint Dünyası* ismini taşıyan eserinin önsözünde şu itirafta bulunur: "Dünya nüfusunun beşte birini oluşturan ve çok zengin, çeşitli insan deneyimlerine ve tarihine sahne olmuş Hint alt kıtasını konu alan bu kitabın yazılması ve kotarılması neredeyse imkânsız bir iş oldu. Ayrıca çok uzun bir zaman sürecine yayılması ve çok geniş bir coğrafyayı kapsaması nedeniyle bir insanın kavrama kapasitesini oldukça aşıyor. Tümünün anlaşılabilmesi bir yana, konunun ancak çok küçük bir kısmı kavranabilir."[1]

Laboratuvar niteliğindeki Hint alt kıtasına hâkim olan çeşitlilik araştırmacılar açısından bir avantaj gibi görünse de Johnson'ın ifade ettiği hususlar dolayısıyla bazı zorlukları beraberinde getirmektedir. Alt kıtada etkisini yoğun şekilde hissettiren çeşitlilik ve bu çeşitliliğin yol açtığı zorluklar dil konusunda da kendisini gösterir. Öyle ki bölgede konuşulan dillerin sayısını 1600'e kadar çıkaranlar vardır.[2] Bu yönüyle alt kıtayı "diller müzesi"[3] olarak adlandıran bazı dilciler hiç de haksız sayılmazlar. Diğer taraftan, Hindistan ve Pakistan Müslümanlarının müşterek dili olan Urducanın isminin nereden geldiği, ne zaman nerede ve ne şekilde ortaya çıktığı, dünya üzerinde kaç milyon kişi tarafından konuşulduğu hususunda bir görüş birliğinden söz etmek mümkün değil. Bu ihtilaflara da değinerek Urducanın tarihî serencamını incelemeye başlayalım.

Pakistan'ın Pencap bölgesindeki Multan şehrinde, tabloyu andıran Urduca mezar taşı yazıları.

KELİME GÖÇÜ: SABUN, NAMAZ, ŞEKER...

Arap harfleriyle yazılan Urdu alfabesi 37 harften oluşur. Cümle yapısına bakıldığında Farsçadan oldukça etkilendiği görülen Urducada çok sayıda Farsça, Arapça ve Türkçe kökenli kelime bulunmaktadır. Örneğin aheste, aşina, avare, amade, elbette, bahane, biçare, birader, tercüme, cihan, çeşme, çehre, destan, düşman, rehber, renk, zincir, zor, sade, sebze, şeker, semt, şehzade, sabun, sahra, seda, sufi, zehir, avam, ferman, felsefe, fihrist, kabine, kervan, gül, günah, meydan, nadan, nazik, nezaket, namaz, viran, hasta, incir Türkçe ve Urducadaki ortak Farsça kelimelerden bazılarıdır.[15]

Dünyanın üçüncü büyük dili

Pakistan'ın resmî ve millî dili olan Urduca, Hindistan'ın Hintçe, İngilizce gibi resmî dillerinden biridir. Hindistan'da Urducanın konuşulduğu bölgelerin başında Müslümanların yoğun olarak yaşadığı Uttar Pradeş (UP), Delhi, Keşmir ve Haydarâbâd gibi yerler gelir.

Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi'nde "Urduca" maddesini kaleme alan Halil Toker, "Bugün aynı etnik kökenden gelmeseler de Urduca konuşan insanların sayısı 60-70 milyon arasındadır. Bunun 10 milyondan fazlası Pakistan'da, 50 milyonu da Hindistan'da yaşamaktadır"[4] der; ancak biz bu bilginin gerçeği yansıtmadığı kanaatindeyiz. Zira Abdulhamit Birışık Urducanın Pakistan, Hindistan, Bangladeş, Güney Afrika, İngiltere ve diğer birçok ülkede takriben 400 milyonu aşkın insan tarafından konuşulduğunu ifade etmekte, Seyyid Habibulhak Nedvî'nin Urducanın dünyanın üçüncü büyük dili olup 576 milyon insan tarafından konuşulduğunu iddia ettiğini naklet-mektedir.[5] Celal Soydan ise konuyla ilgili şu önemli bilgileri nakleder: "Çeşitli araştırmalar Urdu dilinin, dünyanın en yaygın dillerinden biri olduğunu göstermektedir. *Collins Encyclopedia*'da Urduca, dünyanın üçüncü büyük dili olarak belirtilmekte; Birleşmiş Milletler'in yaptığı bir araştırmaya dayanarak BBC'nin yayınladığı bir raporda Urdu dilinin İngilizce ve Çinceden sonra üçüncü büyük dil olduğu belirtilmektedir. (...) Washington Üniversitesi'nin 14 Mayıs 1992'de *New York Star*'da yayınlanan bir inceleme yazısında dünya dillerinin önemi ve kullanımı bağlamında yapılan değerlendirmeye göre Urdu dili dünyanın ikinci büyük dilidir. Zira Urdu dili Hindistan Yarımadası dışında 44 ülkede daha konuşma dili olarak kullanılmaktadır."[6]

Sürekli değişen ve gelişen yapısı dolayısıyla bir dilin ortaya çıktığı tarihi tespit etmek oldukça güçtür. Her dil

için söz konusu olan bu güçlük Urduca için de geçerlidir. Dolayısıyla Urducanın hangi tarihten itibaren bir dil olarak anılmaya başladığı meselesindeki ihtilaf bizi şaşırtmamalıdır. Bazı araştırmacılar Urdu dilinin başlangıcı ile ilgili olarak Delhi'nin Gurlular tarafından ele geçirildiği 1193 tarihini esas alırlar. Dilbilimci T. Grahame Bailey'in kanaati ise daha farklıdır: "1027 yılı Urdu dilinin doğum tarihi olarak kabul edilebilir. Çünkü bu tarihte Gazneli Mahmud'un Pencap'ı ele geçirmesiyle Müslüman askerler bölgeye gelip Lahor'a yerleştiler. Resmî dilleri Farsça olan bu askerler Pencâbî konuşan yerli halkla irtibat kurarak onların dilini öğrendiler. Fakat bu dili konuşurken birçok Farsça ve Arapça kelimeyi de Pencap diline soktular, böylece Urdu dilinin ilk şeklini meydana getirdiler." Yine Bailey'e göre bugünkü Urducanın ortaya çıkışı, Delhi Türk Sultanlığı'nın kurucusu ve ilk hükümdarı Kutbüddin Aybeg (ö. 607/1210) devrine rastlar.[7]

Bu dile neden Urdu(ca) denildiğine dair farklı görüşler mevcut; ancak yaygın kanaat dilin isminin Türkçe "ordu" kelimesinden geldiği şeklindedir. 12. yüzyılda oluşmaya başlayan bu dilin Ekber Şah ve Şah Cihan zamanında Urdu olarak adlandırılmasının makul gerekçeleri olduğunu Abdulhamit Birışık şöyle ifade etmektedir: "Ordu/urdu kelimesi saray, devlet, asker ve ordugâh manalarına geldiği ve de 1700'lü yıllarda bu yeni dil daha çok bu kesim tarafından kabul görüp kullanıldığı için "ordunun dili" manasında Ordu/Urdu denmiş olsa gerektir. O dönemde Urducanın ordu mensupları yanında, çarşı-pazar içinde ve tarikat-tasavvuf çevreleri arasında da çokça kullanıldığının belirtilmesi gerekir. İçinde çok sayıda farklı kabile ve ırktan insan barındıran ordunun böylesine ırk ve din temeline bağlı olmayan bir dil olmaksızın birbiriyle anlaşmasının çok zor olacağı aşikâr. Urducanın oluşum devrindeki padişahların ve üst düzey devlet adamlarının aslen Türk olmaları sebebiyle Urducaya azımsanmayacak ölçüde Türkçe kelime de girmiştir. Bunlar içerisinde askerlik düzeni ve harp aletleriyle ilgili olanlar oldukça fazladır."[8]

Tarihî süreçte Hindî, Hinduvî, Rihte, Dekkenî, Gucrî (Gucerâtî), Pencâbî, Hindûstânî gibi farklı adlarla anılan Urduca, tıpkı Osmanlıca gibi tam bir karma dil niteliğindedir. Bunda, teşekkül devrindeki tarihî hadiseler belirleyici olmuştur: Kuzeybatı yönünden Hindistan'a giren Gazneliler farklı kültür, dil ve dinlere ev sahipliği yapan Pencâb, Sind, Multan, Miret (Meerut) ve Delhi civarını iki asra yakın bir süre ellerinde tutmuş ve halka hoşgörü ile muamele etmeleri kültürel etkileşime yol açmıştır. Gaznelilerin ordusunda bulunan Hint asıllı asker, komutan ve tercümanlar vasıtasıyla da diller ve kültürler arasında ciddi anlamda alışveriş olmuştur. Sonraki süreçte şiirlerde Hindice (Urducaya verilen isimlerden biri) diye adlandırılan kelimeler kendisini göstermeye başlamıştır.[9]

Üzerinde Muhammed Ali Cinnah'ın portresinin yer aldığı Urduca yazılı bir Pakistan banknotu.

Urduca, İslâmî ilimlerde zengin bir birikim sunar.

Urducanın gelişiminde ulemanın etkisi

Teşekkül sürecinden itibaren Urducanın gelişmesinde ve Hindistan'ın Dekken ve Gucerat gibi bölgelerine taşınmasında tasavvuf ehli önemli rol oynamıştır. Delhi Türk Sultanlığı döneminde yaşayan ve eserlerinde çok sayıda Urduca kelimeye yer veren Türk asıllı şair, tarihçi ve mutasavvıf Emîr Hüsrev-i Dihlevî (ö. 725/1325) Urducanın gelişimine katkı sağlayan isimlerin başında gelir. Alt kıtadaki en yaygın tasavvuf mektebi olan Çiştiyye tarikatının kurucusu Hoca Muînüddin Hasan el-Çiştî (ö. 633/1236) de Multan'a gelip yerleştiğinde Urducayı öğrenip halka bu dilde irşatta bulunmuştur.[10]

Alt kıta tarihinin dönüm noktalarından biri kabul edilen 1857 Hint Ayaklanması sonrasında İngilizlerin gadrine uğrayan unsurlardan biri de Urduca olmuştur. İngilizlerin

Urducayı Hindustânî olarak isimlendirmelerinin, o dönemde hazırlanan sözlüklere "Hindustânî-English" gibi adlar vermelerinin gerekçesi kimilerine göre Urdu kelimesinin Türk dilinden gelmesi ve onu oluşturan Müslümanları hatırlatmasıdır.[11] Buna karşılık kuruluş amaçlarından biri de 1857 hadisesinin yaralarını sarmak olan Dâru'l-Ulûm Diyobend'e mensup âlimlerin Urducanın muhafazası noktasındaki gayretleri takdire şayandır. Barbara Metcalf'a göre Dâru'l-Ulûm Diyobend, Urducanın Hindistan Müslümanları arasında bir iletişim dili vazifesi görmesinde de etkili olmuştur.[12]

Diyobend ulemasının ilmî ve edebî alanda çok sayıda eser kaleme aldığını, medresenin kurucularından İmdâdullah Tehânevî (1818-99) ve Muhammed Kâsım Nânevtevî'nin (1832-80) Urducada yetenekli birer âlim ve yazar olduklarını, medresenin ilk talebesi olan ve Şeyhu'l-Hind Mahmud Hasan Diyobendî'nin (1851-1920) Kur'an tercümesinin Urdu edebiyatının şaheserlerinden biri olduğunu belirten Durmuş Bulgur, Diyobend ekolünün Urdu diline hizmetleri bağlamında şu hususları zikreder: "Enver Şah el-Keşmirî, Allame Şebbir Ahmed Osmanî, Mevlana Bedr-i Âlem Mirathî, Mevlana Seyyid Muhammed Miyan, Mevlana Menazir Ahsen Geylanî, Mevlana Hıfzurrahman, Mevlana Said Ahmed Ekberabadî, Mevlana Kari Muhammed Tayyib'in yazıları ilmi olmakla kalmayıp, beyan ve üslup açısından da zamanın edebi yazıları arasında sayılmaktadır. (...) Diyobend tarafından yayımlanan kitaplar daha ziyade Urduca olduğu için Urdu dilinin dairesi de gün be gün genişlemiştir. Diyobendli âlimler çeşitli konularda 5 binden fazla eseri Urduca, Farsça, Arapça ve İngilizce olarak yazmışlardır. Diyobend âlimlerinin eserleri Hint Yarımadası'na ilaveten Afganistan, Barma Burma, Nepal, Seylun, Güney Afrika, İngiltere ve Amerika'ya da gitmektedir. Dinî kitapların çokça basılması sebebiyle Diyobend, Hindistan'da en büyük dinî kitaplar merkezi sayılmaktadır. Basılan kitaplar dünyanın dört bir tarafına ulaştığı için Urduca uluslararası bir dil niteliğini kazanmıştır. Dolayısıyla âlimlerin bu alanda yaptıkları çalışmalar da sufilerinki kadar önemlidir."[13]

Başta Diyobend ekolü olmak üzere alt kıtadaki İslâmî fikir akımlarına mensup âlimlerin çok sayıda Urduca eser kaleme almaları İslâmî literatürde Urducanın Arapçadan sonra ikinci sırada gelmesini sağlamıştır. 20. yüzyılda Hint alt kıtasının yetiştirdiği önde gelen âlimlerden biri olan Ebu'l-Hasan en-Nedvî (1914-99) de bu noktayı teyit sadedinde şöyle der: "Urduca, sîret konusunda Arapçadan sonra en zengin eserleri üretmiştir."[14]

Hindistan'ın başkenti Yeni Delhi'deki tabelada tarihî bölge Ugrasen Ki Baoli'nin Hintçe, İngilizce, Pencapça ve Urduca yazılışı görülüyor.

TÜRKİYE'DE URDU DİLİ EĞİTİMİ

Türkiye ile Pakistan arasındaki yakın ilişki ve işbirliğinin entelektüel düzlemde de bir karşılığının olabilmesi için Urduca önemli zemin teşkil edebilir; ancak bu konuda önemli adımlar atılmalıdır. Zira Urduca dili eğitimi lisans düzeyinde yalnızca İstanbul Üniversitesi, Ankara Üniversitesi ve Selçuk Üniversitesi'nde verilmektedir. Diğer taraftan Urduca, Türkiye'de kolay bir şekilde öğrenilebilecek bir dil değildir. Bunun nedeni, büyük şehirler dışında Urduca eğitimi veren kurum ve kuruluşların bulunmuyor oluşudur. Hâlbuki tıpkı Osmanlıca gibi Urducanın da seçmeli ders olarak müfredata dahil edilmesi hâlinde altyapının oluşması noktasında ciddi bir adım atılmış olacaktır. Meselenin yükseköğretim ayağının da ihmal edilmemesi gerektiğini düşünüyoruz. Bu anlamda YÖK tarafından yürütülen Mevlana Değişim Programı kapsamında Türkiye'den öğrencilerin Pakistan'daki üniversitelerde eğitim görerek Urducalarını geliştirmeleri sağlanabilir.

Dipnotlar:

1. Gordon Johnson, *Hint Dünyası,* çev. Müfide Pekin, İstanbul: İletişim Yayınları, 1998, s. 10.
2. Sırrı Erinç, "Hindistan", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV Yayınları, 1998, cilt 18, s. 71.
3. Abdulhamit Birışık, *Hind Altkıtası Düşünce ve Tefsir Ekolleri*, İstanbul: İnsan Yayınları, 2012, s. 60.
4. Halil Toker, "Urduca", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), cilt 42, s. 170.
5. Abdulhamit Birışık, "Urduca Kur'ân Tercümelerinin Tarihî Gelişiminde Batı'nın Etkisi", *İslâmî Araştırmalar Dergisi* 16/3 (2003), s. 379.
6. Celal Soydan, "Urdu Dilinde Akrabalık Terimleri ve Müslüman Hint Toplumunda Aile Yapısı", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi* 43/1 (2003), 43-4.
7. Toker, "Urduca", 42/171.
8. Birışık, *Hind Altkıtası Düşünce ve Tefsir Ekolleri*, s. 64.
9. Birışık, *age*, s. 60-1.
10. Birışık, *age*, s. 62.
11. Birışık, *age*, 64-5.
12. Barbara D. Metcalf, I*slamic Revival in British India: Deoband, 1860-1900*, Princeton: Princeton University Press, 1982, 102-3.
13. Durmuş Bulgur, "Tarihsel Gelişim Süreci İçerisinde Urduca", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 16 (2006), 175-6.
14. Abdulkadir Macit, *Muhammed Hamidullah: Modern Bir Müslüman Âlimin İlmî Portresi*, İstanbul: Ketebe Yayınları 2019, 33.
15. Bk. Gous Mashkoor Khan, Türkçe ve Hintçe-Urducada Ortak Kelimeler, Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014, s. 44.

Karamanlılar kim olur?

ANADOLU'NUN YUNANCA BİLMEYEN TÜRKOFON ORTODOKSLARI

Yunan harfleriyle Türkçe yazan Karamanlıların etnik kökeni tartışmalıdır. Kimine göre Türkleşmiş Rumlar, kimilerine göre de Anadolu'ya Selçuklular zamanında gelmiş Hıristiyan Türklerdir. Karamanlı Türkçesiyle yazılmış eserlerin çoğunu dinî kitaplar oluşturur. Tarih kitapları da bu külliyat içinde ayrı bir öneme sahiptir. İstanbul'un fethine yeni bir bakış açısı kazandıran, A. Athanasios Simenonidis imzalı *Feth-i Konstantiniye* bunlardan biridir.

Sevim Yılmaz Önder

Doç. Dr., Yıldız Teknik Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Yeni Türk Dili Anabilim Dalı Başkanı

Elif Özcan Uğur

Yıldız Teknik Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı doktora öğrencisi Dergâh Yayınları editörü

Karamanlılar Yunan harfleriyle Türkçe yazan Ortodoks Hıristiyanlardır. Bir kısmı Kayseri, Nevşehir, Niğde, Konya bölgeleri ile İstanbul'da; bir kısmı Suriye, Balkanlar, Kırım ve Kıbrıs'ta; az bir kısmı ise Makedonya ve Tuna bölgelerinde yaşadılar.[1]

Osmanlı arşivlerinde "zımmiyan-ı Karaman" veya "Karamanyan" şeklinde geçen bu Türkofon Ortodokslar eserlerinde kendilerinden "Anadolulu vatandaşlar, Ortodoks vatandaşlar, Anadolu Hıristiyanları" gibi adlarla bahsederler. Karamanlı adı ilk defa 1553-55 yıllarında İstanbul ve Anadolu'da seyahat eden Hans Dernschwam'ın günlüğünde, "ayinlerini Yunanca yapan ama Yunanca bilmeyen Ortodoks halk" için kullanılmıştır.[2]

Evliya Çelebi, Alanya'da Yunanca bilmeyen, anadili Türkçe olan bir Rum cemaatinden bahseder: "Dördü Urum keferesi mahallesidir. Amma keferesi asla urumca bilmezler. Bâtıl Türk lisanı üzere kelimat iderler."[3]

Burada "Urum" kelimesi "Ortodoks" anlamında kullanılmış olabileceği gibi, o bölgedeki Karamanlıların kendilerini "Rum" olarak tanımlaması da muhtemeldir.

Semavi Eyice, dilleri gibi bazen adları da Türkçe olan bu Ortodokslara Orta Anadolu'nun Karaman bölgesinde rastlanıldığından dolayı bu adın verildiğini söyler.[4] Karamanlı yayın dünyasının önemli isimlerinden olan Evangelinos Misailidis'e göre, Karamanlı adı Karaman'dan gelenleri ifade etmek için I. Murad zamanından beri yanlış kullanılmıştır: "Anadolululara Karamanlı ismi ta Sultan Murad Han-ı Gazi hazretlerinin asrından sehven İstanbul'un Karamanından dolayı kalmıştır. Şöyle ki: Anadolu'dan İstanbul'a gelen taşçı, duvarcı, sıvacı ustalarının ve amelenin cümlesi büyük Karaman ile Küçük Karaman'da otururlar idi. Ve devlet ebniyesine veyahut onun bunun binasına ustalar iktiza ettiğinde, 'gidin birkaç nefer Karamanlı usta getirin' derlerdi, yani Karaman'da oturan ustalardan demek idi. Ve ustaların kâffesi Anadolulu olduklarından vakit geçerek, İstanbullular kâffeyi Anadolululları Karamanlı zanneylediler. Ve böylelikle bu isim kalmış ise de yanlıştır, asıl Karaman İstanbul'dadır."[5]

Bazı kaynaklarda da Orta Anadolu'da Aksaray'dan getirilenlerin bugün de Aksaray olarak anılan semte yerleştirildiklerine dair açık ifadeler vardır. Âşıkpaşazâde, padişahın emriyle İshak Paşa'nın Anadolu'dan sürüp getirdiği ahalinin İstanbul'da oturduğu bölgeye şu nedenle Aksaray denildiğini yazar: "İshak Paşa Aksaray'a geldi. Padişahdan emrolundı Aksaray'dan evler sürüp İstanbol'a gönderesin diyü. İshak Paşa dahı Aksaray'dan sürgün idüp alup getürdi. Şimdiki hinde Aksaraylu mahallesi didükleri İshak Paşa sürüp getirdiği halkdur."

Karamanlılar Yunanca bilmemelerine rağmen 1923'te Türkiye ile Yunanistan arasında yapılan nüfus mübadelesi sonrası Yunanistan'a göç etmek zorunda kaldılar. Özellikle Kayseri, Niğde, Nevşehir, Aksaray ve Konya'dan Yunanistan'a gönderilenler arasında Türkçenin hâlâ canlı bir şekilde konuşulduğu, ikinci ve üçüncü kuşakların az da olsa Türkçeyi konuşup anlayabildikleri araştırmalarla ortaya konulmaktadır.[6]

Toplumsal bilinçte din ve millet

Karamanlıların etnik kökeni konusunda iki farklı görüşten söz etmek mümkün. Bunlardan ilki Türkleşmiş Rumlar olduklarıdır. Karamanlılara dair önemli çalışmaları olan tarihçi Evangelia Balta, "Karamanlıların Yunan kökenli olup ya zorla ya da Batı Anadolu'nun kıyılarında yaşayan ve Yunanca konuşan öteki Ortodoks Hıristiyanlara uzak oldukları için Türkçe konuşmaya mecbur kaldıklarını" belirtir.[7] Ana dillerinin yerine Türkçeyi koymaları Anadolu'da yaşayan halkla anlaşmalarını da kolaylaştırmıştır. M. Miller doktora tezinde, Yunan dilinin yalnızca Müslümanlığı seçen Hıristiyanlar tarafından değil,

halkla anlaşmak zorunda olan diğer Hıristiyan Ortodokslar tarafından da terk edildiği görüşündedir.[8]

Eremya Çelebi Kömürcüyan, *İstanbul Tarihi*'nde Yedikule civarında yaşayan Karamanlıların Rum oldukları hâlde Rumca bilmediklerini, "bilahare Fener'e ve Kumkapı'ya, daha sonra da şehrin diğer mıntıkalarına dağılıp oradaki Rum kiliselerine bağlanmış ve ayrı bir cemaat" olduklarını yazar. Kömürcüyan'ın kitabında N. de Nikolay'ın Karamanlılar hakkında verdiği bilgiler şöyle aktarılır: "Şehrin içinde Yedikule yakınlarında bulunan büyük bir mahallede Karamanlılar (eski Kilikyalılar) oturur. Bunlar diğer yabancı milletler gibi vergi ile mükelleftirler ve ticaret ve zanaat işleriyle meşguldürler. (…) Karamanlı kadınlar diğer Rum kadınları gibi, hamama ve kiliseye gitmek müstesna, nadiren sokağa çıkarlar. Onlar alelumum evlerinde kapanarak vakitlerini nakış işlemekle geçirirler. (…) Erkekler ise, diğer Rumlar gibi giyinirler. Onlar aynı dinden oldukları için İstanbul patriğine tâbidirler."[9]

Karamanlıların etnik kökenine dair ikinci görüş ise Selçuklular zamanında Anadolu'ya yerleştirilmiş, Bizans ordusu için paralı asker olarak çalışan Hıristiyan Türkler olduklarıdır. Türk dili profesörlerinden Osman Sertkaya'ya göre, Türkler ilk dönemlerden itibaren birçok din değiştirmiş ve bu dinlerin dillerine göre alfabeler kullanmıştır.[10] Buna göre, nasıl ki gök tanrı inancındaki Türkler Köktürk, Budist Türkler Uygur-Brahmi, Musevi Türkler İbrani, Müslüman Türkler Arap alfabelerini kullandıysa Latin, Ermeni, Kiril vb. alfabeler kullanan Hıristiyan Türkler de Yunan alfabesini kullanmış olabilirler.

Araştırmacılara Karamanlıların Türk kökenli olduklarını düşündüren diğer özellikler arasında, din dışında Yunan Ortodokslarla fazla benzerlik taşımamaları, kültürel olarak Türklere daha çok benzemeleri ve bazı Türkçe isimlere sahip olmaları sayılabilir.[11] Mübadeleden önce Anadolu'da, Müslüman köyleriyle iletişim hâlinde olan Karamanlı köyleri de, Müslümanlarla aralarında hiç alışveriş bulunmayanlar da mevcuttu ve buralarda ihtiyaç olmadığı halde Türkçe ibadet edilip günlük hayatta Türkçe konuşuluyordu. Müslüman köylerine yakın olan bazı Ortodoks Hıristiyan köylerinde ise sadece Rumca konuşuluyordu. Yonca Anzerlioğlu *Karamanlı Ortodoks Türkler*'de "baskı altında veya günlük yaşamı idame ettirmenin zorunluluğu ile Türkçe öğrenilseydi mevcut tüm yerleşim birimlerinin hepsinde istisnasız Türkçe konuşulması gerekirdi" der.[12] Dolayısıyla Rumca konuşan Rumların varlığı yanında, Türkçeden başka dil bilmeyen ve ibadetlerini Türkçe yapan bir Ortodoks nüfusun varlığı da göz ardı edilmemesi gereken bir gerçektir.

Makedonya seferinden zaferle dönen Bizans İmparatoru II. Nicephorus'u karşılama töreni.

Fatih Sultan Mehmed'in, İstanbul'un fethinin ardından Ortodoks patrikliğine atadığı Gennadios'a Hıristiyanların haklarıyla ilgili beratını verişini tasvir eden, Fener Rum Ortodoks Patrikhânesinin girişinin yan duvarında bulunan mozaik pano.

Araştırmalardan yola çıkarak Karamanlıların toplumsal bilincinde en büyük payın "din"e ait olduğu görülür. Kendilerini Ortodoks vatandaşlar veya Anadolu Hıristiyanları olarak adlandırmaları da bunu kanıtlar. Önemle üstünde durdukları bir diğer kavram ise "millet"tir. Etnik anlamıyla kullanılmadan önce de dini vurgulayan millet kavramı, etnik olarak kullanılmaya başlandıktan sonra metinlerden çıkarılmış, bunun yerine "vatandaşlar, Anadolulu vatandaşlar, Ortodoks vatandaşlar" gibi kavramlar tercih edilmiştir.[13]

Karamanlı Türkçesi ve edebiyatı

Karamanlıca (Yun. Καραμανλήδικα) olarak da zikredilen Karamanlı Türkçesi Yunan alfabesiyle yazılan

Türkçedir. Eserlerinde yavan Anadolu lisanı, sade Türkçe, açık Türkçe gibi şekillerde geçen bu Türkçe için bir Anadolu ağzı demek mümkün. Karamanlı ağzı üzerine ilk çalışmaları yapanlardan biri ünlü Türkolog Janos Eckmann'dır. Bu ilk çalışmaların ardından Karamanlı Türkçesine ilgi bir miktar azalmış olsa da günümüzde bu alanda üretilen birçok proje ve eserle oldukça hız kazanmıştır. Bu projelerden biri de *Karamanlıca İstanbul'un Fethi* kitabının ortaya çıkmasına zemin hazırlayan, Doç. Dr. Sevim Yılmaz Önder'in yürütücülüğünü yaptığı "Osmanlı Dönemi Karamanlı Türkçesi Dil Bilgisi ve Söz Varlığı" adlı Bilimsel Araştırma Projesi (BAP)'dir.

Karamanlı Türkçesiyle yazılmış eserlerin çoğunu dinî kitaplar oluşturur. İlki 1455-56 yıllarında Fatih Sultan Mehmed'in isteği üzerine İstanbul patriği Gennadios'un yazdığı *Gennadios İtikatnamesi* (İnsanların Kurtuluşu) eseridir.

Dinî kitaplardan sonra en çok yayın edebiyat alanındadır. Karamanlı edebî eserlerine romanları, hikâyeleri, roman çevirilerini, Anadolu folkloruyla ilgili kitapları, şiirleri, tiyatro metinlerini, şarkı, destan, rüya tabirlerini dâhil edebiliriz. Bunların içinde en meşhuru *Anatoli* gazetesini de çıkaran matbaacı Evangelinos Misailidis'in yayımladığı *Temaşa-i Dünya ve Cefakâr u Cefakeş* (1871) romanıdır. Yine *Divan-ı Talip*, *Anadol Türkileri, Köroğlu, Nasreddin Hoca*[14] menkıbelerini edebi eserlere örnek verebiliriz.

Bunlara ek olarak, bilimsel eserler niteliğindeki kitaplar ile dergi ve gazeteler de Karamanlıca külliyatı içerisinde geniş yer tutar. Bunlar arasında dil bilimi, tarih, coğrafya ve hukuk kitapları vardır. Her ne kadar dinî ve edebî eserler Karamanlı külliyatının çoğunluğunu oluştursa da tarih kitapları bu külliyat içinde ayrı bir öneme sahiptir. Gerek yüksek lisans tezi olarak çalıştığımız *Tarih-i Osmani*[15] gerekse yayına hazırladığımız *Feth-i Konstantiniye* Karamanlılar hakkında birinci elden veriler sunar.

Karamanlı Türkçesiyle yazılmış bir fetihname

Fetihnameler hakkında yaptığımız araştırmalarda Karamanlı Türkçesiyle yazılmış üç metnin varlığını tespit

Panorama 1453 Tarih Müzesi'nde bulunan, İstanbul'un fethini tasvir eden büyüleyici çizimlerden biri.

FETHE DAİR YENİ VE AYRINTILI BİR KAYNAK

Simeonidis, Doğulu ve Batılı birçok tarihçinin eserinden yararlanarak tarafsız bir tarih kitabı hazırlamaya gayret etmiştir. Yararlandığı bu kaynaklar çalışmamızda "fetih dönemi kaynakları" ve "fetih sonrası kaynaklar" olarak iki başlıkta ele alındı. Fetih dönemi kaynakları arasında Halkokondilis'in *Apodiksis İstorion*'u (Tarihin Belgeleri), Niccolo Barbaro'nun *Konstantiniye Muhasarası Ruznâmesi*, Georgios Francis'in *Chronicon Majus*'u (Büyük Kronik), Mihail Dukas'ın *Türk-Bizans Tarihi*, Zorzi Dolfin'in *Cronaca Della Famiglie Nobili di Venezia, e Della Stessa Citta Dalla Sua Origine Sino L'anno 1478* (Venedik'in Asil Aileleri ile Şehrin Kuruluşundan 1478 Yılına Kadar Kroniği) ve *Kritovulos Tarihi*'ni görmekteyiz. Hammer'in *Osmanlı Tarihi*, Gibbon'un *Doğu Roma (Bizans) İmparatorluğu Tarihi ile Hayrullah Efendi Tarihi* de eserin fetih sonrası kaynaklarını teşkil eder. *Feth-i Konstantiniye* genel olarak 5 ana bölümde sınıflandırıldı. İlk bölümde Sultan II. Mehmed'in tahta çıkışı, 2. bölümde Hıristiyan hükûmetleriyle yapılan anlaşmaların yenilenmesi, 3. bölümde Boğaz'da Rumelihisarı'nın inşası, 4. bölümde savaş için büyük toplar döktürülmesi ve 5. bölümde İstanbul'un fethi konuları işleniyor. Çalışmada öncelikle fetih öncesi Bizans İmparatorluğu ile Osmanlı Devleti'nin genel durumu hakkında bilgi verildi. Daha sonra kuşatma ve savaş hazırlıkları detaylı biçimde ele alındı. Yeniçeri Ocağı'nın ıslahı, Rumelihisarı'nın inşası, top dökme hazırlıkları, ordu hazırlığı; İstanbul kapılarının kapatılması, erzak ve mühimmat toplama, yardım çağrısı gibi kuşatma hazırlıkları her iki imparatorluk özelinde incelendi. Metnin kuşatma ve fetih zamanı okuyucuya ruzname (günlük) şeklinde sunulduğundan çalışmamızda da 23 Mart-29 Mayıs tarihlerini içeren bir kuşatma günlüğü hazırlandı. Eserde son olarak şehrin fethi ve sonrasında gelişen olaylar anlatılıyor.

ettik. Bunlardan en eskisi Misailidis'in hazırladığı bugün kayıp olan *Feth-i Konstantiniye*'dir. İordanis İ. Limnidis'in çevirisi olan ikinci *Feth-i Konstantiniye*, A. D. Mordtmann'ın Osmanlı tarihinin özeti olup 1909'da İstanbul'da basılmıştır. Sonuncusu ise yayına hazırladığımız, 1909'da İstanbul'da basılan A. Athanasios Simenonidis'in *Feth-i Konstantiniye* metnidir.

Eserin kapağında muharrir olarak geçen Arhimandritis Athanasios Simeonidis (Αρχιμανδρίτης Αθανάσιος Συμεωνίδης) hakkında kaynaklarda herhangi bir bilgiye rastlayamadık. Kitabının girişinde kendisinden "Konya eyaletinin Nevşehir kazasının Aşağı Mushara mahallesinden Berber Yosif Ağa'nın oğlu" olarak bahsettiğini görmekteyiz. Eserin dilinden –özellikle Arapça ve Farsça kelime ve tamlamaların yoğun olarak kullanılışından– kendisinin iyi eğitimli bir Osmanlı aydını olduğunu anlıyoruz.

Feth-i Konstantiniye kitabı 1909'da İstanbul'da Asya Matbaası'nda basılmıştır. Elimizdeki nüsha Sakoulidis Koleksiyonuna aittir. Bu eser, Peder Meletios Sakoulidis vefat edince kişisel kütüphanesinde bulunan değerli kitaplarla birlikte Yunanistan'ın İstanbul Başkonsolosluğu'na bağışlanır. Başkonsolosluğun Veria şehrinin Merkez Devlet Kütüphanesi ile yaptığı işbirliği sonucu "Medusa" adındaki elektronik ortamda kitaplar okuyucuya açılmıştır.

Feth-i Konstantiniye kitabı 1909'da İstanbul'da Asya Matbaası'nda basılmıştır. Elimizdeki nüsha Sakoulidis Koleksiyonuna aittir. Kitap o vefat edince kütüphanesiyle birlikte Yunanistan'ın İstanbul Başkonsolosluğu'na bağışlanmıştır.

1909'da İstanbul'da basılan A. Athanasios Simenonidis'in *Feth-i Konstantiniye* metni Karamanlı Türkçesiyle kaleme alınmıştır. 1909 baskısının kapağı (en üstte).

Kitaba göre İstanbul halkı fethi, 29 Mayıs 1453 Salı sabahı uyanınca öğrenir. Ayasofya Kilisesi'nde toplanan halk esir alınır, şehir yağmalanır. Megadük Lukas Notaras hariç tüm Rum asıllı serdarlar savaşta ölür. Ayasofya önüne gelen Sultan Mehmed, kilisenin camiye dönüştürülmesini emreder ve ikindi namazını Ayasofya'da kılar. Padişahın emriyle imparatorun cesedi bulunur, kesik başı Çemberlitaş Meydanı'na asılır, gövdesi imparatorluk makamına uygun olarak defnedilir. Padişah Ayasofya civarında bulunan Lukas Notaras'ın evine gider ve İstanbul'un son haline bakarak şu meşhur beyti söyler:

Perde-dârî mî koned der Tâk-i Kayser ankebûd
Bûm nevbet mî zened der Kalâ-yi Efrâsiyâb[16]

Eserdeki dikkat çekici unsurlardan biri, hiç şüphesiz, İstanbul Ortodoks Patrikhanesi lideri Gennadios ile imparatorun başvekili Lukas Notaras'ın fetihle ilgili tutumlarıdır. Gennadios, kiliselerinin birleşmesi meselesinde Katoliklerle birleşme taraftarı olanlara hitaben, "Sefil ve biçare Rumlar! Allah'tan ümidinizi kestiniz de Avrupalılara mı yanaştınız? İstanbul nasıl olsa Osmanlıların eline geçecek, elinizde sadece dinsizlik kalacak, yazıklar olsun size!" diyerek tepkisini dile getirir. Lukas Notaras da Katoliklerle birleşmeye razı olmadığından şu meşhur sözleri söyler: "İstanbul'da Papa kalpağını görmektense Türk külahını görmek daha hayırlıdır!"

Simeonidis eser boyunca Avrupalıların söz verdikleri hâlde Bizans'a yardım etmemeleri ya da her seferinde yardım karşılığında Ortodoksluğu

terk edip Katolikliğe geçmelerini istemelerinden öfkeyle bahseder. Özellikle sıradan bir Osmanlı tarih kitabında olmayacak şekilde, fetih sonrası yaşananları anlatırken kullandığı üslubu, kendisini Rum olarak gördüğünün en büyük delili sayabiliriz. Aşağıdaki örnekte padişahın Osmanlı askerlerine tanıdığı üç günlük yağma iznine binaen ele geçirilen esir ve ganimetleri anlatırken, fetih sonrası Ayasofya Kilisesi'ne sığınan halkın durumu ve kilisenin içindekilerin yağmalanması karşısında üzüntü duyar:

"Osmanlı askeri şehrin her tarafına yayıldı. Ayasofya Kilisesi önüne gelenler kilisenin kapalı olan kapılarını balta ve topuz ile kırıp içeriye hücum etti. (İçeride) toplanmış olan silahsız ahaliyi, yaşlısını gencini, rahiplerini, halkı, çoluk çocuğu, kadın erkek hepsini esaret altına alarak aralarında paylaştılar. Kilisenin süslemelerini dahi yağmalayarak her tarafı çıplak bir hâlde bıraktılar. … İşte bu sebepten Osmanlı askerlerinin Ayasofya'ya girişinde bu ibadethanenin –onaylamadıkları bir dine ait olmasından dolayı– Hristiyanların indinde en muhterem eşya ve diğer şeylere hürmet etmeyerek hakaret amaçlı kırıp parçalamıştır. Bu rahibedir, öbürü bakiredir, şu yaşlı, yanındaki gençtir demeyip ellerine geçen esirleri birbirine bağlayarak sürüklemişler ve bu gibi bazı saldırılarda bulunmuşlardır."

Bir başka örnekte, son nefesini verene kadar savaşıp "şehit" olduğunu söylediği İmparator Konstantinos'un son anlarını acıyarak anlatır:

"Sulukule Kapısı'ndan Osmanlıların ... Topkapı'ya doğru gelmekte olduğu haberi imparatora ulaştı. Ah Aziz! Eyvah! Bu ne ümitsiz bir andır! İmparator Konstantinos Paleologos buhran sırasında insani olarak bir an ümitsizliğin pençesine düşmüşse de hemen Rum imparatorlarının sonuncusu olduğunu hatırlayıp son hanedanı, milleti ve devleti için kendini kurban ederek tehlike neredeyse o tarafa saldırdı. … bütün kumandanların ve ardına düşen 800 kahraman askerin ölümünü gözleriyle görüp bir rivayete göre 'Beni öldürecek Hristiyan kalmadı.' ve bir başka rivayete göre 'Konstantiniye fethedildi de Konstantinos hâlâ yaşıyor mu?' deyip ölümü arzuladığı anda bir Yeniçeri askeri karşısına çıkıp kılıcı alnına geçirmek üzereyken imparator son kez karşı koyarak canına kastedeni yere sermiş, diğer bir Yeniçeri arka tarafından intikam kılıcını sırtına (geçirip) 1208 senelik imparatorluğun son varisini (kendisiyle) beraber cansız yere düşürdü."

Nihayetinde Nevşehir'de Karamanlı bir berberin oğlu olarak dünyaya gelen A. Athanasios Simeonidis'in -muhtemelen eğitim, din vb. ortaklılar sebebiyle- milliyetini Rum olarak tanımladığı açıktır. Bir taraftan Osmanlı Devleti vatandaşı olduğunun bilincinde olan, diğer taraftan fethin Rumlar üzerindeki yıkıcı etkisini hisseden bir yazarın kaleminden çıkan *Feth-i Konstantiniye*'nin fethe yeni bir bakış açısı kazandıracağı muhakkaktır.

Konya'nın tarihî mahallelerinden olan Sille'deki Aya Eleni Kilisesi'nin kitabesi Karamanlı Türkçesiyle yazılmış olup 1833 tarihlidir.

Dipnotlar:

1. J. Eckmann, "Anadolu Karamanlı Ağızlarına Ait Araştırmalar I: Phonetica", *A. Ü. DTCF Dergisi*, C. 8, s. 165; R. Anhegger "Evangelinos Misailidis ve Türkçe Konuşan Dindaşları", *Tarih ve Toplum*, C. 9, s. 73.
2. J. Eckmann, "Karamanlı Edebiyatı", *Türk Dünyası Edebiyatı*, s. 21.
3. *Evliya Çelebi Seyahatnamesi,* (hzl. Yücel Dağlı, S. Ali Kahraman, Robert Dankoff), C. 9, 2005, 64a.
4. Semavi Eyice, "Salaville Severien ve Dalleggio, Eugine, Karamanlidika, Bibliographie Analytique d'ouvrages en Langue Turque Imprimes en Caracteres Grecs I, 1584-1850 (Karamanlidika, Yunan Harfleri ile Türk Dilinde Basılmış Kitapların Analitik Bibliyografyası, I, 1584-1850)", *TTK: Belleten*, C. 26, s. 369.
5. Y. Anzerlioğlu, *Karamanlı Ortodoks Türkler*, 2003, s. 109.
6. S. Yılmaz Önder, "Mübadele ile Yaşayan Türkçe", *Mübadil Kentler: Anılar ve Belgeler*, s. 6480.
7. Evangelia Balta, "Anadolulu Türkofon Hristiyan Ortodoksların 'Ulusal Bilinç'lerini Araştırmaya Yarayan Kaynak Olarak Karamanlıca Kitapların Önsözleri", *Tarih ve Toplum*, C. 13, s. 18.
8. Balta, a.g.m., s. 18-20; M. Grimm Miller, *The Karamanlı Turkish Text: The Historical Changes in Their Script and Phonology,* Indiana Üniversitesi, 1974, s. 9.
9. E. Kömürcüyan, *İstanbul Tarihi: 17. Asırda İstanbul*, (çev. Hrand D. Andreasyan), İstanbul 1988, s. 70-71.
10. O. Sertkaya, "Grek Harfleriyle Yazılmış Anadolu Karamanlı Ağzı Metinleri Üzerine", *Journal of Turkish Studies* (TUBA), 2004, 28/II, s. 2.
11. Anzerlioğlu, a.g.e., s. 138; Yılmaz Önder, a.g.m., s. 64-80.
12. Anzerlioğlu, a.g.e., s. 149.
13. Balta, a.g.m., s. 19.
14. Osman Ataş, Karamanlıca Nasreddin Hoca Kitabı, Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2018.
15. Elif Özcan Uğur, *Karamanlıca Tarih-i Osmani Metninin İncelemesi*, Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2016.
16. İmparatorun sarayında örümcek perdedarlık yapıyor, Efrasiyab'ın kalesinde baykuş nevbet çalıyor.

Haluk Selvi

Prof. Dr., Sakarya Üniversitesi Tarih Bölümü

Mesele neden, nasıl siyasallaştırıldı?

Ermenilerin 150 Yıllık Protez Tarih Tezi

SOYKIRIM İDDİASININ İNKÂRI VE HAFIZADAN SİLİNMESİ ERMENİLERİN YAŞADIKLARI TOPLUM İÇİNDE ERİMELERİNE VE ZAMANLA YOK OLMALARINA SEBEP OLACAKTIR. DİASPORA ERMENİLERİ İÇİN BİR VAROLUŞ SEBEBİ HALİNE GELEN "SOYKIRIMA UĞRAYAN MİLLET" TEZİ VAZGEÇİLMEZ BİR DAYANAK NOKTASI TEŞKİL ETMEKTEDİR. BU YÖNÜYLE 150 YILLIK ERMENİ TERÖRÜ VE İDDİALARI, TÜRKLERE KARŞI DÜŞMANLIK RUHU İLE SAPTIRILMIŞ BİR SİYASÎ TARİH TEZİNE DAYANIYOR.

Son 50 yıldır Türkiye Cumhuriyeti'ni soykırım suçlamasıyla itham eden Ermenistan ve Ermeni diasporası, dünya kamuoyunun desteğini alarak isteklerine ulaşmaya çalışmaktadır. Ermeniler yalnızca Türkleri soykırımla suçlamakla yetinmiyor, aynı zamanda bunu inkâr edenleri baskı altında tutarak suçlu gösterip mümkün olursa mahkûm ettirmeye çalışıyorlar.

1915 olaylarının ABD Başkanı Biden tarafından soykırım olarak nitelendirildiği günümüzde Ermeniler hem devlet olarak hem de uluslararası örgütleri ile yaşananların soykırım olduğunu Türkiye'ye tanıtmaya gayret ederek taleplerini her geçen gün arttırıyorlar. 5 Temmuz 2013'te Ermenistan Cumhurbaşkanı Sarkisyan, "Ermeni soykırımının uluslararasında tanınması, kınanması ve sonuçlarının ortadan kaldırılması her zaman için gerekli olacaktır. Ermeni Devleti var oldukça bu tarihî gerçeği reddetmek ve unutturmak için tüm çabalar başarısız olmaya mahkûmdur. Bu insanlığa karşı en büyük suçtur, her şeyden önce ve ilk olarak bizzat Türkiye tarafından tanınmalı ve kınanmalıdır" demiştir. "Soykırımın sonuçlarının ortadan kaldırılması" ifadesiyle kastedilen, tehcire uğramış Ermenilerin torunlarına tazminat ödenmesi, el konan Ermeni mallarının iade edilmesi ve Türkiye'den Ermenistan'a toprak verilmesidir.

Ermenilerin propaganda amacıyla düzenledikleri tiyatro oyunlarından biri olan "Sason Yanıyor"un afişi.

Ermenistan Başsavcısı Agvan Hovsepyan, "Ermeni soykırımı kurbanlarının mirasçılarına" (tehcir edilenlerin torunlarına) maddî tazminat ödenmesi, kilise bina ve arazilerinin iade edilmesi ve kaybettiği toprakların Ermenistan Cumhuriyeti'ne geri verilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Başsavcıya göre, Sevr Antlaşması hâlâ yürürlüktedir ve devletlerarasında

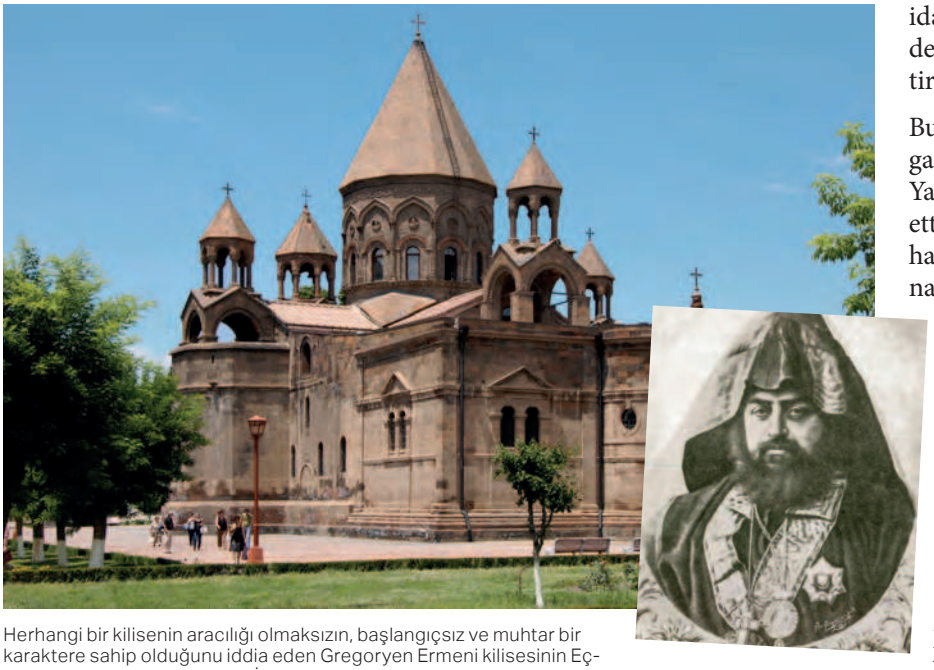

ABD Başkanı Joe Biden. Ermenilerin ateşkes süsü verip Türkleri tuzağa düşürmek için kullandıkları "Ateş dursun, muhabere var" yazılı bez afiş (üstte).

imzalanmış olan Gümrü, Moskova ve Kars antlaşmaları hükümsüzdür.[1] Avrupa tarafından Türkiye'den istenen, bu taleplerde bulunan Ermeni tarafı ile görüşmek ve barışmak yönündedir. Ancak Ermenistan Ermenilerinden daha fazla Türklere ve Türkiye'ye karşı kinle dolu olan başka bir grup daha var; bunlar dünyanın farklı ülkelerinde yaşayan ve "Diaspora Ermenileri" olarak isimlendirdiğimiz topluluklar.

Ekonomik bunalım içinde yaşayan Ermenistan Ermenileri açısından 1915 olayları gündelik hayata çok hâkim değil; fakat dünyanın dört bir tarafına dağılmış, ekonomik durumu iyi olan, en azından herhangi bir sıkıntı içinde bulunmayan Ermeniler için soykırım bir varoluş sebebi. Bunun inkârı ve belleklerden silinmesi Ermenilerin yaşadıkları toplum içinde erimelerine ve zamanla yok olmalarına sebep olacak bir olgu. Diaspora Ermenileri için bir varoluş sebebi haline gelen "soykırıma uğrayan millet" düşüncesi vazgeçilmez bir dayanak noktası teşkil etmektedir. Tabii ki tarihî süreklilik içinde bu yaklaşım, bir bütünün parçası olarak görülmelidir. Bin yıl önce Türklerle karşılaşmadan evvel de Ermenilerin aynı ruha sahip olduklarını görüyoruz. Bu yönüyle 150 yıllık Ermeni terörü ve iddiaları, Türklere karşı düşmanlık ruhu ile saptırılmış bir siyasî tarih tezine dayanıyor. Bu saptırılmış tarih tezini ve soykırım tarihini yazma geleneğini şu silsile içinde izah edebiliriz:

Tanzimat ve Islahat Fermanlarıyla Ermeniler Osmanlı idaresi içerisindeki bazı idarî düzenlemelere tabi tutuldular. 1863 yılında Ermeni Millet Meclisi kuruldu. Meclisin fermanda belirtilen görevi "Ermenilerin idare-i emval ve umur-ı diniyyeleri" ile ilgilenmekti. Fakat meclis zamanla Ermeni meclis-i mebusanı mahiyetini almış ve bu mecliste politika görüşülmeye başlanmıştı. İngiltere bu meclisi Ermenistan'ın muhtariyeti için bir vasıta sayıyordu. Meclis 1864 yılında bir heyet oluşturarak Petersburg'a gönderdi. Heyet Rus Çarı'ndan, Ermeni Katogigosu-

Herhangi bir kilisenin aracılığı olmaksızın, başlangıçsız ve muhtar bir karaktere sahip olduğunu iddia eden Gregoryen Ermeni kilisesinin Eçmiadzin'deki katedrali (üstte). İstanbul Ermeni Patriği Nerses Varjabedyan.

nun görev ve vazifesine dair yeni bir nizamnamenin Osmanlı Devleti'ne kabul ettirilmesini istedi. Patrik Nerses Efendi de padişaha müracaat ederek Ermenistan hakkında ıslahat yapılmasını istiyordu.[2]

İstanbul Ermeni Patriği Nerses Varjabedyan, Mıgırdıç Kırımyan ve Horen Narbey 1878 Berlin Konferansı'nda Ermeni milletinin isteklerini dile getirdiler. Böylece ilk defa uluslararası bir görüşmede siyasî bir otoritenin boşluğu kilise tarafından dolduruldu.[3] Berlin Antlaşması'ndan sonra, istediklerini elde edememenin verdiği acı ile din adamı Kırımyan bir yazısında Van Ermenilerine şöyle hitap ediyordu: "…bu doğanın kanunu, eğer koyun gibi olursanız, savaşmak için bir boğanın boynuzlarına sahip değilseniz, silahlanmamışsanız sürekli boğazlanırsınız. Arzu ettiğiniz, hayalini kurduğunuz özgürlüğü kan akıtmadan kazanacağınızı mı düşünüyorsunuz?"[4] Bu tahriklerden sonra Van'da halk arasında bir gerilim başlamıştı. İstanbul'da yayınlanan Ermeni gazeteleri bile Kırımyan'ın bu ihtilalci fikirlerinden rahatsızlık duyuyorlardı.

Ermeni tezlerinin en zayıf noktası

Güç ve şiddet kullanımı, Ermeni propagandasının ve hak arama mücadelesinin önemli bir parçası haline dönüşmüştü. Ayrıca din faktörü, Ermeni millî hareketinde özellikle Avrupa ve Amerika'yı ayağa kaldırmak için bir unsur olarak kullanılmıştır. Bu yönüyle Ermeni tarihi genel itibarıyla Gregoryen Ermeni kilisesi tarihidir. Ermeni kültür geleneğinin varoluş biçimi siyasî varoluşa ve ifadeye dayanmaz, dinî ve kişisel başarı inançlarına dayanır. Ermeniler için bağımsız devlet kurma ve bağımsız bir toplum olma örneği, tarihte yaşanmadığı ve mevcut olmadığı için, bu var olma biçimini engelleyen bir düşman yaratma ihtiyacı kendiliğinden ortaya çıkmıştır.

Ermeni tarih yazımı içerisinde, Ermeni liderlerinin ve komitecilerin mücadeleleri hep kahramanlık, buna karşı gelen siyasî birlik içerisindeki devlet sahibi, uluslararası hukuk çerçevesinde çalışan Osmanlı yönetimi ise hep gaddar ve acımasız gösterilmiştir. Bu tarih yaklaşımı 19. yüzyıldan itibaren tamamıyla Türk idaresine karşı harekete geçmiş olan devletler tarafından yönlendirilmiştir.

Bu dönemdeki çalışmalarda propaganda önemli bir yer tutmaktadır. Yapılan propagandanın amacı, hitap ettiği çevrede Ermeni meselesi hakkında umumi bir kanaat meydana getirmek ve insanları bu kanaate göre hareket edebilecek bir hale sokmaktı. Bu sebeple propagandanın esas çevrelediği muhatap halk kitleleriydi. Propaganda yapacak kimseler, hitap edecekleri sosyal kütlelerin sosyal kıymetlerini, inançlarını, köklü anane ve düşüncelerini iyice tanımış ve bunlardan ne şekillerde istifade edilebileceğini tespit etmişlerdi. Ermenilerin Avrupa ve Amerika'da bu ortamı hazır bulduklarını söylemek mümkündür. Çünkü Avrupa ve ABD kamuoyu, 19. yüzyılın başından itibaren Osmanlı Devleti'nde meydana gelen olayları, Rum, Sırp ve Bulgarların mücadelelerini zaten Hıristiyanlık ruhu ile ele almışlardı. Avrupa için inşa edilmiş olan "Şark Meselesi"nin son noktasını da Osmanlı Devleti idaresinde yaşayan Ermenilerin "kurtarılması" oluşturuyordu.

Ermeni din adamı Mıgırdıç Kırımyan.

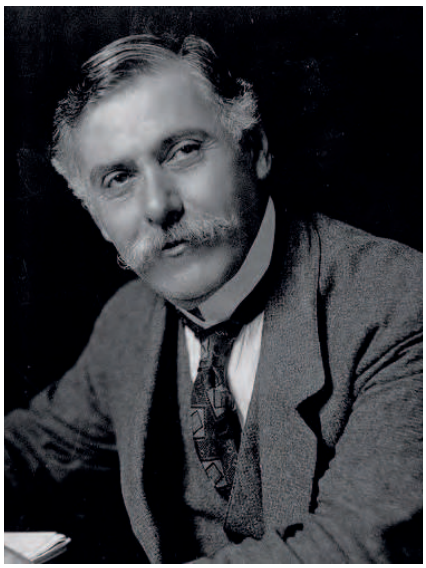
Doğuda bir anavatandan yoksun olan Ermeniler, nüfusun ancak yüzde 20'sini teşkil ettikleri bölgelerde bağımsız bir devlet kurmak istiyorlardı ve tezlerinin en zayıf noktası, bu vatan kavramından yoksun olmalarıydı. Ancak 19. yüzyılın sert rüzgârları onları bağımsız anavatan girdabı içine çekecekti. Misyonerler ve Anadolu'daki büyük devlet diplomatları (büyükelçiler ve konsoloslar) Ermenileri bu konuda aşırı derecede cesaretlendirmişlerdi.

Kırımyan'ın seçtiği hareket tarzı, Anadolu'da kısa süre içerisinde meyvelerini vermeye başladı. Van, Ermeni gizli örgütlerinin bir merkezi haline geldi. Bunların hareket tarzları, Ermenilerin soykırım olarak niteledikleri olayların başlangıcı oldu. Zira Ermeniler için "Birinci Soykırım" Sultan II. Abdülhamid döneminde yaşanmıştı. Osmanlı Devleti'nde bulunan birçok yabancı diplomat ve yazar, Ermeni ihtilalcilerin gelerek Ermeni halkını isyana teşvik etmelerini olayların başlangıcı olarak ifade etmektedir. Yine Muş'ta yakalanarak İstanbul'da Sultan Abdülhamid'e itiraflarda bulunan meşhur Ermeni komiteci, Hınçak Cemiyeti yöneticilerinden Mihran Damadyan da doğuda Müslümanlara saldırarak ilk olayların kendileri tarafından başlatıldığını söylemektedir.[5]

Seyyar çete katliamları arşivde kayıtlı

Sultan II. Abdülhamid, büyük devletlerin tıpkı Balkanlarda olduğu gibi Doğu Anadolu'da bağımsız bir devlet (Ermenistan) kurmak suretiyle Anadolu'yu parçalamak için hazırladıkları oyunların farkındaydı. Devletlere herhangi bir müdahale fırsatı vermemek için Doğu Anadolu'da fevkalade tedbirler aldı. Ermeniler bu durum karşısında faaliyetlerini artırmaya ve Avrupalı devletlerin dikkatlerini Ermenilere çekmeye çalıştılar. Bunu Anadolu'da çıkaracakları karışıklıklarla sağlayabileceklerini düşündüler. Bu faaliyetleri kurdukları Hınçak (1887) ve Taşnak (1890) ihtilal örgütleri vasıtasıyla gerçekleştirdiler.

> Güç ve şiddet kullanımı Ermeni propagandasının önemli bir parçası haline dönüşmüştü. Ayrıca din faktörü, Ermeni millî hareketinde özellikle Avrupa ve Amerika'yı ayağa kaldırmak için bir unsur olarak kullanılmıştır.

1890-96 yılları arasında Anadolu'da Ermenilerle ilgili karışıklığın yaşanmadığı bir şehir yoktur. Hınçak ve Taşnak örgütleri Ermeni halkını da tehdit ederek İngiltere, Fransa ve Rusya'nın Osmanlı Devleti'ne müdahalesini sağlamak için çok kanlı eylemler gerçekleştirdiler. Bu olaylarda tutuklanan ve yargılananların çoğu, suçları sabit olmasına rağmen, Avrupa devletlerinin ve ABD'nin baskıları sonunda serbest bırakılmışlardır.

Özellikle 1894 Sason Olayları sonunda yüzlerce kitap, broşür ve makale Avrupa ve Amerika'da basılarak dağıtıldı. Bu yayınlarda hadiseler "Ermenilerin katledildiği" şeklinde yer aldı. Bu faaliyetlerde İngiliz ve Rus ajan ve konsoloslarının çalışmaları da etkili oluyordu. İngiliz Başbakanı Gladstone, Amerika'da James Bryce ve Yunanistan idarecileri Hınçakları kışkırtarak, "Ermeniler imtiyazlar istiyorlarsa böyle olamaz, onlar bir büyük olay çıkarmalılar, bazıları asılmalı, bazıları sürülmeli, İslamlarla tutuşmalı ki biz de o vakit işin içine girip bunların isteklerini yerine getir-

Muş ve Bitlis dolaylarında teşekkül edip Bayezid ve Van cephesindeki Rus kuvvetleri için öncü grup hizmeti yapan, Müslümanlara karşı işledikleri yüz kızartıcı insanlık suçlarıyla tanınan Ermeni gönüllüler. Hınçak Cemiyeti yöneticilerinden Mihran Damadyan (en üstte).

meye çalışalım"[6] diyorlardı. Nitekim 1876 yılında Ermeni sorununa dikkat çekmek üzere İstanbul'daki büyükelçileri ziyaret eden İstanbul Ermeni Patriği Nerses, İngiliz sefiri ile yaptığı görüşmede, "Avrupalı devletlerin sempatisini çekmek için isyan zaruri ise, böyle bir hareketi başlatmakta zorluk bulunmadığını" belirtmişti.[7]

Aslında Ermeni hadiselerini çıkaran ve bir bakıma bu cemiyetlerin kararlarını uygulayan daha önemli bir oluşum vardı: Fedailer. Ermeni halkının hafızasında ihtilal hareketi fedailerin hareketiyle özdeşleşmiştir. İster Kafkasyalı, ister Osmanlı, ister aydın ya da papaz, ister köylü olsun, fedai; hayatını, eylemleri ve ölümüyle uyandırdığı halkına adayan silahlı bir çete idi. Fedailiğin temeli Ermeni köy eşkıyalığına dayanıyordu. 10-15 silahlıdan oluşan seyyar çetelerin ilk hedefi, Ermeni köylülerini silahlandırmaktı.[8] Ermenilerin bugün en çok yâd ettikleri çete başları Serop, Antranik, Dro, Hamazsp, Paramaz gibi isimlerdir. Bunlar Doğu Anadolu'da ve Kafkasya'da binlerce Müslüman sivili katletmişlerdir. Osmanlı ve Azerbaycan Arşivleri bunların kanlı eylemelerini belgelerle, fotoğraflarla ortaya koymaktadır.

ABD, Rusya ve İngiltere parmağı

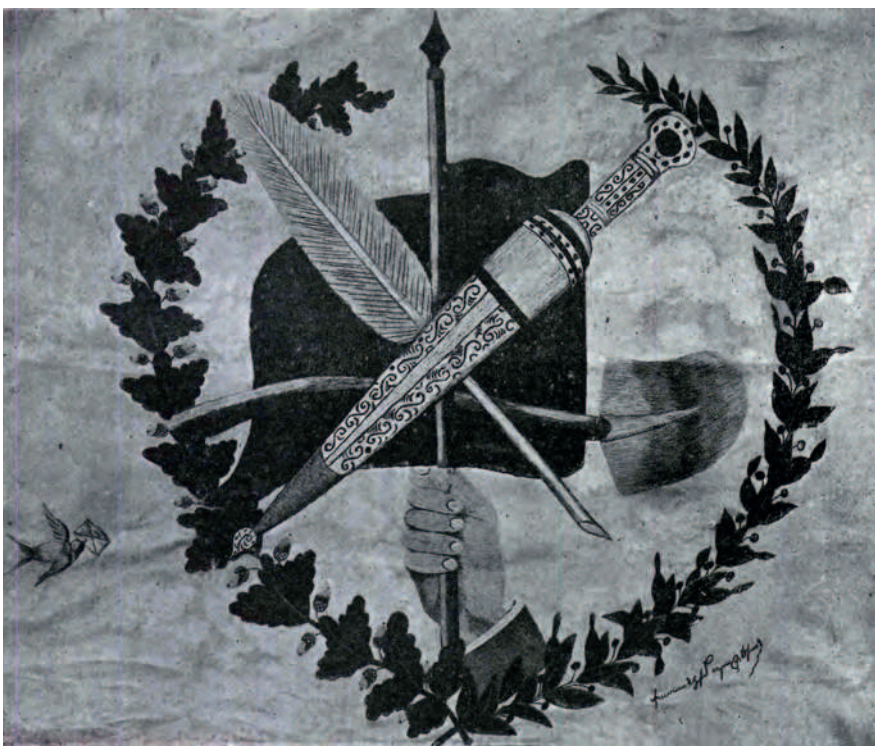
Anadolu'nun hemen hemen bütün şehirlerinde meydana gelen olaylar ABD dahil olmak üzere Batı kamuoyu tarafından Ermenilerin Müslüman Türkler tarafından katli şeklinde duyurulmuş, böylece 100 yıl önce Türklere karşı Avrupa'da başlatılmış olan karalama kampanyası daha da şiddetlendirilmiştir. 1. Dünya Savaşı'ndan önce cereyan eden bu olaylardan çıkan sonuç şu idi: Rusya, Katogikos Krimyan'ın etkisini de kullanarak, bir taraftan kendi sınırlarındaki Ermenilere göz açtırmamaya çalışırken, diğer yandan da Osmanlı Ermenilerini el altından sürekli kışkırtıyordu.[9] Bu şekilde hem Osmanlı Devleti'nin zayıflamasını hem de Ermenilerin düşündükleri muhtar idarenin İngilizlerin değil, ancak kendi himayesinde olabileceği imajını vermeye çalışıyordu.

Hınçak Komitesi ve çetelerinin ileri gelenleri için Varna Hınçak şubesi tarafından hazırlanan afiş.

İngiltere Başbakanı Gladstone, Ermenileri dinî ve insanî açıdan himaye etme maskesi altında politik nüfuzunu artırmayı hedefliyordu.[10] Ermeniler güya demokratik rejimlerin yürürlükte olduğu memleketlerdeki serbest basın ve dinî teşekküller yoluyla, özelde bu devletlerin, genelde bütün Hıristiyan âleminin dinî ve insanî hislerini galeyana getirerek hükümetler üzerinde oluşturacağı etkilerle müdahale sağlamayı umuyorlardı.

Başarısızlıklar komitecileri aşırı hareketlere sevk ederken, Ermeni toplumu içindeki anlaşmazlıkları gün yüzüne çıkarıyordu. Osmanlı Devleti bir yandan eldeki imkânlarla Ermeni olaylarını büyütmeden ortadan kaldırmaya çalışırken, bir yandan da bitip tükenmek bilmeyen iftira ve yalan kampanyalarına cevap vermeye çalışıyordu. Ayrıca Osmanlı Haricîyesi bu gibi hareketlere, dost(!) İngiltere'de imkân verilmemesi için sürekli teşebbüslerde bulunmuş, ancak "demokratik rejimin sürdüğü memleketlerde ne bu gibi yayın faaliyet-

Bir piskoposlukta ele geçirilen, ipek işlemeli Taşnaksutyun Komitesi arması.

lerini ne de kurulan ya da kurulacak derneklerin faaliyetlerini önlemeye imkân olmadığı" cevabını almıştı.[11] Bu siyasî gelişmeler sebebiyle, Sultan II. Abdülhamid dönemindeki olaylar ve Ermeni siyasî teşekkülleri anlaşılmadan 1915 olaylarının anlaşılması mümkün değildir.

Siyasallaşan iddiaya nasıl yaklaşılmalı?

1. Dünya Savaşı sırasında İstanbul'da bulunan ABD Büyükelçisi Morgenthau'nun, daha sonra sahte olduğu ortaya çıkan hatıraları,[12] savaş sırasında İngiltere'de propaganda evi olan Wellington House tarafından inşa edilen *Mavi Kitap*, bu kaynaklara dayanılarak yazılan kitaplar ve hatıralar büyük Avrupa devletlerinin Doğu politikalarının bir parçasıydı. 1. Dünya Savaşı sırasında Ruslar Turuncu Kitap, İngilizler Mavi Kitap, Fransızlar Sarı Kitap, Almanlar Beyaz Kitap, Türkler Kırmızı kitaplarla savaşın çıkması ve mesuliyeti üzerindeki kendi sorumluluklarını karşı tarafa yüklemeye çalışmıştı.

Savaşa girme hususunda isteksiz olan ABD senatosu ve kamuoyu için Başkan Wilson, Ermenilerin soykırıma uğradığı ve kurtarılmaları gerektiği propagandasını İngilizlerle birlikte çok iyi inşa etti ve kullandı. Savaş boyunca Ermenilerin sevk ve iskânları ile ilgili en çok haber, broşür ve el ilanı ABD kamuoyunda görüldü. Bu yönlendirmede, 50 yıldan beri Osmanlı ülkesinin hemen hemen her şehrinde bir eğitim müessesesi kurmuş olan ABD'li misyonerlerin de çok katkısı oldu. Onlara göre, Ermenilerin güneye sevk ve iskânları 50 yıldır yaptıkları milyonlarca dolarlık yatırımın heba olması demekti. Bu yüzden savaş sırasında Osmanlı Devleti'nin farklı bölgelerinde çalışmalarına izin verilen ABD Kızılhaç heyetlerine mensup misyoner doktor ve hemşirelerin yazdıkları da "soykırım tarih yazımı" içinde ana kaynaklar gibi kullanılmaktadır.

ABD'nin 27 Kasım 1913-Şubat 1916 tarihleri arasındaki Osmanlı İmparatorluğu büyükelçisi olarak görev yapan Henry Morgenthau.

Oysa bu misyonerler geçen 50 sene boyunca Ermenilerin millî uyanışında ve hemen hemen her Ermeni olayının arkasında görülen itici güç olmuşlardır.

Tarihi inşa için kullanılan malzemeler sağlam olmamasına rağmen kamuoyunu aldatmaya ve yanıltmaya yönelik bu yaklaşımların bilimsellik ve tarafsızlıkla ilgisi olmadığı görülmektedir. Dolayısıyla Türkler hiç yapmadıkları bir şeyle suçlanmakta ve yapmadıkları bir şeyi kabule zorlanmaktadırlar. Türkiye, tarafsız ve özgür kamuoyu ve bilimsel anlayışa sahip olduklarını her defasında ifade eden Avrupa ve ABD kamuoyundan, bahsedilen vasıfların gerçekleştirilmesini ve tarihin bir bilim olarak yeniden ele alınmasını istemektedir.

Günümüz tehditlerinin ve itham eden çalışmaların, 1890 yılında Avrupa'yı Osmanlı Devleti'ne karşı kışkırtan Ermeni komitecilerinden hiçbir farkı olmadığı gibi o günün Avrupa politikacılarının da bugünkülerden farkı olmadığı görülüyor. Siyasallaşmış olan bir iddia karşısında tek çıkar yol, insanlara doğruları korkmadan ve çekinmeden anlatmaktan geçmektedir. Gerçek çözüm yolu, "güçlü ve vazgeçilmez" bir Türkiye Cumhuriyeti'dir. Türkiye, siyasî ve iktisadî yönden güçlü olduğu oranda bu propagandalar etkisiz hale gelecektir. Ancak 1915'te yaşanan olayların soykırım olduğunu iddia eden çalışmalara karşı tezler inşa edilmedikçe, gerçekler yazılmadıkça hiçbir zaman ortadan kalkmayacaktır.

Dipnotlar:

1. Ömer Engin Lütem, "Ermeni Hukukçular Forumu ve Türkiye", http://www.avim.org.tr/bultentekli.php?haberid=71769; *Akşam Gazetesi*, 6 Temmuz 2013.
2. Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA) Yıldız Esas Evrakı (YEE), 91/42.
3. Hagop A. Çakmakçiyan, *Armenian Christology and Evangelization of Islam*, Leiden, 1965, s. 97-98 ve102-103
4. Rubai Peroomian, "The Heritage of Van Provincial Literarture", *Armenian Van/Vaspuragan, Edited By Richard Hovannisian,* California, 2000, s. 149.
5. Haluk Selvi, *Bir Ermeni Komitecinin İtirafları: Mihran Damadyan,* İstanbul, 2009.
6. Ankara Valisi Abidin Paşa'dan Mabeyne 30 Ocak 1893 tarihli yazı, *Osmanlı Belgelerinde Ermeniler,* c. 11, Belge No: 118.
7. Kamuran Gürün, *Ermeni Dosyası,* Ankara, 1985, s. 84.
8. Anahide Terminassian, *Nationalism and Socialism in the Armenian Revolutionary Movement,* Cambridge, 1984, s.19.
9. *Osmanlı Belgelerinde Ermeniler.* c. 16, İstanbul, 1989, Belge no:1, 34, 73, 76.
10. *Osmanlı Belgelerinde Ermeniler.* c.16, Belge no: 35.
11. Osmanlı Belgelerinde Ermeniler. c.16, Belge no: 45, 48, 54.
12. Heath W. Lowry, Büyükelçi Morgenthau'nun Öyküsünün Perde Arkası, İstanbul, 1990.

Edward J. Erickson

Prof., Antalya Bilim Üniversitesi

DÜNYACA ÜNLÜ SAVAŞ TARİHÇİSİNİN KALEMİNDEN

ERMENİ DİASPORASININ ABD'DEN İHRAÇ EDİLEN TUTKUSU

ERMENİ 'KAYIP DAVA' MİTOLOJİSİ

TIPKI AMERİKALI KUZENLERİ GİBİ ERMENİ KAYIP DAVA MİTOLOJİSİ DE EKSİK VE KASITLI OLARAK SAPTIRILMIŞ TARİHİ KAYITLARDAN OLUŞTURULARAK, BU SÖYLEMİ DESTEKLEYEN KAPSAMLI BİR LİTERATÜR VE BAĞNAZ MENSUPLARI İÇİN KÜLT BENZERİ BİR TUTKU ÜRETTİ. ERMENİ DİASPORASI İSE GENÇLİK KULÜPLERİ, SİYASİ EYLEM KOMİTELERİ, BURSLU AKADEMİK POZİSYONLAR VE PROGRAMLAR İLE BU MİTOLOJİYİ SÜRDÜRMEYE ADANMIŞ SOSYAL KURULUŞLARDAN OLUŞAN DEVASA BİR ULUSLARARASI DESTEK YAPISI OLUŞTURDU. ABD'Lİ SAVAŞ TARİHÇİSİ, *OSMANLILAR VE ERMENİLER: BİR İSYANIN VE KARŞI HAREKÂTIN TARİHİ* (TİMAŞ) ADLI KİTABIN YAZARI VE ANTALYA BİLİM ÜNİVERSİTESİ ÖĞRETİM ÜYESİ PROFESÖR EDWARD J. ERICKSON'IN *JOURNAL OF MUSLIM MINORITY AFFAIRS*'DE ÇIKAN MAKALESİNİ, KENDİ TAVSİYESİ VE İZNİYLE YAYINLIYORUZ.

Amerikan İç Savaşı 1861 yılından 1865'e kadar sürdü ve Amerikalıların yaptığı en ağır bedelli ve yıkıcı savaş oldu.[1] Günümüzde Amerikalıların büyük çoğunluğu ve aynı zamanda neredeyse bütün tarihçiler, savaşın temel nedeninin toprak sahibi seçkinlerin elindeki köleliğe dayanan tarım sisteminin sürdürülmesi olduğu fikrine katılmaktadır. Kısacası, günümüzde Amerikalıların büyük bölümü Amerikan İç Savaşı'na köleliğin neden olduğuna inanmaktadır. Ancak bütün Amerikalılar buna inanmıyor ve Amerikan İç Savaşı tarihinin yorumlanması son zamanlarda Amerikan siyasetinde kutuplaştırıcı bir soruna dönüşmeye başladı.[2]

ABD Başkanı Joe Biden'ın 1915 olayları için 'Ermeni Soykırımı' ifadesini kullanmasının ardından 24 Nisan'da Türk Büyükelçiliği önünde toplanan Ermeni diasporası mensupları (Fotoğraf: Reuters).

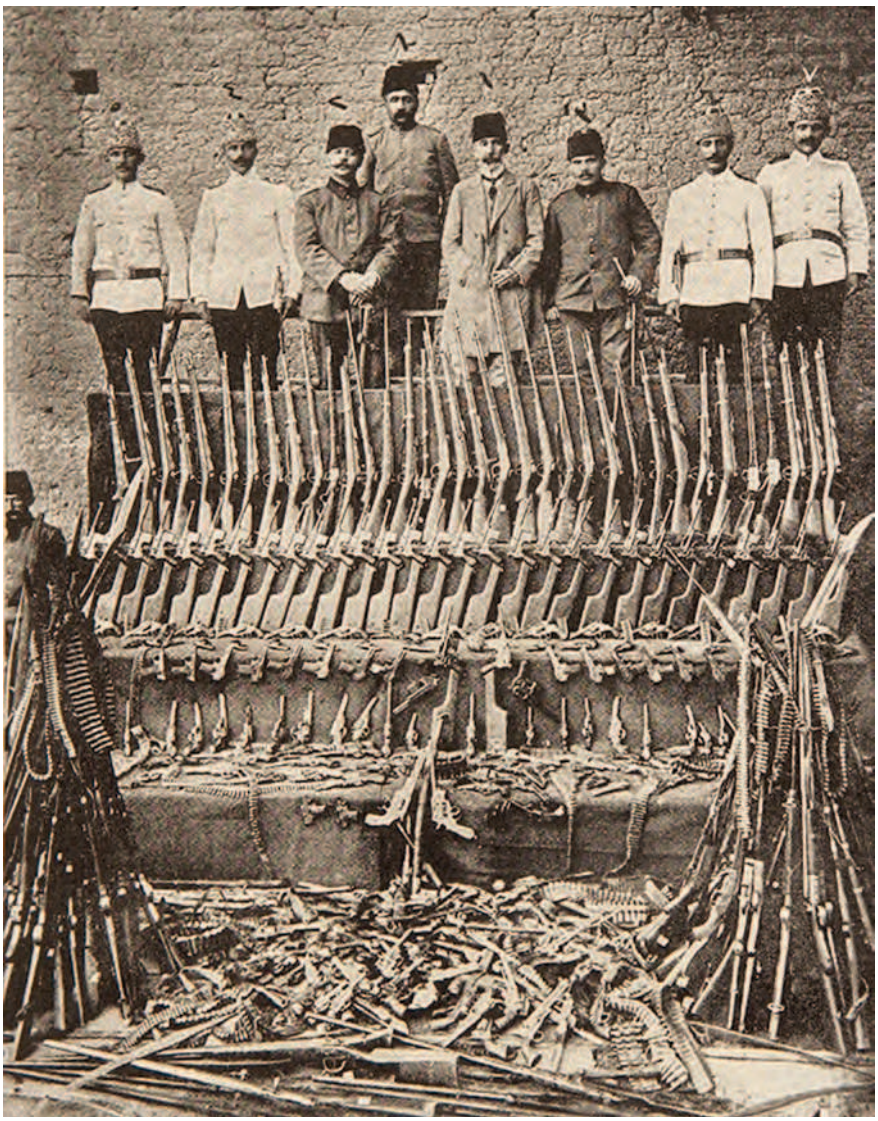
Savaşın bitmesinden hemen sonra, konfederasyona dâhil eski konfedere devletler (güneyli birleşik devletler) arasında Konfederasyonun Kayıp Davası (The Lost Cause) olarak bilinen bir efsane ortaya çıktı. 1866 yılında Edward Pollard, *The Lost Cause: A New Southern History of the War of Confederates*[3] (Kayıp Dava: Konfedere Devletler Savaşının Yeni Bir Güneyli Tarihi) adlı kitabını yayınladı. Burada güneylilerin onurları, eyaletlerin hakları ve kuzeyliler tarafından işgal edilen vatanlarını savunmak için savaştıkları fikri savunuluyordu. Ünlü konfederasyon generali Jubal Early ile eski konfederasyon başkanı Jefferson Davis, eski konfederasyon ordusu generali Robert E. Lee (ve diğer konfederasyon komutanlarını) efsanevî kahramanlar statüsüne taşıyarak, Kayıp Dava fikrini savunmaya devam etti. 1940'lara gelindiğinde, ABD'de kapsamlı bir 'Kayıp Dava'* literatürü ortaya çıktı ve genişlemeye devam etti.[4]

ABD 20. yüzyıla girerken, Kayıp Dava mitolojisi müzik, edebiyat, tarih kitapları, kamusal alanlardaki anıtlar, konfederasyon gazi grupları ve onların soyundan gelenler, bayramlar ve anı günleri, ailelerin "geleneksel bilgi aktarımı" yoluyla Amerikan güneyli kültüründe halkın bilincinin derinlerine kök saldı. Hatta 1939 tarihli *Rüzgâr Gibi Geçti* gibi filmler bile köleliği, içinde kölelerin mutlu ve iyi muamele gördüğü yararlı bir kurum olarak tasvir ederek Kayıp Dava mitolojisine katkıda bulundu. Gerçekten de *Rüzgâr Gibi Geçti*'nin açılış konuşması, tarihin içini boşaltıp yerine nostalji ve efsane doldurmaktadır:

"Bir zamanlar Eski Güney adı verilen, şövalyeler ve pamuk tarlalarının yurdu olan bir ülke vardı. Burada, bu güzel dünyada kahramanlık son kez yenildi. Burada Şövalyeler ve onların güzel eşleri, Sahipler ve Köleler son kez görülecekti. Bunlar artık kitaplardaki özlenen birer hayalden başka bir şey değil. Bir medeniyet rüzgar gibi geçti gitti…"[5]

Maalesef oldukça önemli bir gelişme olarak Kayıp Dava eski konfederasyonu oluşturan eyaletlerin okul müfredatlarına girdi (bir kısmı bugün hâlâ bir dizi güney Amerika eyaletinde mevcuttur). 2. Dünya Savaşı yıllarına gelindiğinde, Amerikalıların çoğu herhangi bir çekince koymaksızın ve eleştirel bakış açısından yoksun biçimde Kayıp Dava'ya inanmaya başlamıştı. Ancak 2. Dünya Savaşı sonrasındaki sivil haklar mücadelesi esnasında, Amerikalılar bölgesel köleliğe dayalı kurumun yararlı olduğuna ilişkin uydurulmuş Kayıp Dava mitolojisini yakından incelediler ve reddettiler. Bugün hâlâ Kayıp Dava'ya inancın kalıntıları ABD'nin güneyindeki kırsal bölgelerde canlı ve yaygın biçimde varlığını sürdürüyor. Bunu Charlottesville ve diğer Amerikan şehirlerinde son zamanlarda görülen Alt-Right** ve beyaz ırkın üstünlüğünü savunan gösteriler kanıtlamaktadır.

Ancak büyük ölçüde Sivil Haklar Hareketi ve mevzuatı (ve siyahîlere karşı ayrımcılık dehşetinin gittikçe artan oranda tanınması) sayesinde, Amerikalıların çoğu için Kayıp Dava fikri Amerikan kamusal bilincinden silindi. Üzücüdür ki, 2016 yılında Donald Trump'ın başkan seçilmesi, Kayıp Dava'yı, konfederasyon bayrağının halkın önünde sergilenmesi ve kamusal alanlara konfederasyon anıtlarının dikilmesini merkez alan bir sağcı siyasî görüş olarak yeniden

Hınçak ve Taşnak komitelerinin teşkilatlandırdığı çeteler Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde silah depolamışlardı. Amasya'da ele geçirilen Ermeni çetelerine ait silahlar.

canlandırdı. Uydurulmuş ve açıkça yanlış olan söylemin bu dirilişi, Amerikan siyaseti ve söyleminde bir fırtına kopardı.[6]

Ermeni "Kayıp Dava"sı

Yüz yıllık süreç içinde, Amerikan Kayıp Dava fenomeni, '1. Dünya Savaşı Kayıp Davası'na dönüştü. Bu söylemi küresel Ermeni diasporası ve onları destekleyen yazarlar topluluğu gündeme getirdi. Ermeni Kayıp Davası söylemi, 1,5 milyon Osmanlı vatandaşı Ermeni'nin 1915 yılındaki Ermeni soykırımı esnasında kasıtlı ve sistematik olarak öldürüldüğü iddiasına dayanmaktadır.[7] Üstelik bu söylem, Osmanlı Ermenilerinin özünde masum kurbanlar olduğu ve Müslüman Türklerin yönetimindeki Osmanlı Devleti'nin onları ekonomik ve ırkçı önyargılarla öldürüldüğünde ısrar etmektedir. Tıpkı Amerikan Kayıp Davası gibi Ermeni Kayıp Dava mitolojisi de bu söylemi destekleyen kapsamlı bir literatür ve bağnaz mensupları için kült benzeri bir tutku üretti.[8] Üstelik Ermeni diasporası gençlik kulüpleri, siyasî eylem komiteleri, burslu akademik pozisyonlar ve programlar ile bu mitolojiyi sürdürmeye adanmış sosyal kuruluşlardan oluşan devasa bir uluslararası destek yapısı oluşturdu. Ermeni Kayıp Dava söyleminin bazı kısımları doğru iken, yanlış yorumlanan veya asılsız olan birçok unsur da bulunmaktadır. Ermeni diasporası ve taraftarlarının mitolojik hafızaya seçici ve "işine geleni cımbızlayan" odaklanmadan biraz uzaklaşıp, 1. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ermenilerine neler olduğuna ilişkin tarihî söylemi eleştirel olarak yeniden incelemelerinin zamanı gelmiştir.

Ermenilerin 1. Dünya Savaşı söyleminden dışlanan büyük miktarda arşiv belgesi bulunmaktadır.[9] Bu delillerin çoğu Ermeni diasporasının işine gelmeyecek türdendir. Çünkü fiilî bir Ermeni soykırımı olduğu argümanına aykırı deliller oluşturuyorlar. Ermeni söylemlerine aykırı kanıtların dışlanması, 1. Dünya Savaşı'na ilişkin, bütün Osmanlı Ermeni nüfusunu masum kurbanlar olarak sunan bir Kayıp Dava mitolojisinin doğmasına yol açmıştır. Bu durumda Ermeni söyleminden hangi arşiv kanıtlarının büyük ölçüde dışlandığını sorgulamak gerekmektedir. Aslında İngiliz, Fransız, Rus ve Türk arşivleri aşağıdaki uygunsuz delilleri destekleyen bol miktarda ispatlayıcı kanıtla doludur:[10]

- İyi silahlanmış Ermeni Devrim Komiteleri (özellikle Taşnaklar ve Hınçaklar) 1914-15'te aktif olarak Osmanlı Devleti'ne isyan etti.[11]
- Ermeni Devrim Komiteleri isyana teşvik edilerek Ruslar, İngilizler ve Fransızlar tarafından desteklendi.[12]
- 1914 yılında mevcut olan Osmanlı diasporası bağımsız Ermenistan'ı kurmak için İtilaf Devletleri ile aktif olarak işbirliği yaptı. Bu çaba savaş sonrasında 1921 yılına kadar sürdü.[13]
- Önde gelen Ermeniler (hem Osmanlı hem de Rus vatandaşı

Ermeniler) Osmanlılara karşı Rusya merkezli geleneksel Ermeni ordusuna öncülük ettiler.[14]

- Doğudaki altı vilayetten Osmanlı Ermeni nüfusunun tehciri, ayaklanma karşıtı bir önlem niteliğindeydi.[15]
- 1915 yılında Osmanlı Ermenilerinin toplu halde öldürülmesi Doğu Anadolu'da sistematik (ve yaygın) değil, yöreseldi (bazı yerlerde neredeyse tüm Osmanlı Ermenileri öldürülürken, bazı yerlerde yalnızca birkaç Ermeni öldürüldü).[16]
- Osmanlı Devleti 1915 yılının yazında Osmanlı Ermenilerinin toplu halde öldürülmesini durdurmak ve azaltmak için aktif önlemler aldı ve 1916 yılında yüzlerce kişiyi Osmanlı Ermenilerine karşı işlenen suçlardan sorumlu tuttu.[17]
- Çok sayıda sadık Osmanlı Ermenisi savaş boyunca Osmanlı Devleti için savaştı ve 1918 yılına gelindiğinde, imparatorluğun batı bölgelerinde 350.000 kadar Ermeni evlerinde güvenlik içinde yaşıyordu.[18]
- 1914-15 yıllarında 300.000 kadar Osmanlı Ermenisi Rusya'ya kaçtı ve orada mülteci olarak yaşamaya başladı.[19]
- 1. Dünya Savaşı esnasında Osmanlı Ermenilerinin kitlesel katline ilişkin tarihî bakımdan ayırt edilebilecek üç dönem vardı: (1) 1915 yılında Doğu Anadolu'dan tehcir, (2) 1918 yılında Erzincan ve Erzurum'un Osmanlı Ordusu tarafından (Rus işgalinden) kurtarılması ve (3) 1921 yılında Türk ordusunun Kilikya ve Kars/Ardahan'ı işgalden kurtarması.[20]
- Ermeni ve Rusların Osmanlı topraklarını işgali esnasında binlerce Müslüman Osmanlı Ermenileri tarafından katledildi.[21]
- Birçok Osmanlı yetkilisi (özellikle Cemal Paşa), 1915 yılında Osmanlı Ermenilerini doğrudan korudu ve yeni yerlerine yerleştirilmelerine yardım etti. Böylece binlerce Ermeni'nin hayatta kalmasını sağladı.[22]
- Osmanlı Teşkilat-ı Mahsusa'sı sivilleri öldürmek üzere örgütlenmiş değildi. Daha çok CIA benzeri bir istihbarat örgütü olarak, İtilaf Devletlerinin işgal ettiği topraklarda Müslüman ayaklanmaları başlatma girişiminde bulundu.[23]

Bu arşive dayalı gerçekleri sunmamızdaki amaç, "kurbanları suçlamak" olmadığı gibi, 1. Dünya Savaşı esnasında yüz binlerce Osmanlı Ermenisine yapılanları aklamak da değildir. Aynı şekilde, Osmanlı hükümetinin ve yozlaşmış vilayet yöneticilerinin eylemlerini haklı çıkarmak için de ortaya konulmamıştır. Bu olguların ortaya koyduğu gerçek, 1. Dünya Savaşı Ermeni kayıp davasının kökten yetersiz olduğudur.

Bu olgular Ermenilerin saptırılmış ve kasıtlı olarak uydurulmuş söyleminin, Ermeni ihtilal komitelerinin bağımsız bir Ermeni devleti kurma girişimi içinde Müttefiklerle aktif olarak işbirliği yaptıkları ve onlara yardım ettikleri fikrini gizlemeye çalıştığını ortaya koymaktadır. Ayrıca Ermeni söylemi birçok Osmanlı Ermenisinin savaş boyunca Osmanlı'ya sadık kaldığı ve aynı zamanda birçok Osmanlı yetkilisi ve vatandaşının Osmanlı Ermenilerini koruduğu ve onlara yardım ettiği gerçeğini gizlemektedir.

Öbür yandan, hızla zayıflayan bir Türk karşı söylemi bulunduğuna dikkat çekilmesi önemlidir.[24] Bu karşı söylem, Osmanlı Ermenilerinin kitlesel olarak katlinin söz konusu olmadığında ısrar etmektedir. Ancak Türk söylemi yerel katliamlar olduğunu kabul etmekte, fakat bunların yalnızca Osmanlı Ermenilerinin Müslümanları öldürmelerine karşılık olarak gerçekleştiğini savunmaktadır. Günümüzde 21. yüzyılın neredeyse bütün çağdaş Türk akademisyenleri bu savı reddetmektedir.

Peki, tarihî orta nokta neresidir? İngiliz, Fransız, Rus ve Türk arşivlerindeki belgeler, Ermeni Kayıp Dava söylemindeki beş büyük uygunsuz revizyonu ortaya koymaktadır.[25]

Birincisi; Ermeni ihtilal komiteleri ve savaş öncesi Ermeni diasporasının sürgün edilmiş liderleri, bu olaylardan en az sorumlu olanlardır.

İkincisi; bu olaylar (ardışık olmaktan çok) aynı anda gerçekleşmiştir. Bu da her iki tarafta çok sayıda sivilin ölümüne yol açan yanlış anlama ve tepkiler için gerekli sinerjik şartları sağlamıştır.

Selçuklu ve Osmanlı döneminde aynı coğrafyada yaşayan Türk ve Ermeni toplumu komşuluğun güzel örneklerini verdiler. Problemler başlamadan önce İzmir Yenişehir'de Haynots adı verilen Ermeni mahallesi.

Üçüncüsü; Osmanlı Ermenilerinin kaderi, savaş öncesi Jön Türklerin Anadolu'yu etnik bakımdan arındırmaya yönelik komplosunun sonucu değildir.

Dördüncüsü; Osmanlı Ermeni nüfusunun imhası tek bir dönemde gerçekleşmemiştir.

Son olarak, en azından bazı Osmanlı Ermenileri Osmanlı'nın savaş çabalarını isteyerek desteklemiştir ve Osmanlı Ermeni nüfusunun büyük bir kısmı 1. Dünya Savaşı'nda hayatta kalmıştır.

Israrlı 'Kayıp Dava' savunması ve etkileri

Kayıp Dava söylemlerinin ısrarla savunulmaya devam edilmesi, çoğu zaman efsaneler ve tarihî yanlışların sürmesine yol açmaktadır. Birçok Kayıp Dava savunucu örgütü, değerler sistemlerinin derinlerine işlemiş bir özgün söyleme odaklanmıştır. Bu kuruluşların kamusal yüzleri şaşırtıcı derecede benzerlik göstermektedir. Hepsi "herkesin diline dolanmış sözleri" de içeren slogana dayalı simgelere ve eğitim, tarih ve hatıra gibi anahtar kelimelere sahiptir. Bu kelimeler belli bir mirasa yönelik olarak duygusal bir tepki elde etmek üzere tasarlanmıştır. Ama aynı zamanda meşruiyetlerini savunmak üzere tasarlanmış bir tür yasa niteliğindedir. Konfederasyon adını taşıyan veya Konfederasyon bayrağını kullanan bir dizi kuruluş vardır. Karargâhı Virginia, Richmond'da (Konfederasyonun eski başkenti) Konfederasyonun Birleşik Kızları (UDC), "Tarihî-Eğitimsel-Hayırsever-Ortak hafızayla ilgili-Vatansever" hedefleri desteklediğini ileri sürmektedir. Bu hedefler konfederasyonun hatırasını yüceltmeyi amaçlamaktadır.[26] UDC kendi iç savaş versiyonunu destekleyecek burs ve araştırma bursları da vermektedir.

Bir diğer gelişmiş kuruluş ise Konfederasyon Gazilerinin Oğulları (SCV)'dır. Sloganları "1876'dan Bu Yana Tarihi Savunmak"tır.[27] SCV'nin kamusal alanlardan konfederasyon anıtlarının kaldırılması gibi konfederasyon mirasına saldırılara karşılık veren bir "Güneyli Mirası Hukuken Savunma Komitesi" bulunur. Bu grup ayrıca kamp adı verilen bölgesel ve kolektif toplantılar düzenlemektedir.[28] Yıldızlar ve Çubuklar Askeri Düzeni (MOSB: Konfederasyon bayrağı yıldızlar ve çubuklardan oluşmaktadır) "1938 yılından bu yana Konfederasyon adalarını onurlandırmayı" amaçlamaktadır.[29] Bu kuruluşların hepsinin Amerikan İç Savaşı'nın bilinen tarihine karşı çıkan web sayfaları bulunmaktadır.

Benzer şekilde Kayıp Dava söylemini sürdürmeyi amaçlayan bir dizi Amerikan ve uluslararası Ermeni kuruluşu bulunmaktadır. ABD'de en aktif olan, Amerika Ermeni Ulusal Komitesi'dir (ANCA). Bu kuruluş güçlü ve gelişmiş bir kimliğe sahiptir.[30] ANCA ağırlıklı olarak siyasî aktiviteler gerçekleştirmekte ve Amerikan Kongre üyelerini ANCA davasına bağlılıklarına göre puanlamaktadır.[31] Bu puanlama konuları yalnızca Ermeni soykırımı konusuyla sınırlı olmayıp tazminat alınması, kapalı kiliselerin açılması, Karabağ ve Ermenistan'a dış yardımları da ihtiva eder. Güçlü bir ANCA sosyal networku bu inisiyatifleri desteklemektedir. Örneğin, ANCA Grassroots bir Facebook sayfası, #Armenian March to Justice bir hashtag sitesidir ve ANCA üyeleri bir "ANCA Rapid Responder" (Hızlı Cevap Veren) (bir kongre üyesiyle hızla temas kuran) kişi olmak için başvurabilir.[32] ANCA'nın sloganı "Eğit, Motive et, Aktive et"dir ve ayrıca bir dizi gençlik yaz kampları, yerel toplantılar ve sponsorlu etkinlikleri desteklemektedir.

Bir gerçek örgütlü kurum olarak varlığını sürdüren Ermeni Devrimci Federasyonu (ARF) gibi olağan dışı işler de yapabilmektedir.[33] Günümüzde ARF, Ermenistan'da faal bir siyasî partidir ve ABD'de şubeleri bulunmaktadır. Benzer görüşleri savunan ilişkili bir kuruluş da Zoryan Enstitüsü'dür. Bu enstitü "Hakikati, Adaleti ve İnsan Haklarını Savunmakta",[34] Türkiye'yi "soykırımı

Ankara ve Yozgat'ta faaliyet gösteren Ermeni çetelerinden biri. Fotoğraf, Koçoğlan diye de bilinen Konyalı Serkis'in (oturanlardan en soldaki) evinde bulunmuştur.

inkârcısı" devlet olarak tasvir eden yayınlar yapmakta oldukça agresif davranmaktadır.[35]

Oysa bir Türk Kayıp Dava söylemi bulunmamaktadır. Yalnızca uluslararası Ermeni baskılarına karşılık olarak gelişen Türk kuruluşları mevcuttur. Türk gruplar çok yakın dönemde kurulmuş olup Türk savunma grupları Ermeni söylemine karşı çıkmada oldukça aktiftir. Bu Türk kuruluşları Ermeni ve Konfederasyon yanlıları paydaşları ile müşterek bir kelime dağarcığı ve faaliyet prensiplerini paylaşmaktadır. En iyi bilinen Türk kuruluşu, Amerika Türk Koalisyonu (TCA) olup daha küçük Türk-Amerikan organizasyonlarını bir araya getirmeyi amaçlayan bir şemsiye yapıdır.[36]

TCA'nın web sayfasında, "Türk-Amerikan sorunlarının anlaşılmasını kamuoyu eğitimi yoluyla teşvik etmeyi" amaçladığını ileri sürer.[37] Konfederasyon yanlıları ve Ermeni örgütleri gibi TCA da aktif olarak gençlere tarihin özgün Türkçe yorumunu aşılamayı amaçlar; örneğin, bir Türk-Amerikan Gençlik Liderliği Yıllık Kongresi düzenlemektedir.[38] Ermeni kuruluşlarının faaliyetleri mukabilinde Ermeni soykırımı ve Dağlık Karabağ kavramlarına itiraz etmekte, Azerbaycan'ın desteklenmesi gerektiğini savunmaktadır.[39] Diğerlerinden belirgin biçimde farklı bir Türk kuruluşu Türk Miras Vakfı'dır (Turkish Haritage Organization - THO). Bu vakıf soykırım meselesinden uzak durmakta; güvenlik, diplomasi ve ekonomik sorunlara odaklanmaktadır.[40]

Bu kuruluşlar kolektif olarak eğitim, bir kimlik yaratmak ve belli bir tarihî olayı anmak gibi benzer organizasyonel özellikler taşırlar. Maalesef bu tür yapılar dışlayıcılık ve karşıt söylemi kusurlu, hatta suç oluşturacak derecede inkârcı nitelemeyi de teşvik etmektedir. Bize göre bu kuruluşlardan bazıları, taraftarlarının hiçbir zaman kendi kanaatlerini eleştirel gözle

ABD Ermeni Gençlik Federasyonu üyelerinin Los Angeles'taki Azerbaycan Konsolosluğu önünde düzenledikleri protesto gösterisinden bir kare (Fotoğraf: Mike Blake / Reuters).

incelemediği ve başka bakış açılarına açık olmadığı için tehlikeli biçimde içine kapalıdır.[41]

Bu durum neden önemlidir? ABD'de son zamanlarda görülen sağcı faaliyetler, Kayıp Dava mitolojilerinin ısrarla varlığını sürdürmesinin tehlikesini ortaya koymaktadır. Kayıp Dava mitolojisinin amaçlanan sonucu hatırlamak ve gurur duymak iken, benzer bir amacı da nefretin sürdürülmesidir.[42] 1. Dünya Savaşı'na ilişkin Ermeni Kayıp Dava mitolojisi örneğinde, bu durum hem Türkler hem de Ermeni Kayıp Davası söylemine karşı çıkan bir söylem ileri süren herkese karşı küresel kuşaklar boyu süren nefret inşasına hizmet etmektedir. Tıpkı Amerikalı kuzenleri gibi, Ermeni Kayıp Dava söylemi, eksik ve kasıtlı saptırılmış tarihî kayıtlardan seçici biçimde oluşturulmuştur. 1. Dünya Savaşı'na ilişkin nefrete dayalı Ermeni Kayıp Dava söyleminden seçici ve dışlayıcı olmak yerine kucaklayıcı olan ve arşivlere dayanan bir söyleme geçmenin vakti geldi.

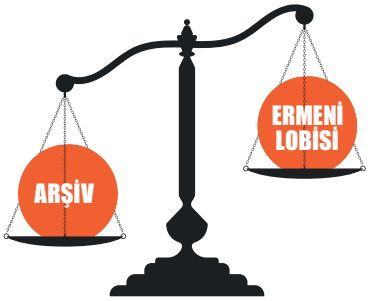
* Kayıp Dava, artık geçmişte kalmış, kazanılması veya daha müspet yönde değiştirilmesi mümkün olmayan bir durum (Ç.N.)

** Alternatif Sağ hareketinin kısaltması. Amerika'da 2010'lu yıllarda ortaya çıkan bu aşırı sağcı beyaz milliyetçi hareketi, o zamandan bu yana başka ülkelere de yayılmaya aşladı. Bu grup 2016 seçimlerinde Donald Trump'ı destekleyen başlıca gruplardandı. Seçimden sonra Trump'ın sahiplenmediği bu hareket, 2017 yılı Ağustos ayında Virginia Charlottesville'de düzenlediği yürüyüşte şiddetli bir faşizm karşıtı muhalefetle karşılaştı (Ç.N.)

Kaynak: Edward J. Erickson (2019): The Armenian *Lost Cause* and the Interpreted History of the American Civil War, *Journal of Muslim Minority Affairs*, DOI: 10.1080/13602004.2019.1575018

İnternet erişim adresi: https://doi.org/10.1080/13602004.2019.1575018

Not: Yazının dipnotlarına www.derintarih.com adresinden ulaşabilirsiniz.

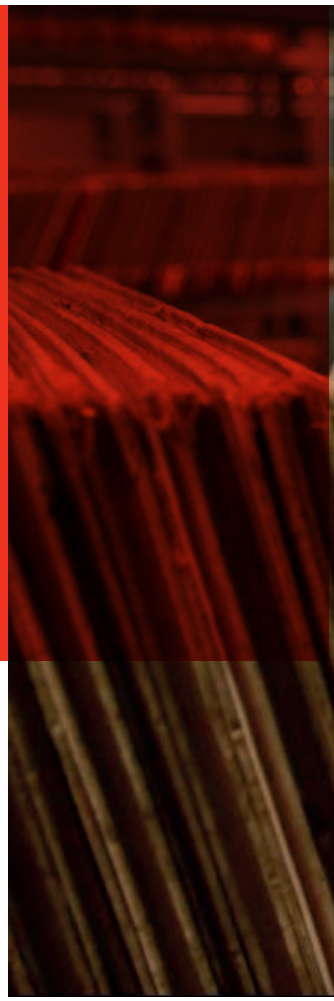

Mustafa Budak

Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Müdürü

Tarihin adaleti arşivde zuhur eder

KIR ZİNCİRLERİNİ ERMENİSTAN ARŞİVİ!

Osmanlı Arşivi dünyanın en büyük ilk üç imparatorluk arşivinden biri. Envanterinde 95 milyon belge ve 385 bin defter bulunan arşiv, Osmanlı Devleti bünyesinden çıkan 40'dan fazla BM üyesi devletin de arşivi niteliğinde. Ermeni meselesi söz konusu olduğunda ise en önemli başvuru mercii. Arşivin 1980'lerin ortasında yeniden yapılandırılmasıyla hem konu hakkındaki çalışmalar artmış hem de soykırım tezini savunan tarihçilerin yaklaşımı yumuşamıştır. Peki ya Ermenistan Arşivi? Onun kilidi kimde?

Artık herkesin malûmu: Her yıl 24 Nisan yaklaştığında ABD başkanının "soykırım" kelimesini söyleyip söylemeyeceği hususunda papatya falına bakar gibi "diyecek, demeyecek" şeklinde tahminlerde bulunurduk. O gün geldiğinde ve ABD başkanı o kavramı kullanmadığında ise derin bir "oh" çekerdik. Yıllar böyle geçti. Sonunda ABD başkanı Joe Biden geçtiğimiz 24 Nisan'da "soykırım" dedi. Artık biz de daha gür sesle "oh be!" diyebiliriz. Şurası bir gerçek ki, 1970'lerden beri Türkiye, ABD başkanları 24 Nisan konuşmalarında "soykırım" demesin diye ABD'ye ve çoğu Yahudi lobisine milyar dolarlar ödedi. Peki, şimdi "soykırım" dendi de ne oldu? En azından o psikolojik baskıdan ülkece kurtulduk.

Bir gerçeği vurgulayalım: Mazisi 100 yılı geride bırakan Ermeni meselesi, sadece bir tarih meselesi olmayıp evvelemirde Ermeniler açısından bir kimlik meselesidir. Daha da önemlisi, onlar için öncelik soykırımın tanınmasıdır, sonrasında bunları tazminat ve toprak meselesi takip etmektedir. Kısaca "3 T" diye kodlanan bu talepler yerine gelmedikçe Ermenilerin bu davadan vazgeçmeleri mümkün değildir. Bundan dolayı Türkiye'de Ermeni meselesi/tehciri veya sözde soykırım diye tanımlanan bu meselenin tarih temelli bir siyasî mesele olduğu ve buna göre bir strateji belirlenmesi gerektiği aşikârdır.

Kabul edilmelidir ki, yıllardır Türkiye'nin Ermeni meselesinde izlediği siyaset, arşiv-belge arasına sıkışmış durumdadır. Bu kapsamda Türkiye, yıllardan beri arşivlerin açılmasından, tarih komisyonlarının kurulmasından, belgelerin teati edilmesinden söz etmektedir. Hâlihazırda Türkiye'de Ermeni meselesinde yeni siyaset arayışları devam ediyorsa, demek ki bugüne kadar izlenen siyaset başarılı değildir. O halde yapılması gereken şey, kamu diplomasi başta olmak üzere siyaset, uluslararası hukuk, uluslararası iktisat, uluslararası ilişkiler ve sosyoloji gibi alanların destek verecekleri multidisipliner bir siyaset geliştirmek olmalıdır. Tabiatıyla bu çalışmaların temelini de tarih ve arşivler oluşturacaktır.

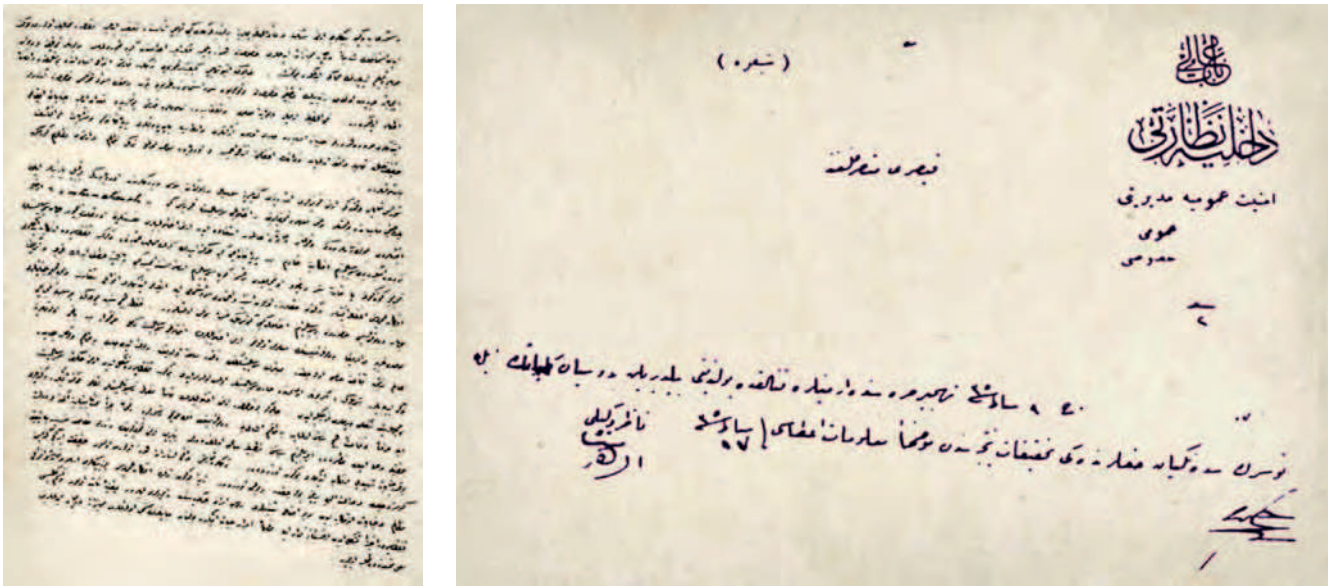

Şurası bir gerçek ki, 1980'lerin ortasında Başbakanlık Osmanlı Arşivi yeniden yapılandırılmışsa, bu, Ermeni meselesi sayesinde mümkün olmuştur. O yıllarda Ermeni meselesinin anlaşılması bakımından başvurulacak en büyük kaynağın Osmanlı Arşivleri olduğu idrak edilmiştir. Bu hususu, 1985'te İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde düzenlenen Osmanlı Arşivleri ve Osmanlı Araştırmaları Sempozyumu'nda merhum Halil İnalcık hocanın bildirisindeki, "Bana Osmanlı Arşivi'ni verin, size bir kültür imparatorluğunu yeniden yaratayım" sözü en isabetli biçimde özetlemektedir. Bu cümleden heyecanlanan devrin başbakanı Turgut Özal, ünlü müsteşarı Hasan Celal Güzel'e Osmanlı Arşivleri konusunda gereğinin hemen ve hızlı bir şekilde yapılması talimatını vermiştir. Merhum Güzel de çözüm odaklı tavrı sayesinde meseleyi kısa sürede neticelendirmiş; 1986'da Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ni Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü bünyesinde yeniden yapılandırarak hem mekân hem de personel açısından takviye edilmesini sağlamıştır. Bunun sonucunda 1988 yılından itibaren Osmanlı Arşivi'nde yapılan yoğun ve hızlı tasnif çalışmaları sayesinde pek çok arşiv fonu araştırmaya açılmıştır.

Dokümanter yayınlar hız kazandı

Osmanlı Arşivleri dediğimizde akla Başbakanlık Osmanlı Arşivi (şimdi Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi) gelmektedir. BOA koduyla bilinen bu arşiv, dünyanın en büyük ilk üç imparatorluk arşivinden biridir. Envanterinde 95 milyon belge ve 385 bin defter bulunan arşiv, Osmanlı Devleti bünyesinden çıkan 40'dan fazla BM üyesi devletin de arşivi niteliğindedir. Onun hinterlandında yer alan devletleri de dâhil ettiğimizde bu sayı artmaktadır. Bundan dolayı Halil İnalcık'ın söylediği gibi Başbakanlık Osmanlı Arşivi bilinmeden Avrupa tarihi yazmak mümkün değildir. Ayrıca bu arşive ait belgeler uluslararası hukuk belgesi olarak da kabul edilmektedir. Ne yazık ki 2018'de Cumhurbaşkanlığı'na bağlandığı sırada Devlet Arşivleri teşkilatı içinde, bir idari birim (daire başkanlığı veya şube müdürlüğü gibi) şeklinde de olsa "Osmanlı Arşivi" adına yer verilmedi. Sadece arşiv ve tarih kamuoyunun baskılarıyla ve özellikle merhum Mehmet Genç hocanın önerisiyle BOA kodunu korumak için yalnızca Başkanlık Osmanlı Arşivi adı muhafaza edildi.

Bu arşivin dışında Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, Tapu Kadastro Arşivi (Kuyud-ı Kadime Arşivi), Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Arşiv Daire Başkanlığı Arşivi/ATASE ARŞİVİ (Askerî Tarih ve Arşiv Daire Başkanlığı halinde 2016'da MSB Yönetim Hizmetleri Genel Müdürlüğü'ne bağlandı), Deniz Müzesi Arşivi ve Kızılay Arşivi dışında Millî Savunma Bakanlığı Arşivi gibi farklı kurum ve bakanlıklara bağlı arşivlerde de Osmanlı arşiv belgeleri bulunmaktadır. Bu arşivlerden Dolmabahçe (2006) ve Topkapı Saraylarına (2005-2017) ait arşivler ile Tapu Kadastro Arşivi'nden (2018) 2832 belge ve defter Devlet Arşivlerine devredilmiştir. Ayrıca 2020 yılında Deniz Müzesi belge ve defterleri de aynı şekilde Devlet Arşivlerine verilmiştir. Böylece Devlet Arşivleri Başkanlığı Türkiye'de Osmanlı arşiv belgelerinin toplandığı tek merkez haline gelmiştir.

Ermenilerin başka bölgelerde yerleştirilme nedenleri hakkında Hariciye Hukuk Müşaviri Mehmed Münir Bey'in 1917 tarihli raporu (BOA. HR. HU, Kr.173/5). Sağda ise Dahiliye Nezareti'nden Kayseri Mutasarrıflığı'na gönderilmiş bir telgraf. Tehcir sırasında Ermenilere kötü davranan kişilerin şifreli olarak rapor edilmesi isteniyor (17 Şubat 1919; BOA. DH. ŞFR, nr 96/214).

Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü (yeni adıyla Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı), 1990'ların ortalarından itibaren Ermeni meselesiyle ilgili dokümanter eserler yayımlamaya başlamıştır. Bu konudaki ilk yayın 1994'de basılan *Osmanlı Belgelerinde Ermeniler (1915-1920)* adlı eserdir. İkincisi, aynı yıl yayımlanan Hüseyin Nazım Paşa'nın *Ermeni Olayları Tarihi*'dir. Daha sonraki yıllarda Ermeni mezalimi konusundaki dokümanter yayınlara hız veren kurum, 1995'de iki cilt halinde *Arşiv Belgelerine Göre Kafkaslar'da ve Anadolu'da Ermeni Mezalimi* (cilt I-1906/1918; cilt II-1919) adlı eseri yayımlamıştır.

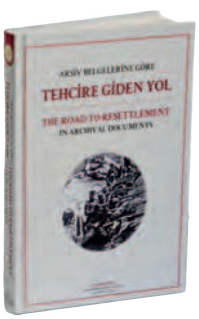
Ermeni meselesiyle ilgili yayınlar, 2001 yılından itibaren artış gösterdi. Bu yeni dönemin ilk yayınları arasında *Ermeni Komiteleri 1891-1895* (Ankara 2001), *Kaynakçalı Ermeni Meselesi Kronolojisi 1878-1923* (İstanbul 2001) ile Tiflis Başşehbenderi Münir Süreyya Bey'in *Ermeni Meselesinin Siyasi Tarihçesi 1877-1914* (Ankara 2001) adlı eseri bulunmaktadır. Ayrıca 2001 yılında *Ermeniler Tarafından Yapılan Katliam Belgeleri I (1914-1919)-II (1919-1921)* adlı iki ciltlik bir eser daha yayımlanmıştır.

Bu tarihten sonra Ermeni meselesiyle ilgili ikili ilişkiler bağlamında dokümanter yayınlarına devam eden Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2007-2009 yılları arasında Osmanlı Arşivi belgelerine dayanarak *Ermeni-Fransız* (3 cilt), *Ermeni-İngiliz* (2 cilt), *Ermeni-Rus* (3 cilt), *Ermeni-Amerikan* (2 cilt) ilişkileri şeklinde on ciltlik yayın yapmıştır. Bunun dışında, *Osmanlı Belgelerinde Ermeni İsyanları* adlı 4 ciltlik (Ankara 2008-2009), *Osmanlı Belgelerinde 1909 Adana Olayları* adlı 2 ciltlik (Ankara 2010) ile *Osmanlı Belgelerinde Karabağ* adlı belge yayınlarını da gerçekleştirmiştir. Bu yayınlar iç ve dış kamuoyunda büyük ilgiyle karşılanmıştır.

Son olarak, *Osmanlı Belgelerinde Ermeniler* adlı eser genişletilerek *Osmanlı Belgelerinde Ermenilerin Sevk ve* İskânı (Ankara 2007) adıyla, 2016'da da *Arşiv Belgelerine Göre Tehcire Giden Yol* ismiyle, ilavelerle yeniden yayımlanmıştır. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde tasnif çalışmaları ilerledikçe, bilhassa 2004'ten itibaren Hariciye Nezareti Siyasi (HR.SYS) belgelerinin revizyona tâbi tutulmasına ve Hariciye Nezareti İstanbul Murahhaslığı (HR.İM) fonunun da ilk defa araştırmaya açılmasına ilaveten, Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti, 2., 3., 5. ve 7. şubelerin yanında emniyet, levazım, hukuk, hukuk müşavirliği, matbuat gibi alt fonların araştırmaya açılmasıyla Ermeni meselesi başta olmak üzere 1914 ve sonrası döneme ait araştırmaların sayısı artmıştır.

Arşiv aynı, yorumlar farklı

1980 öncesi Mehmet Hocaoğlu'nun *Arşiv Vesikalarıyla Tarihte Ermeni Mezalimi ve Ermeniler* (Anda Dağıtım, İstanbul 1976) adlı eserinden sonra Kamuran Gürün'ün *Ermeni Dosyası* ile başlayan yeni dönem Ermeni araştırmaları Mim Kemal Öke, Yusuf

Arşiv Belgelerine Göre Tehcire Giden Yol

Kolektif
Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 703 sayfa.

Halaçoğlu, Kemal Çiçek, Tuncay Öğün, Fatih Gencer, Hikmet Özdemir, Bülent Bakar, İbrahim Ethem Atnur, Recep Karacakaya gibi Türk ve Stanford Shaw, Justin Mc Carthy, Guenter Lewy gibi ABD'li tarihçilerin tehcir eksenli çalışmalarıyla zenginleşti. Bunların yanı sıra Taner Akçam, Halil Berktay, Fuat Dündar, Ümit Güngör, Ümit Kurt, Mehmet Ali Polatel gibi Türk ve Hans Lukas Kieser gibi yabancı tarihçiler de soykırım eksenli çalışmalar yaptılar. Bütün bu tarihçilerin ortak noktası, Başbakanlık Osmanlı Arşivi belgelerini kullanmalarıdır. Belgeler aynı ancak değerlendirmeler farklıdır ki sorun da buradadır.

Kanaatimizce ABD başkanının 1915 olayları için "soykırım" demesi yeni bir dönemin başlatacak gibi görünmektedir. Her şeyden önce Türkiye'deki psikolojik eşik aşılmıştır. İkincisi, Türkiye'de YÖK bir üniversite bünyesinde, "Uluslararası Soykırım ve İnsanlığa Karşı İşlenen Suçlar Enstitüsü" adıyla yeni bir enstitü kurulmasına karar vermiştir. Ancak nasıl kurgularsak kurgulayalım, bu adla bir enstitü kurulmasının, Türkiye'de de "Ermeniler" ve "soykırım" kelimelerinin daha fazla birlikte anılacağı bir süreci

Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü'nün Ermeni meselesi üzerine yayımladığı ilk kitap: *Osmanlı Belgelerinde Ermeniler (1915-1920).*

Ermeni meselesinin aydınlanması için Osmanlı Arşivi'nin açılması yeterli değil. Tarihçilere göre Ermenistan ve Kudüs Ermeni Patrikhanesi (üstte) de arşivlerini açmalı.

başlatacağı yönünde endişelerim var. Ayrıca dünyadaki diğer soykırımların birer araştırma konusu olması elbette sevindiricidir. Ancak dış dünya bu girişimi, "Ermeni soykırımı"nı sulandıran bir faaliyet olarak değerlendirecektir. Hatta Koç Üniversitesi'nden Dr. Mehmet Polatel'in, 1915'in 100. yıldönümünde Türkiye'nin meseleyle ilgili resmî faaliyetleri hakkındaki değerlendirmesinde söylediği gibi, "artık inkâr pozisyonunun yapabileceği bir şey kalmadı" (*Evrensel*, 20 Nisan 2015) denilecek ve YÖK'ün teşebbüsü bu çerçevede değerlendirilecektir. Bu tarz çalışmaların bölge araştırmaları ya da bölgesel/uluslararası sorunlar/krizler kapsamında yapılması daha uygun olacaktır.

Görüldüğü gibi, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki tasnif çalışmaları arttıkça ve yeni arşiv fonları araştırmaya açıldıkça, Ermeni meselesiyle ilgili bilimsel araştırmaların sayısı da artmıştır. Hatta dünyada genellikle kabul gören hâkim görüşler -soykırım tezi- de bu sayede ciddi olarak sorgulanmaya başlanmıştır. Bu anlamda Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki çalışmalar (tasnif, kataloglama, dijitalleştirme ve araştırma hizmetleri) öncü ve örnek niteliğindedir. Mesela Alman tarihçi Hilmar Kaiser, 2000'lere kadar sistematik Ermeni soykırımından bahsederken, 2010'larda BOA'da yaptığı çalışmalardan sonra, yine soykırım tezini desteklemekle beraber, soykırımın merkezî yönetimin değil, mahallî güçlerin işi olduğu görüşünü savunmaya başlamıştır.

Bununla birlikte Ermeni meselesi hakkındaki bilimsel gerçeklerin ortaya çıkması için Ermenistan Arşivleri ile Kudüs Ermeni Patrikhanesi Arşivi gibi konuyla ilgili diğer arşivlerin de aynı anlayış ve hizmet standardı içinde araştırmalara açık olmaları gerekmektedir. Böyle davranıldığı takdirde sadece 1915'te gerçekleşen Ermenilerin sevk ve iskânındaki ölüm ve kayıplar değil, aynı dönemde ve 1914-21 yılları arasında Doğu Anadolu ve Güney Kafkasya'da, özellikle Azerbaycan coğrafyasında Ermeni çetelerince öldürülmüş yüz binlerce Müslümanın akıbeti de aydınlanmış olacaktır. Böylece "tarihin adaleti" gerçekleşecektir.

Okuma önerileri:

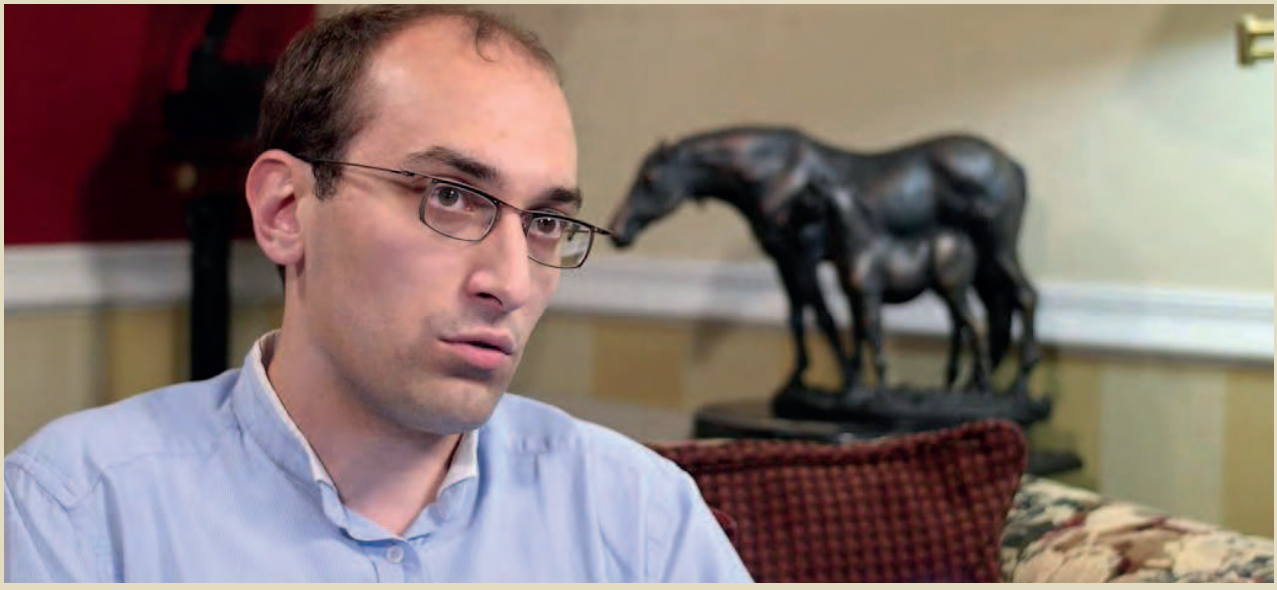
Yücel Güçlü, *Historical Archives and the Historians Commission to Investigate the Armenian Events of 1915*, University Press of America New York, 2015.
Mustafa Budak, "Ermeni Meselesi Açısından Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nin Önemi", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, Yıl 2018/2, Cilt 17, Sayı 34, s.207-232.

Fransız tarihçi Dr. Maxime Gauin

ABD'deki Ermeni Lobisi Gücünü Şiddetten Alıyor

1915 olaylarının "soykırım" olarak değerlendirilemeyeceğini, o dönemde sistematik bir katliam yapılmadığını ifade eden Fransız tarihçi Dr. Maxime Gauin, sözde soykırım iddiasının zaman içindeki dönüşümü ile bunda ABD ve Avrupa'daki Ermeni diasporasının rolü hakkındaki sorularımızı cevapladı. Güncel manzarayı, tarihin şaşmaz kâmûsuna müracaat ederek okumak isteyenler için ezber bozan bir nazar...

Konuşan: **ÖZLEM KOCUKELİ ÖZBAY**

Tarihçi Anahide Ter Minassian Ermeni diasporanın büyük bir diaspora olmasının altında "soykırım" gerçeğinin yattığını, Ermeni diasporasının hayatta kalmak için kullandığı 1915 olaylarıyla ilgili iddiaların, bütün Ermenilerin isteklerinin kesişme noktasını oluşturduğunu belirtiyor. Bu açıdan bakınca, Ermenilerin ulusal kimliği ile soykırım argümanı arasında ne tür bir bağ var? Diğer deyişle, soykırım meselesinin Ermeniler için psikolojik anlamı nedir?

Lozan Antlaşması imzalanmadan önce bile asimilasyon korkusu açıkça görülüyordu: ARF lideri Avetis Aharonian, 1923 yılı Mart ayında, Fransız Dışişleri Bakanına -başka bir seçeneği olmadığı için- 25.000 Ermeni çocuğunu alma teklifini kabul ettiğini bildirmişti. Bu çocuklar ABD okullarında tamamen asimile edildiler. Dilin kaybedilmekte olduğunun çok açık biçimde ortaya çıktığı 1960'ların ortalarına gelindiğinde bu korku daha da güçlü idi. Ayrıca 1960'lı yıllarda -Eichmann'ın Kudüs ilk mahkemesinde (1961) ve daha sonra da temyiz mahkemesinde (1962) yargılanması bağlamında, ABD'deki siyahîler hareketlerinin doğuşunda, Afrika'nın sömürgelikten kurtuluşunda, Altı Gün Savaşlarında (1967) vs.- kimlik olarak kurban olmanın ve bu noktadaki rekabetin uluslararası fenomen haline geldiğini vurgulamak gerekir.

1945-48 yıllarında, Kars ve Ardahan'ı talep eden Stalinist kampanya esnasında, Ermeni diaspora grupları tarafından "soykırım" kavramı zaman zaman kullanılıyordu, ama sınırlı kalmıştı. Kavramın yaygın kullanımı 1960'ların ortasında başladı. NATO'nun istikrarını bozmak isteyen Sovyetler Birliği ile (Sovyet füzelerinin Küba'dan çekilmesi karşılığında ABD nükleer füzelerinin Türkiye'den çekilmesiyle çözülen Küba nükleer krizini hatırlayın) Avrupa Topluluğu'nun (Türkiye'nin adaylık başvurusu 1959

24 Eylül 1981'de 4 ASALA militanı Türkiye'nin Paris Başkonsolosluğu'na saldırmış, 16 saat süren operasyon sırasında polis memuru Cemal Özen öldürülmüştü. Başkonsolos vekili Kaya İnal'ı yaralayan, çoğu Türk 60'a yakın kişiyi rehin alan militanlar, Türkiye'de tutuklu 5 Ermeni, 5 Türk ve 5 Kürt'ün serbest bırakılmasını istemiş, kendileri için de Fransa'da iltica talep etmişlerdi.

yılında yapıldı ve ilk ortaklık anlaşması 1963 yılında imzalandı) çıkar çatışmasının bir sonucuydu. Aynı zamanda Ermeni diasporası (Ermeni Devrimci Federasyonu, Hınçak Ramkavar, Gregoryen Kilisesi) asimilasyondan kurtulmayı arzuluyordu (örneğin Gregoryen Kilisesi, Katolik Kilisesi'nden farklı olarak millî bir kilisedir). Bu asimilasyon korkusu açıkça dile getirildi. Hatta radikal unsurlar bunu "beyaz soykırımı" olarak adlandırdı. Daha doğrusu asimilasyon korkusu, yalnızca dilin kaybı ve kilisenin ağırlığının azalması değil, aynı zamanda (1920'lerde Türkiye dışına yerleşmiş Ermeniler ve torunlarının) diğer milletlerle evliliklerinin artmasının bir neticesiydi.

ABD'de ve daha çok Lübnan'da Ermeni milliyetçilerinin, bilhassa Ermeni Devrimci Federasyonu'nun (ARF) duruşu çok güçlüydü. ARF o tarihlerde Lübnan'ın çoğunluk partisi Ketaib'in ortağı idi (ancak 1975-90 yılları arasındaki iç savaş Lübnan'ı önemsizleştirdi). ABD'de sayısız güçlüklere rağmen 1960'ların ortalarında partinin Moskova yanlısı tavra dönmesine kadar, ARF, SSCB'ye karşı CIA ile bağlantılıydı ve güçlü bir militan tabanına sahipti. Üstelik Ermenilerin oyu 1960'ların başı gibi erken bir tarihte Amerika'da bir realite idi. Bu nedenle oldukça hızlı bir biçimde taraftar bulabiliyordu.

1970'lere gelindiğinde "soykırım" suçlaması, bazı ABD siyasetçileri için Türkiye'ye bir baskı aracı haline geldi. Bugün tuhaf karşılanabilir belki ama Fransa'da "soykırım" iddialarının baskın hale gelmesi, büyük ölçüde diasporanın kaybolmakta olan kimliğini yeniden inşa etme çabasıyla ve Komünist Parti'yle sınırlıdır. 1970'lerin ortalarına kadar Ermeni milliyetçileri Fransa'da Ermeni ve komünist olmayanlara ulaşmaya başladılar ve etkileri sınırlıydı. "Soykırım" suçlamasını yaymak için yaygın olarak terör saldırılarına başvuruldu; ancak bu metot suç oluşturmasının yanı sıra, ASALA tarafından 1983'te gerçekleştirilen Paris'teki bombalı saldırılar (Marmara Seyahat Acentası ve Orly Havalimanı) ile aksi tesir yapmaya başladı. Orly Havalimanı saldırısı Ermeni diasporası için bir felaket oldu ve yalnızca suçun büyüklüğü yüzünden değil, Türk akademisyenlerin (Türkkaya Ataöv, Mümtaz Soysal, Hasan Köni ve Sina Akşin) 1915 olayları hakkında tanıklık yapmaları nedeniyle de bu sonucu yaratmıştı. Ermeni milliyetçilerinin toparlanması 10 yıl sürdü. 1982 yılında ABD'de Kemal Arıkan'a suikast düzenlenmesi ve iki yıl sonra suikastçılardan biri olan (ARF'nin terörist dalı) Hampig Sasunyan'ın yargılanması da kendi davalarını baltalamaları anlamına geliyordu. Ancak Ermeni milliyetçilerinin malî kaynakları zengindi ve toparlanma süresi kısa oldu.

Karabağ sorununun doğuşu ve Ermenistan'dan bir diasporanın teşkili, sonunda günümüzde Azerbaycan'a karşı savaşa odaklanmak isteyen Kafkas milliyetçileri ile 1987 yılından bu yana Azerbaycan aleyhine çok çalışmış olan Osmanlı topraklarından göçen milliyetçiler arasında patlak veren bir bölünmeye yol açtı. Aynı zamanda soykırım iddialarına dayanan Ermeni kimliğine de zarar verdi.

Yıldırma, tehdit, şiddet...

ABD'de özellikle Soğuk Savaş sonrasında güçlenen Ermeni lobisi faaliyetleri hakkında ne söylemek istersiniz? Bu kadar tesirli ve kapsamlı bir faaliyet alanı oluşturabilmelerini neye bağlıyorsunuz?

Bunun birkaç nedeni var: Ermeni göçmenlerin sayısının yüksekliği (genel nüfusa oranla Fransa'dan daha yüksek oluşu -İngiltere, Kanada ve Avustralya ile karşılaştırılması mümkün değildir);

DR. MAXIME GAUIN KİMDİR?

Ağustos 2012'den bu yana Avrasya İncelemeleri Merkezi (AVİM) bünyesinde misafir akademisyen olarak araştırmalarını sürdüren Dr. Maxime Gauin tarih sahasındaki lisans derecesini Université Bordeaux-III'de (2005), çağdaş tarih sahasındaki yüksek lisans derecesini ise Université Paris-I Sorbonne ve École Normale Supérieure de Lyon'da tamamladı (2010). Doktorasını Orta Doğu Teknik Üniversitesi Tarih Bölümü'nde yaptı. AVİM'den önce Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu'nda (USAK) araştırmacı olarak görev almıştır. *European Journal of International Law, Journal of Muslim Minority Affairs, International Review of Turkish Studies* ve diğer hakemli dergilerdeki akademik makalelerinin yanı sıra *Hürriyet Daily News, Daily Sabah, Haaretz, The Jerusalem Post* ve *Cumhuriyet* için köşe yazıları kaleme almıştır. Ermeni meselesi ve Fransız-Türk ilişkilerinin çağdaş yönleriyle ilgili çalışmalar yapmaktadır.

1959 yılına kadar ABD'li politikacıların, genel olarak seçmene hitap etme yerine, seçmen gruplarına odaklanmayı saplantı haline getirmeleri (Kennedy'nin kendisi Ermeni lobicilerle bağlantılı olmadığı ve Atatürk'ü kamuoyu önünde açıkça övdüğü halde, onun ekibi bu gelişmenin öncüleriydi); Hıristiyanlığın çağdaş Amerikan demokrasisinde modern demokrasilerde benzeri görülmemiş oranda yer tutması (Ermeni milliyetçilerin İngiltere'de neredeyse hiçbir kazanım elde edememelerinin nedeni, Protestan köktenciliğinin hemen hemen hiç kalmamış olmasıydı) ve Prof. Dr. Stanford Jay Shaw'a (Los Angeles'taki Kaliforniya Üniversitesi öğretim görevlisi) 1977 yılında suikast düzenleme girişiminden (ASALA) ARF üyelerinin 2016 yılında Northridge, Kaliforniya Devlet Üniversitesi'ndeki konferansını önlemek isteyen ARF üyelerine kadar yıldırma, tehdit ve hatta fiziksel şiddete sık sık başvurulması…

Ermeni diasporası, soykırıma uluslararası ölçekte dikkat çekmeyi ve her anlamda entegre olabilecekleri kurumsal bir yapı inşa etmeyi Ermenistan'ın en önemli misyonu addediyor. Buradan bakınca, ABD'deki Ermeni lobisi bu misyona nasıl hizmet ediyor olabilir? Lobinin soykırım meselesini ele alış ve çalışma biçimini nasıl tanımlayabiliriz?

ABD'de Amerika Ermeni Ulusal Komitesi (ANCA) ARF tarafından kuruldu ve kontrol edildi. Ramkavar hegemonyasındaki ANCA ile ARF, önemli sayıda tam ve yarı zamanlı personele sahip bütünleşmiş yapılardır. İngiltere'de yadsınamayacak ölçüde aktif bir şemsiye yapı bulunmaktadır. Ancak belirttiğim gibi etnik Ermenilerin sayısı ve İngiliz toplumunun yapısı (1910'lu yıllardakinden de ve günümüzde Amerika'dan da, kıyaslanamaz derecede daha düşük oranda dindardır) Ermeni Cemaati ve Kiliseleri Konseyi'nin önemli bir kazanım elde etmesini önlemiştir.

Belçika'da Belçika Ermenileri Komitesi (CAB) de önemli faaliyetlerde bulunmakla birlikte, demografik nedenlerden dolayı seçimlerde hiçbir ağırlığı bulunmamaktadır. Asıl gücünü, birçok etnik Belçikalının yurtdışındaki durum hakkında olguları derinlemesine araştırmasından değil, "moral" nedenlere dayanan bir karar vermesinin sağlanmasından ve Belçikalı Türklerin aşırı derecede pasifliğinden almaktadır. Ancak CAB 2019 yılı sonunda Anayasa Mahkemesi'ne "soykırım" iddialarına karşı çıkanların cezalandırılması için başvurarak büyük bir hata yapmıştır. Mahkeme bu başvuruyu 2021 yılı Ocak ayında reddetti.

İsviçre'de Ermeni milliyetçiler ayrıca yerel kibir olarak adlandırılabilecek bir tavırdan yararlanmakta, ancak 2007 yılından bu yana en azından ülkenin Fransızca konuşulan kısmında çok daha güçlü bir Türk tepkisi ile karşılaşmaktadır. Bunda da eski Türkiye Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın torunu Celal Bayar'ın (Batı İsviçre Türk Dernekleri Federasyonu Başkanı) çabalarının büyük etkisi vardır.

Fransa'da Fransa Ermeni Dernekleri Koordinasyon Komitesi birçok politikacıya önemli ölçüde Ermeni seçmen bulunduğu hurafesini kabul ettirmeyi başarmıştır. Tarihçilere, aydınlara vs. karşı fiziksel şiddet, hiçbir zaman ABD düzeyini bulmasa da, 2000'li yılların ortasından 2011'e kadar gerileme yaşadıktan sonra, 2012'de artan oranda kullanılmıştır. Bundan da önce Türk dernekleri için

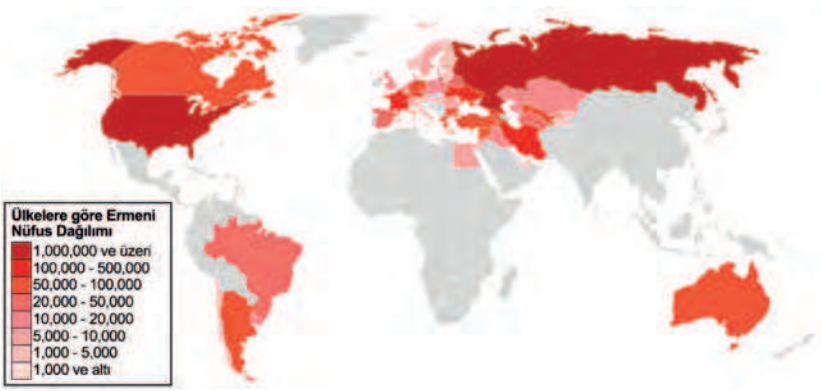

Prof. Dr. Stanford Jay Shaw

bir şemsiye örgüt bulunmadığı gibi, bu derneklerin tam zamanlı bir personeli, neredeyse hiçbir şeyi yoktur. Yine de çok az sayıdaki Türkün koordine ettiği etkinlikler tam başarıya ulaşmıştır. Her zaman söylediğim gibi, Ocak 2012'de 1915 olaylarına ilişkin serbestçe konuşmayı yasaklamayı amaçlayan Boyer yasa tasarısına karşı Anayasa Konseyi'ne başvuruyu imzalayan milletvekillerinin sayısı (76), Noel'den birkaç gün önce bu başvuru lehine oy verenlerden daha çoktu (oy verenler yaklaşık 50 milletvekili idi. Nicolas Sarkozy bu tarihi parlamento çoğunluğuna güvenmediği için seçmişti). Konsey ifade özgürlüğü namına yasayı sansüre tabi tutmuştur.

Yahudi lobileri "soykırım" ifadesini tekelinde tutma konusunda çok istekli. Ermeni lobisinin Yahudiler, Yunan ve Kürt lobileri gibi diğer etnik lobilerle herhangi bir ittifakı var mı?

1982 yılında Türk Dışişleri Bakanlığı müsteşarı Kamuran Gürün Türkiye'nin Amerikan Yahudi Komitesi (AJC), Ermeni-İsrail İlişkileri Komitesi (AIPAC) ve diğer benzer örgütlerle ittifakını tesis etti. Bu ittifak 2010'lu yıllara kadar çalıştı. Ancak tahmin ettiğiniz nedenlerden dolayı günümüzde durum böyle değildir. Yine de İsrail-Azerbaycan ittifakının önemi, sözlü ve askerî Türk-İsrail ilişkilerinin bozulmasının etkisinin sınırlı kalmasını sağlamıştır. Latin Amerikalılar ve Siyahîler açısından, bu hususta örgütlerin birleşik bir duruşu söz konusu değildir.

Biden'ın açıklamasında aldığı para rol oynadı

ABD Başkanı Biden'ın "Ermeni soykırımı" tanımlamasının Ermeniler açısından anlamı nedir? Lobi faaliyetlerinin ulaştığı nokta açısından bu söylem ne ifade ediyor sizce?

Basit bir resmî genelgenin Türkiye'yi yeniden dava etmenin yasal temelini oluşturabileceğine inanan, son 20 yılın sistematik başarısızlıklarından sonra hukukî gerçekleri kendi arzularıyla karıştıranlar için bu belgenin sembolik bir önemi bulunmaktadır. Joe Biden ve Demokrat Parti'nin çeşitli temsilcileri ve senatörlerine verilen yüksek miktardaki paralar kesinlikle önemli bir rol oynamıştır; ancak Biden'ın Türklere karşı kişisel düşmanlığı Amerikan milliyetçi lobi faaliyetleriyle doğrudan bağlantılı değildir ve her halükarda onun ABD millî çıkarlarını anlamadaki yetersizliği, başka nedenlerden çok, ileri yaşından kaynaklanmaktadır.

Fransız Parlamentosu'nun 1915 olaylarını soykırım olarak nitelendiren tutumunu eleştiriyorsunuz. Parlamentonun bu tavrının arkasında yatan ne sizce?

Bu tutum, derin bir araştırmanın sonucuna dayanıyor değil kesinlikle. Sadece bir örneği ele alalım: 1998 ve 2001 yıllarında Ulusal Meclis'te olumlu oy verilmesini savunan rapor, Adolf Hitler'e atfedilen bir cümleyle başlamaktadır: "Zaten Ermenilerin yok edilmesini kim hatırlıyor?" Bu cümle yalnızca Nuremberg Uluslararası Askeri Mahkemesi tarafından uydurma olduğu gerekçesiyle reddedilen konuşma metninde yer almaktadır.

1998-2001 yılları arasında yerel düzeyde bile önemli ölçüde Türk oylarının bulunmaması (Andre Santini'de "tanıma"nın ana savunucularının biri, alaycı biçimde, bu yönde karar vermesinin nedeninin, bu şehirde oy veren Ermenilerin sayısının Türklerden fazla olması olduğunu söylüyordu Ermeni destekçilerine): Türkiye'deki ekonomik krizin Ecevit hükümetini 2000-2001 yılındaki ekonomik yaptırım tehditlerine karşı koymaktan alıkoyması ve Ermeni milliyetçi örgütlerinin eylemleri -Collège de France'da Osmanlı Tarihi profesörü olan Gilles Veinstein'e karşı düzenlenen nefret kampanyası dâhil- bunun nedenleri arasında yer almaktadır.

Ermeni terör örgütü ASALA tarafından 15 Temmuz 1983'te THY'nin Paris Orly Havalimanı'ndaki bürosuna gerçekleştirilen bombalı saldırıda 2'si Türk, 4'ü Fransız, 1'i Amerikalı ve 1'i İsveçli olmak üzere 8 kişi hayatını kaybetmiş; 28'i Türk, 55 kişi yaralanmıştı.

Bu meseleyi anlamak için (yalnızca üç ana örnek olarak) 1965, 1975 ve 1985 tarihlerinde Fransız Ulusal Meclisi'nde "tanıma" yasa tasarılarının başarısız olduğunu ve 1995, 1996, 1997, 2002, 2003, 2004, 2005, 2015 ve 2018 yıllarında inkâr etmenin suç sayılmasına ilişkin tasarıların reddedildiğini; aynı zamanda 2006 yılında Ulusal Meclis'te suç sayma tasarısının kabul edilmesine karşın, bu tasarının 2011 yılında Senatoda reddedildiği bilmek gerekir.

Fransa'daki Ermeni diasporasının Fransız dış politikası üzerindeki etkisi hakkında ne söyleyebilirsiniz? ABD'deki kadar güçlü bir etki alanı var mı?

Öyle olduğunu sanmıyorum. Ermeni milliyetçileriyle en çok kişisel bağı bulunan Fransa Cumhurbaşkanı François Hollande, 2014 yılında Azerbaycan'a bir gözlem uydusu (satıştan hemen sonra bu uydunun Azerbaycan ordusuna devredileceğini gayet iyi bildiği halde) sattı ve Avrupa Birliği ile Türkiye arasındaki ilişkileri güçlendirdi. 2013 yılında, 1970'li yıllardan itibaren Ermeni Devrimci Federasyonu tarafından desteklenen Beşar Esad rejimine karşı Türkiye ile ortak bir operasyona hazırdı (ancak Barack Obama bu projeyi bloke etti). 2017-18 yıllarında Emmanuel Macron Türkiye'nin AB üyeliğini oldukça destekliyordu ve 2018 yılı sonuna gelindiğinde Fransa Bakü'yü Ermeni ordusuna karşı korumak için Azerbaycan'a bir füze sistemini satmak üzereydi. Bu sözleşme Azerbaycan'ın İsrail sistemini tercih etmesi nedeniyle imzalanmadı. Ancak 2019 yılında İçişleri Bakanlığı valilere, bazı belediyelerin Karabağ belediyeleri ile imzaladığı "kardeş şehir" anlaşmalarının iptalini sağlamak için idare mahkemelerine başvurdu. Çünkü bir şehir diplomasimize aykırı bir karar alamazdı (Fransa sürekli olarak Karabağ Cumhuriyeti'ni tanımayı reddetti). 2019-20 krizi yalnızca Ermeni milliyetçilerinden kaynaklanmaktan uzaktır.

Lobinin sözde soykırımın tanınması noktasında bundan sonraki faaliyetleri ve bunun uluslararası sahadaki yankıları açısından öngörünüz nedir?

Bu, büyük ölçüde Türklerin çabalarının etkinliğine; mesela yalnızca Türkçe ve İngilizce değil, çoklu dillerde, yansız bilimsel çalışmalardan salt lobi faaliyetlerine kadar bütün düzeylerde eylem geliştirerek, Türk kökenli AB ve İngiltere vatandaşlarının harekete geçirilmesi yoluyla ülkenin siyasal hayatına katılımını sağlayarak ve yanlış kullanılan milliyetçi gururdan

çok, rasyonel argümanlara dayanarak yapılan çalışmalara bağlıdır.

Ermeni meselesinin tarihî alandan siyasal alana taşındığı görüşüne katılıyor musunuz? Öyleyse bu zemin kayması nasıl, neden ve kimler tarafından tetiklendi?

Daha önce açıkladığım gibi, bu sorun her zaman bir siyasî bir sorundu. Son 20-30 yılda birkaç nedenden dolayı bu yönü daha da baskın hale geldi. Almanya'nın çok az sayıda Ermeni nüfusu vardır. Almanya-Ermenistan (Dostluk) Cemiyeti 1914 yılında aşırı sağcılar tarafından kuruldu. Kurucular arasında 1925 yılından 1956 yılında vefat edene kadar örgütün başkanlığını yapan, Nazi rejiminin koyu hayranı Paul Rohbrach da vardı. Bonn'daki demokrat hükümet Soğuk Savaş'ın sonuna kadar Sovyet karşıtı mücadeleyle yakından ilgileniyordu. Sonuç olarak, Komünist bloğun dağılmasına kadar Ermeni sorunu konusunda, Almanya'da Türkiye karşıtı hiçbir şey yapılmadı. En azından 1960'lı yıllardan bu yana Yahudi soykırımını ve daha genel olarak Nazizm'i önemsizleştirmek Alman muhafazakârların bir kısmının takıntısı idi. Tüm yayınlar SSCB'nin suçlarına ilişkindi.

Ağırlıklı olarak Alman şirketlerinin iştirakiyle tamamlanan Bağdat Demiryolu'nun inşasında Fransız, İsviçreli, Yunan, İtalyan, Alman, Levanten, Ermeni ve Türk işçiler çalışmıştı. Demiryolunun insan kemiklerinden oluştuğuna atıf yapan bir karikatür.

19. yüzyılın sonunda, Fransa'daki La Trappe Manastırı'nda bulunan Egebeli adlı çikolata fabrikası, üzerinde sözde Ermeni soykırımına dair çizimlerin bulunduğu resimli kartlar içeren çikolata kutuları üretiyordu. Bu seriden, Ermeni keşişlerin hapis tutuluşunu tasvir eden bir kart.

Bir Türk hapishanesinden kaçıp Almanya'ya sığınan Alman sosyolog Taner Akçam, Alman Gizli Servisi (BND) için çalışan bazı Alman akademisyenler tarafından reklamı yapılana kadar bir serseriden başka bir şey değildi. Akçam 1990-91 yıllarına kadar 1915 olaylarıyla hiç ilgilenmemişti. Komünist rejimlerin çöktüğü tarihte, bu çöküşün Komünist rejimin suçlarını Holokostun önemsizleştirilmesinden daha az rağbet görür hale getirmesi ve Türk ittifakını önemsizleştirmesi üzerine, aniden Ermeni sorunu üzerinde çalışmaya karar verdi. "Soykırım" iddiasını savunan tarihçiler dâhil olmak üzere, 1915 Olayları uzmanı hiçbir tarihçi Akçam'ı ciddiye almaz. Çünkü Akçam tekrar tekrar kaynakları saptırmakta ve "Andonyan Belgeleri" gibi sahte belgeler kullanmaktadır. Ama yakın döneme kadar Almanya dâhil birçok yerde iltifat gördü. Benzer şekilde, Alman devleti 2015 yılı Ocak ayında, Türkiye ile Suriyeli sığınmacılara ilişkin bir anlaşmanın müzakere edildiği dönemde, "Ermeni soykırımı" iddialarını tanımayı açıkça reddetti. Sonra arşivlerde herhangi bir yeni belge keşfedilmediği halde Alman parlamentosundan bir kınama kararı geçirildi. Ancak Angela Merkel bir Bulgar senaryosundan (Türk kökenli vatandaşların oylarının çoğunu ve aynı zamanda hoşnutsuz seçmenlerin oylarını bir partinin alması senaryosu) korktuğu için 1915 olaylarının siyasî bağlamda kullanımını azalttı ve yakın dönemde Alman yayıncıların "soykırımı suçlamaları"na karşı çıkan kitapları yayınlamalarını engellemeyi bıraktı.

ABD ve İsviçre gibi ülkelerde, 1990'lı yıllardan bu yana federal politikacıların ortalama entelektüel düzeyinin düşmesi bu durumu daha iyiye götürmedi. Fransa'da 2017 yılında Emmanuel Macron'un zafer kazanması, mevcut Cumhurbaşkanına karşı intikam peşinde olan bazı politikacıları resmen çılgına çevirdi. Ermeni milliyetçileri tipik olarak bu durumu kendi gündemlerini kabul ettirmek için bir fırsat olarak kullandılar. Kendilerini iktidar üzerinde bir baskı grubu olarak sunmayı ve aynı zamanda iktidarla da pazarlık etmeyi başardılar.

Bunları söylemekle birlikte, yalnızca siyasî bir karşılığın akıllıca olacağı sonucuna varmak büyük bir hata olacaktır. Daha önce açıkladığım üzere, her alanda karşılık verilmesi gerekir.

BUGÜN NERESİ?

Mağrib

Bugünkü Mısır ve Libya'dan Atlas Okyanusu'na kadar, Akdeniz'le Sahra Çölü arasındaki bölgeyi ifade eden Mağrib, kelime anlamı olarak "güneşin battığı yer" demektir. Mağrib'in tarihteki en geniş sınırlarının içine, Müslümanların hâkim olduğu dönemde Endülüs ve Sicilya da dâhil edilmiştir. Kendine has kültürü, mimarisi, bereketli ilim havzaları ve birçok tasavvufî harekete ev sahipliği yapmasıyla öne çıkan Mağrib'de Araplarla Berberîlerin yanı sıra yerel halklar da yaşar. Mağrib kelimesi aslında geniş bir coğrafyayı tanımlamasına rağmen, bugün aynı zamanda Türkçede Fas olarak isimlendirdiğimiz Kuzey Afrika ülkesinin Arapçadaki resmî adıdır.

Hazırlayan **Mehmet Süvarioğlu**

Şam'ın Bülbül Sesli Allâmesi
Şeyh Ali Tantâvî

İbrahim Bozbeşparmak
Araştırmacı, İlmi Araştırmalar Merkezi (İLAM)

İslâm dünyasında Ayasofya'nın müzeye çevrilmesine ilk tepki ondan gelmişti!

İslâm dünyasının ve ülkesinin sancılı yıllarına şahitlik eden Suriyeli âlim Muhammed Ali Tantâvî, Müslümanların ihtiyaç duyduğu her sahada mücadele etti. Öğretmenlik yaparak gençleri eğitti, kadılık yaparak adaleti gözetti, gazetecilik yaparak manda yönetimine muhalefet etti, hutbe ve konferanslarıyla halkı irşad etti, zalim Baasçılara kafa tuttu. Tesirli bir hatip, kalemi kuvvetli bir edip, yüksek müktesebat sahibi bir fakih olan Ali Tantâvî, eserlerinin yanı sıra radyo ve televizyon yayınlarıyla da İslâm âleminin muhabbet ve hürmetini kazanmıştı.

Elinde çantası, üzerinde jilet gibi takım elbisesi ile Bağdat'ta bir okul çıkışı karşılaşsanız, ilk bakışta ondan şüphelenebilirdiniz. Gözlüklerinden giyimine ve yüz hatlarına kadar Avrupalı gibi görünen bu öğretmeni, öğretmenliği paravan olarak kullanan bir ajan zannetmeniz mümkündü çünkü. Zira o günlerde Ortadoğu'da çeşitli meslek adları altında cirit atan benzer profilde birçok Avrupalı casus vardı. Yine şöyle iki sandalye çekip onunla birazcık muhabbet etseniz, bütün şüpheleriniz yerini derin bir muhabbete bırakırdı muhakkak. Parlak bir zekâ, gülen bir yüz, tertemiz bir Arapça, İslâm üzerine derin bir birikim… Bu Şamlı beyefendinin ismi Muhammed Ali'ydi. Seneler sonra onun nur yüzlü bir pîr-i fâni iken televizyonda İslâm ahlâkını anlattığını görme imkânınız olsaydı, Bağdat'ta karşılaştığınız o genç adam olduğuna inanamazdınız muhtemelen. Seneler Muhammed Ali'yi çok değiştirse de yüzündeki samimi tebessüm kendini ele verirdi.

Dünya Muhammed Ali'nin bu samimi tebessümü ile ilk kez Şam'da tanışmıştı. Mısır'ın Tanta şehrinden Şam'a gelen bir ailenin mensubu olarak 12 Haziran 1909'da doğduğunda kendini ilmin kucağında buldu. Osmanlı ordusunda imam olan dedesi Ahmed, 1838 yılında ayrıldığı Tanta'ya nispetle "Tantâvî" olarak biliniyordu. Dede Ahmed Tantâvî derin bir İslâmî birikime sahipti ve oğlu Mustafa'yı da kendisi gibi yetiştirmişti. Muhammed Ali'nin babası Mustafa Tantâvî, sonraları Şam'da "fetva eminliği" görevine kadar yükselecekti. Annesi Raife Hanım da meşhur ulema ailesi Hatîblerin kızıydı.

Küçük Muhammed, babasının ilim meclislerinde hizmet ediyor, misafirlere ikramda bulunuyor, bu arada söylenenlere kulak misafiri oluyordu. Çocukluğunun ilk yıllarını babasının rahle-i tedrisinde ve sürekli ilmin gündem olduğu bir ortamda geçiren Ali Tantâvî, resmî eğitimine babasının da öğretmenlik ve idarecilik yaptığı, halk arasında "ticaret lisesi" adıyla bilinen ve ilkokuldan itibaren öğrenci kabul eden İttihat ve Terakki Mektebi'nde başladı. Çalışkan ve parlak bir öğrenciydi. Okulu haricinde babasının ilim meclislerine de devam ediyordu.

Muhammed Ali ticaret lisesinde okurken dünya, tarihin gördüğü en kanlı savaşlardan birine doğru sürükleniyordu. O günlerde Suriye'de hüküm sürmekte olan Osmanlı da savaşa bigâne kalmamıştı. Silahlar sustuğunda, Orta-

doğu Osmanlı'nın elinden tamamen çıkacaktı. Savaşın gölgesinde eğitimine devam eden Ali Tantâvî, okulu kapanınca önce Sultâniyye okuluna, oradan Çakmakiyye medresesine, nihayet Suriye'nin en büyük liselerinden Mekteb-u Anbar'a geçti.

Suriye'de Osmanlı sonrası yönetim evvelâ İngilizlere geçmiş; idareyi bölgede kendilerinin lehine faaliyet gösteren Şerif Hüseyin'in oğlu Faysal'a bırakmışlardı. 1920 yılının başlarında resmen "kral" olan Faysal'ın Suriye hükümranlığı çok kısa sürecekti. Fransızlar İtalya'nın San Remo şehrinde gerçekleştirilen konferansta alınan kararlar doğrultusunda Suriye'yi ele geçirmek için kolları sıvamıştı. Her ne kadar Araplar bu işgale direnseler de Ali Tantâvî'nin hatıratında değindiği şekilde "Suriye için bir dönüm noktası olan" Meyselûn Savaşı'nda (24 Temmuz 1920) Fransızlar galip geldi. Kral Faysal yönetimden uzaklaştırıldı ve Suriye Fransız mandası altına girdi. Manda yönetimi, Muhammed Ali'nin hayatında derin izler bırakacaktı.

Ali Tantâvî ilkokul çağında, Suriye bölgesinin geleneksel okul kıyafetleriyle...

Arapça, edebiyat, gazetecilik, öğretmenlik...

Ali Tantâvî'nin babası, ticaret lisesi kapandıktan sonra Yargıtay Divanı'nda çalışmaya başlamıştı. 1925 yılında baba Mustafa Tantâvî vefat edince, ailenin yükü beş kardeşin en büyüğü olan 16 yaşındaki Muhammed Ali'nin omuzlarına bindi. Okuluna ara veren Tantâvî, ticarette şansını denedi, kâtiplik ve muhasebecilik gibi birçok işte çalıştı.

Esaslı bir ilmî birikim, yüreklere işleyen samimi bir üslup, ikna edici bir anlatım. Şeyh Ali Tantâvî'nin çok sevilip hürmet görmesinin en mühim sebepleri...

Fakat ilmî hayattan uzak kalmaya tahammül edemeyerek çok kısa bir süre içinde okuluna geri döndü. Ömrü boyunca devam edeceği yazı serüvenine de bu yıllarda başladı. İlk makalesini gönderdiği, Suriye'nin meşhur gazetelerinden *El Muktebes*'in yazı işleri müdürü Kürt Ali, yaşının küçüklüğünden dolayı makaleyi onun yazdığına inanmamış, ancak kendisini bir sınava tabi tuttuktan sonra yazarın o olduğuna ikna olmuştu.

1928'de Mekteb-u Anbar'dan mezun olan Muhammed Ali, hem kendi hayatı hem de Suriye için büyük sıkıntılara şahit olduğu Anbar günlerini ilerde hatıralarında canlı bir şekilde anlatacaktı. Geçirdiği sıkıntılar, babasını erken yaşta kaybetmesi, manda yönetiminin doğurduğu sorunlar onu yetiştirmiş, olgun bir karaktere kavuşturmuştu. Aynı yıl ata toprakları olan Mısır'a giden Tantâvî, burada bir sene eğitim gördü. Mısır'ın bereketli ilim havzasından istifade etti. Kısa süren Mısır serüveni önünde geniş ufuklar açmıştı. Suriye'ye dönünce hukuk fakültesine kaydoldu. Burada etrafına topladığı arkadaşlarıyla Mısır'da örneklerini gördüğü türden bir öğrenci derneği kurdu. Üç yıl başkanlığını yürüttüğü bu dernekte Fransız işgaline karşı gençlerin şuur kazanmasını amaçlıyor, eylemler düzenliyor, yayınlar yapıyordu.

Genç Tantâvî, üniversite yıllarında da ilim meclislerinden kopmadı, Arapça ve edebiyat sahasındaki bilgisini derinleştirdi. Bu yıllarda bir taraftan okullarda öğretmenlik yaparken, bir taraftan da -hatıratında "ömür boyu, bıkmadan, usanmadan yapabileceği, kendisine en sevgili gelen meslek" şeklinde tasvir ettiği- gazetecilikle iştigal ediyordu. Suriye'nin meşhur gazetelerinde muharrirlik, editörlük gibi vazifeler yürüttü. Özellikle çok satan *Eyyâm*

gazetesi, karşıt yayınları nedeniyle Fransız yönetimi tarafından kapatılana kadar, geniş entelektüel yazar kadrosuyla onun için bir okul olmuştu.

1933'de lisans eğitimini bitiren Muhammed Ali, aynı yıl annesini kaybetti. Bir süre köy okullarında öğretmenlik yaptı. Arap dünyasında edebî alanda büyük bir şöhret kazanan, yazarları arasında birçok önemli ismin bulunduğu *Er-Risâle* dergisinde yazmaya başladı. Dergi 1953 yılında kapanıncaya kadar yazılarına ara vermedi. İslâm dünyasında Ayasofya'nın müzeye çevrilmesine ilk tepki de Ali Tantâvî tarafından kaleme alınan muhteşem bir nesirle, *Er-Risâle*'de verilmişti.

1934'te tehlikeli bir karar vererek, Şam'dan Mekke'ye giden yolları keşfetmek maksadıyla ilk defa hacca gitti. İngiliz askerlerinin tehdidine rağmen 53 günde tamamlanan bu yolculuğu kitaplaştıracaktı.

İşgal aleyhtarı yazıların bedelini ödedi

1936'da üzerine kitap yazacak kadar sevdiği Bağdat'a geçerek burada lise öğretmenliğine başladı. İlkokul öğretmenliği entelektüel birikimini tam anlamıyla yansıtamadığı için ona yetersiz geliyordu. Bağdat'ta çeşitli liselerde ve Şer'î İlimler Fakültesi'nde dersler verdi. Sırasıyla Kerkük, Basra ve Beyrut'ta da öğretmenlik yaptı. İşgal karşıtı yazı ve söylemleri nedeniyle sık sık yer değiştirmek zorunda kalıyordu. Arapça bilmeyenlere Arapça öğretiyor, fasih Arapçanın yayılması için çaba gösteriyor, okul dersleri haricinde klasik anlamda dersler veren medreselerde de hocalık yapıyordu.

Radyo yayıncılığı ile ilk defa 1937'de Bağdat'ta tanıştı. 1939 yılında Şam'a dönen Tantâvî, mezun olduğu Mekteb-u Anbar'da göreve başladı. Burada da ancak birkaç ay görev yapabildi; Deyrezzor'a sürüldü. 1940'ta Fransızların 2. Dünya Savaşı'nda düştüğü zor durumu da göz önünde bulundurarak verdiği manda yönetimi karşıtı ateşli hutbe halkı galeyana getirdi. Fransız askerlerinin camiyi basmasıyla sonuçlanan hutbe neticesinde tutuklanan Tantâvî, halkın tepkisi üzerine serbest kaldı. Yine de bu hadise onun öğretmenlik mesleğinin sonu olacaktı.

Öğretmenlikten sonra iki yıl daha etiğim alan Tantâvî, avukat olmak için gerekli belgeleri aldı. Avukatlığa başladıktan sonra, bir yolculuk esnasında gördüğü bir ilân üzerine hâkim olmaya karar verdi. Önceleri çeşitli şehirlerde kadılık yaptı.

1945 yılında Fransa, Rusya ve ABD gibi büyük devletlerin baskısıyla Suriye'den çekilmek zorunda kalmıştı. Fransızların ardından Suriye'de art arda gelen hükümetler ve darbeler dönemi başladı. Bu yıllarda Şam'da Yargıtay'a müsteşar olarak atanan Ali Tantâvî, 10 yıl kalacağı müsteşarlığın yanı sıra tarihî Emevî Camii'nde hutbeler verdi. Konferanslar ve çeşitli yayınlarla halkını irşada devam etti. Üslubundaki siyasî dozaj, değişen yönetimle beraber azaldı. Yargıtay başkanının vefatıyla onun yerine getirildi. 1963'te Arabistan'a gidene kadar hayatının en verimli yıllarını bu görevde geçirecekti.

1954 yılında Kudüs'te İsrail'in Filis-

KIZINI BAAS'IN AJANLARI KATLETTİ

Ali Tantâvî Şam'ı çok seviyor, yazılarında ve sohbetlerinde sık sık onu yâd ediyordu. Birkaç defa ziyaret için Şam'a gittiyse de, 1979 yılından sonra Suriye'ye girmesi yasaklandı. Baas yönetimi karanlık bir bulut gibi ülkenin üzerine çökmüş, Tantâvî ailesi de bundan nasibi almıştı. Ali Tantâvî 17 Mart 1981 günü hayatının en acı olayını yaşadı. Suriye Müslüman Kardeşler Teşkilâtı yöneticilerinden olan ve Almanya'nın Aachen şehrinde sürgünde yaşayan damadı İsâm Attâr'ı öldürmek için Şam'dan gönderilen Baas ajanları, evde olmayan İsâm Bey yerine henüz 38 yaşındaki eşi Benân Hanım'ı infaz ettiler. Suikast ihtimalinden haberdar olan ve kızını önceden ikaz eden Ali Tantâvî, vefatına kadar bu elim hadisenin tesirinden kurtulamayacaktı.

Ali Tantâvî (ilk sırada, sağdan ikinci), Şam'da kendisi gibi ilim ehli arkadaşlarıyla birlikte. Pek çok önemli vazifeler üstlenen Tantâvî, Suriye'nin ilmî hayatına silinmez bir damga vurdu.

tin'i işgalini engelleme gündemiyle toplanan İslâm Konferansı'na katıldı. Konferanstan sonra bir heyetle, güzergâhındaki Pakistan, Hindistan, Malezya gibi ülkelerde Kudüs şuurunu uyandırmaya yönelik konferanslar tertip ederek, nihayet Endonezya'ya gitti. Ziyaret dönüşü Şam'da "başkadı" unvanıyla çeşitli kanunların hazırlanması, okullara müfredat yazılması gibi vazifeler üstlendi. Hukuk ve eğitim sahasındaki çalışmaları için iki defa Mısır'ı ziyaret etti, burada etüt ve çalışmalar yaptı.

1963 yılı Suriye için siyaseten çok zor bir sürecin başlangıcıydı. Darbe ile başa gelen Baasçı kadrolar, uyguladıkları politikalarla, kendilerine kayıtsız şartsız itaat etmeyen herkesi kısa sürede görevden uzaklaştırdılar. Ali Tantâvî de bu durumdan etkilendi. Gidişatı iyi değerlendirip, Suudi Arabistan'dan gelen bir davet üzerine memleketinden ayrıldı. Riyad'da Muhammed bin Suud Üniversitesi'nde bir süre hocalık yaptı.

1964'te sağlık sorunları nedeniyle Şam'a döndü. Ameliyat olup sıhhatine kavuşunca, bu defa temelli olarak Suudi Arabistan'a yerleşti. Mekke'de sonraları Câmiatu Ümmi'l-kurâ adı altında üniversiteye dönüşecek olan eğitim enstitüsünde hocalık yapmaya başladı. Bir süre sonra bu görevinden ayrılarak kendisini halkı irşada verdi. Önce radyo programcılığı yapan Tantâvî'nin şöhreti yalnızca Suudi Arabistan'a değil, Arap dünyasının tamamına yayılacaktı. Derin birikimi, güzel Arapçası ve tatlı üslubuyla çok sevilen Tantâvî, bazen evinde akşama kadar kendisine aktarılan dinî meseleleri cevaplamakla meşgul oluyordu. Mescid-i Haram'da, Kâbe'nin hemen yanında ders halkaları kuruyor, ilim talebeleri kendisinden istifade ediyordu. Ulemaya karşı samimi bir muhabbeti olan ve ülkesini İslâm dünyasının dört bir tarafından gelen âlimlere açan Suudi Arabistan Kralı Faysal'dan da alaka görmüş, onun tarafından el üstünde tutulmuştu.

Ömrünün son yıllarını inzivada geçiren Şeyh Ali Tantâvî, Suudi Arabistan'ın Cidde şehrindeki evinde, torunlarıyla oyun oynarken... İlmi yanında şefkat ve merhametiyle de yer etmişti hafızalarda.

"İşte benim babam..."

1970'li yıllarda Arabistan'da televizyon yayıncılığının başlamasıyla Ali Tantâvî irşad için bu fırsatı kaçırmadı. 20 yıl boyunca ekranlarda kesintisiz boy göstererek, sesi gibi latif simasıyla da misafir oldu hanelere. Bu vesileyle milyonlarca insan tarafından sevildi, hürmet gördü. Bu yıllarda hatıralarını Şark el *Evsat* gazetesinde yayınlamaya başladı.

80 yaşına geldiğinde bedeninin yorgunluğu, sağlık sorunları ve yılların getirdiği zihinsel-duygusal ağırlık münasebetiyle radyo ve televizyon programlarını bıraktı, hatıralarını yayınlamayı durdurdu ve uzlete çekildi. Evi, yakınlarının ziyaretleri ile tarih, edebiyat ve İslâmî ilimlerin müzakere edildiği bir irfan merkezi oldu. İlerleyen yaşına rağmen parlak zekâsından ve dirayetinden hiçbir şey kaybetmeyen Tantâvî, ömrünün sonlarına doğru sık sık kalp rahatsızlığı yaşadı. Şam'da başlayan bu bereketli ve pırıl pırıl hikâye, 18 Haziran 1999 Cuma akşamı, yatsı vaktinden sonra Mekke'deki Kral Fahd Hastanesi'nde nihayet buldu. Kâbe'de on binlerce insanın katıldığı cenaze namazıyla uğurlanan Tantâvî, Muallâ Mezarlığı'na defnedildi.

Büyük bir hatip, kalemi kuvvetli bir edip ve derin bilgi birikimine sahip bir fakih olarak İslâm âleminin hürmet ve muhabbetini kazanmıştı. İslâmî ilimlerden tarih ve edebiyata, farklı sahalarda kaleme aldığı eserlerden oluşan külliyatının yanı sıra ses ve video kayıtları ile bugün de irşada devam ediyor.

Kendisi gibi bir yazar olan kızı Beyan Hanım babasının hayatını şöyle özetler:

"Ekranda konuşurken Ali Tantâvî, mahkemesinde dava görürken Ali Tantâvî, evinde ailesiyle zaman geçirirken, minberinde vaaz ederken… Bunun haricinde bir hayatı olmadı. Bir an olsun. Bir an. Sadece hakkı konuştu ve Allah yolunda kimsenin kınamasından korkmadı. İşte benim babam…"

Yalçın Çetinkaya:

“Bir Âhenk İlmi ve Sanatı Olarak Mûsikî, Varlığın Âhenginin Yansımasıdır”

Kimisi ‘maddeyle teması olmayan tek sanat’ dedi ona, kimisi “Bezm-i Elest”i aradı, kimisi de “haram” deyip geçti. Ancak hayatın, tarihin ve sanatların vazgeçilmezi olarak kaldı müzik. Müzik etrafındaki bazı meseleleri Yalçın Çetinkaya’ya sorduk.

Konuşan: **Samet Tınas**

Uzun zamandır mûsikî üzerine dersler verip yazılar yazıyorsunuz. Mûsikîyi diğer sanatlardan ayıran hususlar nelerdir?

Bir âhenk sanatı olarak mûsikî, kâinatın ve bütün varlığın muhteşem âhenginin insan elinde ve “insanî yaratıcılık” içinde vücud bulmasıdır. İnsan fıtratının mûsikî, melodi ve ritme yatkınlığı söz konusu. Bu yatkınlığı başka sanatlarda bu kadar açık bir şekilde görmek zordur. Bu yatkınlık, evvelâ insanın bu varlık âleminin önemli bir unsuru olmasıyla ilgilidir. Önemli bir unsuru demek, meleklerin secde ettiği “Âdem”e haksızlık olabilir, varlık âleminin kendisi için var edildiği “eşref-i mahlûkât” olan insan demek sanırım daha doğru olacaktır. Şeyh Gâlib’in söylediği gibi insan, zübde-i âlemdir, yani âlemin özüdür. Âlem kusursuz ve muhteşem bir âhenk ile yaratılmıştır.

Müzikten hareketle, bütün varlık âleminde en küçük bir çelişki, eksiklik ya da hataya yer vermeden ve çok ince hesaplarla bu muhteşem âhengi var etmek, bütün kâinatın ve varlık âleminin, muazzam ilim sahibi, eşi, benzeri, ortağı bulunmayan tek bir yaratıcının varlığının yani “lâ ilâhe illallah”ın kozmik anlamda ispatıdır. Allah, Rahman suresinde; “Güneş ve Ay bir hesab iledir” buyurarak bu ince ve hassas hesap hakkında bilgi verir. Güneş ve ay, en yakınımızda, gözümüzle görebildiğimiz varlıklar olduğu için kâinatta var olan bütün gezegenlerin de bir hesap ile yaratılmış olduğunu öğretir. Hiçbir varlığın kendi kendini yaratması mümkün değildir. Zaten kendisi de “yaratılmış” olan tabiatın, herhangi bir şeyi yaratması mümkün değildir. Bir an öyle olduğunu varsaysak bile, varlığın her birinin farklı formlarda yaratılmış olması, onların tasarlanarak yaratıldığını gösterir. Tabiatta ise kendi kendini “tasarlama”, “hesaplama” ve “âhenkli yaratma” kudreti yoktur. Bu Beethoven’ı reddedip dokuzuncu senfoninin kendi kendini bestelediğini söylemek gibi komiklik derecesi yüksek, gerçeklik derecesi düşük bir şeydir. Başımızı gökyüzüne kaldırdığımızda görebildiğimiz bu muhteşem âhenk, adeta “lâ ilâhe illallah” kelime-i tevhidini zikretmektedir. Zaten âyette de beyan buyurulduğu gibi “Bütün yaratılmışlar, kendi lisanları ile Allah’ı zikretmektedirler.” Uçsuz bucaksız varlık âleminde bütün varlığı birbirleriyle âhenkli yaratmak, ortağı olmayan ve ilmiyle her şeyi kuşatmış bir yaratıcının varlığını adeta gözümüze sokarak göstermektedir.

Müziğin âhenkle bir irtibatı olduğunu söyleyebiliriz…

Kesinlikle… Mülk suresinde; “Yedi göğü tabakalar halinde yaratan O’dur. Rahman’ın bu uyarmasında bir âhenksizlik bulamazsın. Gözünü bir çevir bak, bir çatlak görebilir misin? Sonra gözünü tekrar tekrar çevir de bak. Göz aradığı kusuru bulmaktan umudu keserek yorgun ve bitkin bir halde sana döner” buyurarak varlık âlemini nasıl kusursuz bir düzen ve âhenk içinde yarattığını anlatmaktadır. Bu kusursuzluk varlık âleminde “âhenk” demektir. Kâinattaki âhenk, “Lâ ilâhe illallah”ın açık göstergesidir. Müzikteki âhenk, Pythagoras’ın dediği gibi kâinattaki âhengin yansımasıdır. Müziği gerçek anlamda anlayan, kâinatı ve bütün varlık âlemini anlar. Bunları anlayan da, Allah’ı bilir. Müzik, doğru ve hakkını vererek kullanan için Allah’tan uzaklaştırıcı değil, Allah’a yaklaştırıcı bir vesile olabilir. Bu söylediklerim, işin birinci kısmını anlatmaktadır. Mûsikî; melodi, ritm ve âhenk demektir ve bir âhenk ortaya koyar. Nefha-i ilâhî ile can bulmuş insan, bütün varlığı âhenk ile yaratan Allah’ın “varlığı âhenkli yaratma”sı sebebi ile, âhenkli bir iç âleme sahiptir. İnsan, eski feylezofların tâbiri ile “âlem-i sagîr”dir… yani “küçük âlem”dir yani “mikro kosmos”… ve “âlem-i kebîr’in” yani büyük âlemin (makro kosmos)” âhengi ile aynı özellikleri taşır. Mûsikî bir âhenk ilmidir. Kâinat yani âlem-i kebîr âhenktir… insan yani âlem-i sagîr de âhenktir. Âlem-i sagîr, yani insan, içindeki âhengi mûsikî ilmi ve sanatı ile ifade eder ya da mûsikî, âlem-i sagîr’in âhengidir.

Buna bir de sûfîlerin getirdiği güzel bir izah vardır ki bu beni çok etkilemiştir. Sûfîler Elest bezmi ile ilişkilendirerek şöyle bir izah getirmiştir: “Elestu bi-Rabbikum?” şeklindeki ilâhî hitâbı keyfiyetsiz ve şekilsiz olarak dinlendikten sonra, o ilâhî hitâbı işitmenin zevki kalplerde yer tuttuğundan, Hazret-i Âdem’in yaratılmasından ve zürriyetinin dünyaya gelmesinden sonra, bu gizli sırlar, zuhur eden halden dolayı bir nağme veya güzel bir kelime işittikçe, o eski ahitteki zevkli dinlemenin sebebiyle kalp uçacak hâle gelir. Bunlar sevgi ve aşkları ezelden beri Allah için ve Allah ile olan, irfan sahipleridir. (…) Bundan dolayı mûsikîde saklı olan gizli sırları idrak eder ve hazlarını alırlar. Şüphesiz ki “Elest” hitâbını işitmiş olma sırrı, bütün canlıların tabiatında mevcuttur. Onun için her cins kendi tabiatına

uygun bir şekilde semâ eder, semâ'dan kendi himmeti nispetinde hisse alır.

Bütün bunları birlikte düşündüğümüz zaman, zannederim mûsikînin insan için ne mânâya geldiği ve diğer sanatlarla kıyas edildiğinde nasıl bir sanat olduğu daha iyi anlaşılacaktır. Yani özetle diyebiliriz ki bir âhenk ilmi ve sanatı olarak mûsikî, varlığın âhenginin yansımasıdır.

Mûsikî hikmet ilmidir

Çok kuşatıcı bir tarafı var.

Richard Wagner'in şu sözü her zaman çok hoşuma gitmiştir: "Bütün sanatlar bir gün müzik olmaya doğru evrilmektedir." Bu sözünü muhtemelen Arthur Schopenhauer etkisiyle söylemiştir ama sonuçta güzel ve müzikle ilgili oldukça önemli bir söz söylemiştir Wanger. Schopenhauer müziği diğer sanatlardan ayrı ve üstün tutar. Sanat ona göre "tasarım" veya "yaratıcılık" olarak ideaların bilgisiyle meydana gelir. Yani "idealar" sanatın kaynağını oluşturur ve sanat eserinin ortaya çıkabilmesi için onların nesnelleşmesi gerekir. Bu nesnelleşmenin oluş şekli de sanatın türünü gösterir. Schopenhauer sanatı; sanatın, nesnesi olan madde ile, onun ideasına olan mesafesine ölçü olarak belirlemek sûretiyle tasnif ederek alt basamaktaki ve üst basamaktaki sanatlar olmak üzere iki bölüme ayırır. "Görünür" olanla ilgisine göre bu tür sanatlar alt basamaktaki sanatları meydana getiren somut sanatlardır. Üst basamaktaki sanatlar ise, idealara daha yakın olan "soyut sanatlar"dır. Şöyle der Schopenhauer: "Her sanatın ortak amacı, her sanat nesnesinde kendini açığa vuran ideayı, her basamakta kendini nesneleştirici istemenin ideasını açmaktır"… ve maddeyi sanatın en alt basamağı kabul ettiği için, buna bağlı olarak mimarî, görünürdür, resim ve heykel kadar olmasa da tabiatı taklid eder ve sanatların en alt basamağında olmalıdır.

Mimarî sanatların bir üst kademesine de resim ve heykel sanatını yerleştirir. Yazın sanatı da yaptığı betimlemelerden dolayı tabiatın taklidine dayanır ve dolayısıyla idealardan uzaklaşır. Dolayısıyla resim ve heykel sanatının bir üstünde yer alır. Ama müzik sanatı görüngülerden bağımsız ve saf idea olarak, en üst basamakta yer almayı hak etmektedir. Yine Schopenhauer müzik hakkında şunları söyler: "Müzik sanatı, bütün başka sanatlardan ayrı olarak, tek başına durur. Müzikte dünyadaki varlıkların ideasının taklidini, yeniden üretimini görmek mümkün değildir. Dolayısıyla müzik yüksek ve parlak bir sanattır, insan tabiatı üzerindeki etkisi de çok güçlüdür. Mükemmel ve evrensel bir dil olarak müzik, insanın en derin bilincinde derinlemesine, tam olarak anlaşılır."

Müzik, duyum olarak kulak yoluyla algılanır ve kulak yoluyla algılamak, algıyı daha saf ve güçlü kılar. Bu soyut sanatın insanı etkileme gücü diğer sanatlara göre daha fazladır. Bir müzik eseri ortaya koyan (besteci) tabiattan duyduğunu taklid ederek beste yapmaz, kendinde olanı ortaya çıkarır ve bu bakımdan orijinaldir ve bu orijinallik müziğin gücüyle birleştiğinde dinleyeni daha fazla etkiler. Bunlar, müziği diğer sanatlardan ayıran başlıca özelliklerdir. İhvân-ı Safâ, mûsikîyi hukemânın ilmi ve sanatı olarak kabul eder. Hz. Mevlânâ da şöyle söylemiştir: "Hukemâ der ki: 'Biz mûsikî nağmelerini feleklerin dönüşünden aldık." Eskiler mûsikîyi hikmet ilmi kabul eder ki Osmanlı şâiri Nâbî'nin şu şiiri bize bu konuda yol göstermektedir: "Mûsikî hikmete dâir fendir / Bilene bilmeyene rûşendir / Nice esrârı var idrâk edecek / Yer gelir, sîneleri çâk edecek."

Seyyid Vehbî de şunları söylemektedir: "Mûsikî fenni de hikmettendir / İlm-i esbâb-ı tabiattandır." Bu sözler Erzurumlu İbrahim Hakkı Hazretleri'ne de atfedilmektedir.

Fotoğraf Sedat Özkömeç

YALÇIN ÇETİNKAYA KİMDİR?

1960 yılında Tekirdağ'da doğdu. Müziğe 11 yaşında başladı. Arifiye Öğretmen Lisesi'ni ve ardından İTÜ Türk Müziği Devlet Konservatuarı'nı bitirdi. Yalçın Tura, Faris Akarsu, Tülin Yakarçelik gibi hocaların talebesi oldu. Raffi Arslanyan'dan Klasik Gitar ve Fikret Kutluğ'dan kânun eğitimi aldı. M.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde İslam Felsefesi alanında yüksek lisans eğitimini "İhvân-ı Safâ'da Müzik Düşüncesi" başlıklı yüksek lisans teziyle tamamladı. İTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Türk Mûsikîsi alanında doktora/sanatta yeterlik yaptı ve buna paralel olarak Mimar Sinan Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nde Prof. Dr. Ömer Naci Soykan'ın yanında "Sosyoloji/Müzik Sosyolojisi" alanında, yine aynı süreçte Mimar Sinan Üniversitesi Devlet Konservatuarı bünyesinde Prof. Ahmet Yürür ile "Geleneksel Müzikler / Hind Müziği" alanlarında doktora/sanatta yeterlik eğitimini "Mevlevilikte Müzik Felsefesi" konulu tezle tamamladı. Bu süreçte merhum Bekir Sıdkı Sezgin ile "Dinî Mûsikî" çalıştı ve talebesi oldu. Süleyman Erguner'in Ney ve Cinuçen Tanrıkorur'un ud talebesi oldu.
Uzun yıllar reklam yazarlığı ve gazetecilik yaptı, 1986 yılında bir reklam kampanyasında ajansın Kristal Elma ödülüne katkı sağladı. *Reklamcılık ve Manipülasyon*, *İhvân-ı Safâ'da Müzik Düşüncesi*, *Memleket Meseleleri*, *Müzik Yazıları*, *Müziği Düşünmek*, *Müzik Notları* adlı kitapları yayınlandı. Bu çalışmalarıyla çeşitli ödüllere lâyık görüldü. 35 yıl boyunca aylık ve haftalık dergiler ve bunların dışında günlük bir gazetede 13 yıl boyunca sadece müzik yazıları yazdı. 5 yıl boyunca Cemal Reşit Rey Konser Salonu Genel Sanat Yönetmenliğini yürüttü. Haliç Üniversitesi Konservatuarı'nda öğretim üyesi ve İstanbul Üniversitesi Devlet Konservatuarı'nda öğretim görevlisi olarak dersler verdi. Müzik felsefesi, müzik sosyolojisi gibi alanlarda çeşitli dergi ve gazetelerde yayınlanmış çok sayıda makalesi bulunuyor. TRT'de bir süre "Aydın Bakışı" adlı programı hazırladı ve sundu. TRT İstanbul Radyosu'nda "Seviyeli Muhalif", "Müziklerarası", "Sabahın Hayrı", "Dünyanın Müziği", "Rönesanstan Romantizme" adlı programları hazırlayıp sundu. TRT Müzik kanalında "Müziklerarası" ve "İstanbul'un Sesleri" adlı belgesel programlarını hazırlayıp sundu. İTÜ Türk Mûsikîsi Devlet Konservatuarı Müzikoloji Bölümü'ndeki öğretim üyeliği görevine "Profesör" olarak devam ediyor. Müzik felsefesi, müzik sosyolojisi, müzik estetiği, tasavvuf ve Türk mûsikîsi ilişkisi, Türk mûsikîsi tarihi ve Batı müziği tarihi, medeniyet ve müzik ilişkisi, müzik üzerinden medeniyet okumaları, din ve müzik, kutsal ve müzik, kadîm müzik teorileri gibi alanlarda ders vermeye ve kafa yormaya devam ediyor.

Bilhassa Türk mûsikîsine itiraz edenlerin Batı'nın çok sesliliğine karşı Türk müziğinin tek sesliliğinin yavan kaldığı gibi 'tuhaf' fikirler ortaya attıklarını biliyoruz. Sizin bu mevzuda farklı bir bakışınız var. Lütfeder misiniz?

Bu tür tezvirâtın "fikir" olarak kabul edilmesinin fikre, tefekküre haksızlık olacağını düşünüyorum. Bunlar, hiçbir tefekkür zahmetine girilmeden, doğruluğu veya yanlışlığı üzerinde kafa yorulmadan, sağdan soldan duyularak sarf edilmiş sözler ve ne yazık ki neredeyse yüz yıldır söylenmeye devam ediliyor. Bu bir yana ama her şeyden önce farklı kültürlerin ortaya çıkardığı iki farklı müzik türünü aynı terazide tartmak yanlış. Müziği tek sesli ve çok sesli diye ayırmak ise başka bir yanlış.

Bu ayrım ve Türk müziğinin makamsal yapısını "tek sesli ve çağdışı" kabul ederek aşağılamak fikri bizim Batılılaşmacı elitlere aittir. Tek sesli olarak tanımlanan ve hem yavan hem de çağdışı olarak kabul edilen müzik, Jean Babtiste Lully'den Haydn, Mozart ve Beethoven'a, hatta Eric Satie'ye kadar pek çok Avrupalı hem de Avrupa müziğine yön vermiş besteciyi etkilemiştir. Bu eziklik ve kompleks bizde rastlanan bir hastalıklı haldir. Ayrıca tabiatta "tek ses" yoktur; ister Doğulu ister Batılı olsun tabiattaki bütün sesler, alt ve üst doğuşkanları ile birlikte var olurlar… Bu tabii özellik dünyanın bütün müzikleri için geçerli olan ses varlığı gerçeğidir.

Duyduğumuz tek sesin içinde aslında müthiş bir zenginlik, çokluk ve çeşitlilik vardır. Çok sesli bir müzik yazımı, belki icrâdaki ses çeşitliliği ve zenginliği açısından elverişlidir ama bestecinin bu seslerden nasıl bir müzik ortaya çıkardığı daha önemlidir. Çok sesli müzik de tıpkı tek sesli olarak adlandırılan müzik gibi netice itibarıyla bestecinin elinde şekillenir. Önemli olan müziğin tek sesli veya çok sesli olması değil, anlattığı şeydir. Nâçizâne iki müzik türünün de hem nazarî eğitimini almış ve hem de enstrümanlarının eğitimini alarak icrâ etmiş biri olarak, iki müziğin de icrâcısının yüksek seviyedeki icrâsı neticesinde dinleyicide mükemmel etkiler bıraktığını yaşayarak gördüm. İki müziğin de farklı melodik ve teknik özellikleri var, lezzetleri ve dinleyici üzerindeki etkileri çok farklı. Çok sesli bir senfonik eser de size olağanüstü şeyler anlatır, sizi alır götürür, kendinizden geçirir, hatta dinleyeni (tek sesli olduğu ifade edilen) bir tasavvufî eserden daha fazla etkileyerek Allah'ı ve O'nun yarattığı kâinatın 'harmonia'sını hatırlatır. Bu da dini ve milliyeti ne olursa olsun dünya-

nın bütün "güzel" müzikleri için geçerlidir. Vivaldi'nin hepimizin kolayca hatırlayacağı Mevsimler Konçerto dizisi, Bach'ın "Air"i, Eric Satie'nin "Gnossienne"i, Rodrigo'nun gitar konçertosunun adagiosu... Yine bir makamsal müzik de bazen müthiş ifade gücüyle size tıpkı güzel bir senfonik eserin yaptığı gibi kâinattaki müthiş harmoniayı anlatır. Veli Dede'nin Hicaz Hümayûn Peşrevi... Dede'nin Ferahfezâ âyini... Hacı Arif Bey'in güzel bir şarkısı.

Bunu fark edebilmek de bir olgunluk meselesi olsa gerek o halde?

Hiç şüphesiz. Bunu fark edebilmek için müzikleri ayırd etmeden onlardaki ihtişamı, insanî yaratıcılığın sınırlarını anlamaya ve keşfetmeye çalışmanız önemli. Keşfetmek dedim de, eğer müzikleri tek sesli veya çok sesli diye ayırd etmeden ve az önce bahsettiğim tezvîrâta kapılmadan, önyargısız dinleme olgunluğuna erişmişseniz, ki müzik dinlemek de bir düzey ve olgunluk meselesidir, tıpkı tasavvuftaki nefs mertebeleri gibi, müzik dinleme mertebeleri vardır, her dinlediğiniz müzik sizi adeta bir "kâşif" yapacak ve yeni kapılar açacaktır. Eğer müziği nefs-i emmâre mertebesinde dinlerseniz dünyanın en güzel, anlam olarak en derinlikli müziğini de dinleseniz o size bir şey anlatmaz... Nefs-i emmâre mertebesinde ve onun kulağıyla dinlerseniz o müzik sizi daha da kötü yapar, hatta Ruzbahan Baqlî, bu tür kimseler için müziğin haramlığından bahseder; nefs-i levvâme mertebesinde, nefs-i mülhime, nefs-i mutmainne, nefs-i râzıyye, nefs-i merdıyye ve nefs-i kâmile (veya nefs-i sâfiyye) mertebesinde ve kulağıyla dinlerseniz, her nefs mertebesinde dinlediğiniz müzik o mertebenin size sunduğu imkâna göre hitap eder... Hele nefs-i sâfiyye mertebesine yükselmeyi ve o mertebede dinlemeyi başarabilirseniz, dinlediğiniz o müzik dünyanın en kötü ve nefsi azdıran müziği de olsa, dinleyicisine yeni keşif imkânları sunar. Bu mertebedekiler, ilâhî aşkın lezzetini tatmış kimselerdir ve yine Ruzbahan Baqlî müziğin aşk ehli bu kimseler için helâl olduğundan bahseder. O bakımdan, müziği tek sesli - çok sesli gibi ayrımlarla sınıflandırarak ve önyargılarla yargılayıp mahkûm etmek yerine, kendi nefs ve kulak mertebemizi yukarılara çekmek daha doğru olacaktır.

Bunun yanında, Türk mûsikîsini Batı müziğinin çok sesli sistemi karşısında Türk mûsikîsinin muhteşem cevherini bilmeden eleştiren, dinlenmesini istemeyenler gibi, Batı müziğini ve onun çok sesli sistemini de bilmeden, bir Batı müziği eserini çalmadan, tamamen önyargıyla eleştiren başka bir güruh daha var ki, bunlar da diğerlerinden farklı değildir ne yazık ki. İkisinin de hastalığı birbirinden farksızdır.

Sünnetullahı yansıtır

Batı müziğinin dikeyliğinin ve kuralcılığının besteciyi sınırladığına dair de görüş ve yazılarınız vardı. Dikeylik ne demek? Dikeylik ve kuralcılık bir besteciyi nasıl sınırlayabilir? Besteci bu sınırları aşmayı denemiş midir?

Müzik, insanın dünya görüşleri, inanç değerleri, kültürleri ve yaşama biçimine göre şekillenir. Öncelikle her ülkenin müziği, o ülkenin kültürel değerlerine göre farklılık arz eder ve biz dinleyiciler böylece müziklerin hangi ülkeye, hangi topluma ait olduğunu tanıyabilir, ayırt edebiliriz. Bugün Batılıların 19. yüzyılda yaptığı Doğu-Batı tanımına uygun bir Batı müziği-Doğu müziği ayrımı var. Genel anlamda Batı müziği olarak adlandırılan müziğin kökleri, 4. yüzyılda İncil'in tahrif edilmesiyle oluşturulan yeni dine, Hıristiyanlığa ve bu yeni dinin kurucularının "yarattığı" yeni tanrı inancına kadar uzanmaktadır. Bu müzik, Katolik Hıristiyanlığın müziğidir ve muharref İncil'i ve Katolik Hıristiyanlığın inanç değerlerini ifade etmektedir. Tarihsel akış içinde elbette müzik de değişime uğramış, gelişmiş ve bu şekilde yakın zamanlara kadar varlığını sürdürmüştür. Özellikle 2. Dünya Savaşı'ndan sonra, önceleri protest bir ifade olarak yükselen rock müzik ve daha sonra pop müzik, klasik müziğin armoni dokusu ile bezenmiştir diyebiliriz. Yani yükselen rock veya pop müzik ile Batı klasik müziği arasında genetik bir uyum bulunmaktadır.

Buna karşılık, elbette Doğu'nun da tıpkı Batı'nın olduğu gibi inanç değerleriyle, kültürleriyle, yaşama biçimiyle şekillenmiş bir müziği var. Dinî inançlar, kadim Doğu müziklerinde oldukça etkili. Öncelikle ses cevheri ve bu ses cevherinin kullanılışıyla ortaya çıkan ses aralıkları Batı'dan çok farklı. Elbette son yüzyılda Batı'nın Doğu üzerinde kurduğu kültürel baskı, Doğu müziklerinde ciddi mânâda değişime sebep olmuştur.

İki cenahın müziklerini ben yatay (horizontal) ve dikey (vertical) olarak ele alarak

Tanbûrî Cemil Bey (1873-1916).

incelemeyi daha doğru buluyorum. Bunu modal ve tonal olarak isimlendirmek de mümkün ancak mod kelimesinin makam tanımını tam olarak karşılamadığını düşündüğüm için modal yerine makamsal ifadesini daha doğru buluyorum. Doğu'nun müzikleri genel olarak makamsal, yatay hareket eden müziklerdir. Osmanlı/Türk müziği böyle bir müziktir ve ifade gücü daha yüksektir. Batı müziği vertical yani dikey hareket eden tonal ve tampere sisteme indirgenmiş bir müziktir. Armoni kurallarıyla müzik yapılmasını sağlayan bu hareket, içinde pek çok yasak hareketi de barındırır, ses cevheri indirgenmiştir ve ifade gücü Doğu müziklerine, özellikle Osmanlı/Türk müziğine göre daha düşüktür. Yasak hareketler ve kurallar elbette bestecinin hoşuna gitmeyen sınırlayıcı bir durumdur. Ancak kurallara direnen bazı bestecilerin sınırları zorlaması neticesinde Batı müziğinde gerçekten çok güzel eserler ortaya çıkmıştır. Batı müziğinde bestecinin eserine koyduğu başlık, dinleyiciyi, dinlediği müziği o başlığa sığdırarak dinlemesi bakımından yönlendirici olabilir. Elbette bunun istisnâları vardır; fakat Türk mûsikîsinde bir bestekâr, meselâ hüznü anlatıyorsa, bu hüznü anlatacağı makam dizileri vardır ve müziğine meselâ "hüzün" diye bir başlık atmadan ve şartlandırıp yönlendirmeden dinleyiciyi hüzün moduna sokar, hatta hüngür hüngür de ağlatabilir.

Müziklerinin yatay ve dikey hareketi ve ses cevherleri, bana göre Doğu ve Batı'nın müzik konusundaki temel farklılığını yansıtmaktadır. Çünkü duygu ve düşüncelerin yeterince ve tam olarak ifade edilmesine imkân sağlayan şey, ses zenginliğinde (ve tabii olarak bu zenginliğin kullanılabilmesinde) ve hareketin yatay ve dikey olmasındadır. Ve tabii bu yatay ve dikey müziğin kullandığı ses cevherinde ve kurallarda... Çok seslilik mükemmellik demek olmadığı gibi, tek seslilik de zayıflık demek değildir. Bunun yanında ben makamsal Türk mûsikîsinin yapısını, dairevî hareket olarak izah edenlerdenim; ancak bu dairevî hareketin, yeni bir söylem olarak Allah'ın "İnnâ lillâhi ve innâ ileyhi râciûn (Şüphesiz Allah'tan geldik ve şüphesiz O'na dönücüleriz)" âyetinin mûsikî sanatında yansıması olduğunu düşünürüm. Müzikteki ve bütün varlıktaki dâirevî hareketi bu âyete bağlayarak izah etmeye çalışmak, ben böyle düşündüğüm için değil ama varlığın fıtrî seyrini yansıttığı için bana daha doğru bir izah şekli gibi geliyor.

Varlığın hareketi dairevîdir, İhvân-ı Safâ dâirevî hareketin "mükemmel" olduğunu söyler. Dairevî hareket, varlığın başladığı yere dönüşünün sembolleştiği harekettir. Türk mûsikîsinin dâirevî hareketinde bir makam, başladığı notada karar verir... Diyelim ki Rast makamı... Rast perdesinden başlar, o makamın bütün perde ve mertebelerini dolaştıktan, başka makamlara geçkiler yaptıktan sonra başladığı notada karar verir. Tıpkı insan ömrü gibi. İşte bundan dolayıdır ki ben Türk mûsikîsinde bir makamın hareketini ve topyekûn makamsal sistemi "İnnâ lillâhi ve innâ ileyhi râciûn" âyetinin mûsikî sanatındaki yansıması olarak kabul ederim. Bu makamsal sistem, sünnetullahı yansıtır.

Son olarak şunu ifade etmek istiyorum müsaade ederseniz. Özellikle 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyılın başlarında Rusya'da Leningrad Ekolü ile Moskova Ekolü arasında bir tartışma çıkmıştır. Tartışma, Batı müziğinin tampere sisteminin insanın duygu ve düşüncelerini ifade etmekte yetersiz kaldığını ileri sürerek mikro tonların yani bizdeki koma seslerin kullanılmasını teklif eden Leningrad Ekolü'nün bu teklifi üzerine başlamış ve tampere sistem savunucularının baskıları sonucu Leningrad Ekolü'nün susturulması ile sonuçlanmıştır. Hatta Batıcı tampere sistem savunucuları "siz şimdi bu mikro tonları kullanmayı teklif ederek Osmanlı'ya benzemeyi mi teklif ediyorsunuz ve sizin için mikro tonlu piyanolar mı geliştireceğiz?" gibi eleştirilerle bu teklife itiraz etmişlerdir. Buna rağmen ilerleyen dönemlerde bir tampere sistem içinde, çeyrek aralıkları, hatta altıda bir, sekizde bir aralıkları kullanan Alois Haba gibi Çek besteciler de çıkmıştır. Evet, Arnold Schönberg atonal sistemi ile, ayrıca Alois Haba ve Charles Ives gibi besteciler kullandıkları çeyrek tonlar ile, Leningrad okulu da tampere ve tonal sisteme getirdikleri eleştirileri ile bu sınırları ve kuralcılığı eleştirip aşmayı denemiştir. Bunlar Batı müzik tarihinde tonal-tampere sisteme karşı "içeriden" yapılan ciddi eleştiri ve arayışlardır.

Ben bu durumu belki 20-25 yıldır yazdım, ders ve konferanslarımda anlattım. Benim de dikey müziğe getirdiğim eleştiri, onun fonksiyonların hareketi ve birtakım katı armoni kurallarıyla sınırlanıyor olması sebebiyle bestecinin işini zorlaştırdığı şeklindeydi; nitekim görüyoruz ki isimlerini belirttiğim bazı Batılı bestecilerin eleştirileri de aşağı-yukarı aynı gerekçelere dayanıyor. Şu dipnotu da düşmek isterim, yine de bu hareket ve armoni sistemi, oldukça iyi düşünülmüş bir sistemdir.

Ancak bizde hayatında bir Batı müziği notasını önüne koyup çalmamış, hayatlarında doğru dürüst bir müzik eğitimi almamış, makamsal müziği de tam olarak bilmeyen ama her nasılsa bildiğini zanneden bazı kimseler Batı müziğinin dikeyliğini ve sistemini, sadece nota kâğıdına dik yazım şeklinden yani tamamen görünüş açısından yaklaşarak ve "işte bakın, dikey yazım,

notalar üst üste yazılmış" diyerek çok bilgisizce eleştiriyorlar. Bilgisi yeterli olmayan bu kişiler, karşılarında kimse olmadığı için rahat rahat konuşuyor ve bilgisizliklerini ortaya koyuyorlar. Bu üslûb bir Müslümana yakışmaz, Müslüman bilgiye ve hakikate önem veren kimsedir. Bunları söylemeden, bilgisizliğimiz bu denli fütursuzca ortaya koymadan ve gerek Bach, gerek diğer Batılı besteciler hakkında ileri-geri konuşmadan önce kendimizi Bach veya Mozart veya Beethoven ile karşı karşıya oturuyor ve Batı müziğinin dikeyliğini ve sistemini bu bestecilerle tartışıyor olarak düşünelim, hayal edelim. Ama bunu yapabilmek için de Batı müziğinin sistemi ve armonisi hakkında Bach kadar bilgili olmalıyız. Yoksa Bach ile röportaj yapmaya giden bir gazeteci düzeysizliğinde değil. Bakalım Bach, Mozart ve Beethoven, bilgisizce eleştirdiğimiz çok sesli müzik hakkında neler söyleyecek, bunları bir düşünelim.

Dua gibidir bizim mûsikîmiz

Bu yalnızca yazım şekline bakılarak yapılan bir yanlış sanırım.

Tabii ama yanlışın da ötesinde, bir bilgisizlik göstergesi. Bunu yapanlar, meselâ Vivaldi'nin bir orkestra eserini örnek gösterip, "Bakın, işte Batı müziği böyle dikey yazılır" diye sadece yazım şekline bakarak ve oldukça üst perdeden bilgiçlik taslayıp ve adeta bütün Batı müziği tarihine ve bestecilerine diz çöktürmüş bir edâ ile bu yazım şekli üzerinden Batı müziğini "dikeydir" deyip eleştiriyorlar. Hâlbuki senfonik bir eserde farklı tabiatlarda ve ses kategorilerinde, farklı anahtarlarla yazılan enstrümanlar var. Nefesliler var ki bunlar bile kendi aralarında tahta nefesliler ve bakır nefesliler diye ayrılır ve tahta nefeslilerin sesi ve bakır nefeslilerin sesi farklıdır. Yaylılar var ki bunlar da kendi aralarında ayrılırlar; vurmalılar var ve her enstrüman için farklı bir anahtar var. Daha da önemlisi, bir orkestrayı yöneten şef, önündeki partisyondan bütün enstrümanları ve bu enstrümanların nerede ne çalacağını görmek zorundadır.

Çok sesli senfonik bir eseri aynı tabloya, aynı nota kâğıdına yazmaktan başka çareniz yoktur ve bu yazım şekli de mecburen her enstrümanı üst üste ve dikey yazmayı gerektirir. Bu dikey yazım başka bir şeydir. Dikeylik buradan kaynaklanır ama bu yazım şekli göz yanıltabiliyor demek ki… Böyle yazılır ama aslında her biri farklı tabiat ve seslere sahip enstrümanları bir arada ancak böyle yazabilirsiniz, başka bir yolu yoktur ve her icrâcı böylece başka enstrümanların icrâ ve hareketlerini de takip etme imkânı elde eder, nerede susacağını, nerede icrâya dahil olacağını böylece görür. Lâkin şef bagetini kaldı-

TÜRK MÜZİĞİ NEDEN YASAKLANDI?

25 yıl kadar önce bir panelde ve daha sonra pek çok yazımda, bunun bir "müzik faşizmi" ve "müzik üzerinden faşizm" olduğunu söylemiş ve yazmıştım. Yasaklama öncesinde "müzik inkılâbı" denilen, ama aslında inkılâb değil bir "devrim/devirim" olan uygulamaya bakalım (çünkü devrim ve inkılâb farklı mânâları muhtevîdir) ve Platon'un şu sözünü hatırlayalım: "Müziğini değiştirirseniz, sitenin duvarları yıkılır." Bu söz her şeyi anlatıyor aslında. Bir kişi bu konuda ve daha pek çok önemli konuda karar veriyor ve bunun halk ve halkın geleceği üzerinde nasıl bir tesir bırakacağı düşünülmeden, üstelik zorbalıkla hayata geçiriliyor. Kökleri Urmevî ve Merâgî'ye uzanan, Osmanlı medeniyetinde gelişen muhteşem müziğimiz değiştirilmiş, yasaklanmış ve sitenin duvarları yıkılmıştır, geçmiş olsun! Bunu II. Mahmud'un Mızıkâ-yı Hümâyûn'u kurması ile bir tutanlar var, ama maalesef öyle değil. II. Mahmud yasaklamamıştır ve değiştirmemiştir. O dönemde oldukça güçlü hâle gelen Batı müziğinin de öğrenilmesi için bir zemin hazırlamıştır; bu başkadır ve yanlış bir şey değildir. Ama Cumhuriyet'in müzik devrimleri, köklü ve geleneksel olanı resmen ve zorbalıkla yasaklamıştır. Buna garabet demek, inanın çok hafif bir ifadedir. Müzik, kılık kıyafet ve harf devrimleri, bir ülke için hayâtî önemi hâiz üç önemli devrimdir. Kılık kıyafet, o toplum ve bireylerinin değerleri doğrultusunda giyim kuşam, şekil ve görünüşünü; harfleri ve yazısı kültürünü, birikimi ve hâfızasını, müziği ise ortak duygularını ve sesini temsil eder. Dikkat edilirse bir tolum ve medeniyet için bu çok hayâtî üç konuda devrim yapılmıştır. Nitekim bu devrimleri yapan, daha sonra "Bu devrimi neden yaptık ve halkın köklü zevkini, hâfızasını neden değiştirdik?" gibi bir özeleştiri de yapmıştır. Ama atı alan Üsküdar'ı geçmiştir ya da maksat hâsıl olmuştur. Sitenin duvarları çoktan yıkılmıştır! Bu konu çok uzun, ben de bu konuda çok şey yazdım, müsaade ederseniz röportajınızda bu kadarla yetinelim. Ancak geçenlerde sayın cumhurbaşkanının Ankara'daki konser salonunun açılışında yaptığı konuşmalarında müzik devrimine atıfla kullandıkları "müzik faşizmi" sözü de ülkemizin cumhurbaşkanının ifadesi olması bakımından çok büyük anlam ve önem taşımaktadır.

rıp icrâya başlandığında enstrümanlar arasında müthiş bir uyum duyarsınız. Müzik bir duyum ve uyum (armoni) sanatıdır her şeyden önce. Bu yazım şekli, aslında her farklı enstrümanın icrâ dizisine baktığınızda her enstrüman için yatay bir yazımdır ve bir orkestradaki bütün enstrümanlar için bu yatay yazımların toplamı dikey bir yazım görüntüsü verir ve ancak bilgisizleri yanıltır, bu bilgisizler de bunu yeni bir buluş ve tespit ve Batı müziğinin zaafı gibi görür ve gösterirler. Maalesef bu bilgisizlerden de bizde çok var. Türk müziğini (mûsikîsini) abartmaya kalkanlar, eleştirdikleri Batı müziğini maalesef hiç bilmiyorlar. İşin ilginç ve üzücü tarafı, savundukları Türk müziğini de bilmiyorlar.

Şunu teslim etmeliyiz ki, Batı müziğinin bir senfonik eserinin yazım şekli, aslında Batılı müzisyenin, bizzat bestecinin yüzyıllar boyu süren çaba ve arayışının geldiği son noktadır ve ister kabul edelim ister etmeyelim, neredeyse bir ses mühendisliği harikasıdır… Batı müziğinin bu özelliğini medhederken kendi müziğimizi küçük görmüyorum, bilâkis bizim müzik ve ses sistemimiz de mükemmeldir, fakat Batı müziği ile aynı terazide tartmamak lâzım gelir.

Hıristiyanlar için musikinin kilise kaynaklı olduğunu söylemiştiniz. Bizim geleneğimizde de mûsikî icrâları tekkeler ve sazsız olarak da camilerde yapılırdı. Müziğin mabedle ilişkisi üzerinde durabilir miyiz biraz?

Müziğin din ve dinî ritüellerle ilişkisi oldukça eskiye dayanır ki özellikle Brahmanizm, Hinduizm, Budizm gibi Asya dinlerinde bunun örneklerine rastlamak mümkündür. Hıristiyanların, 4. yüzyıldan itibaren, tahrif ettikleri İncil'in insanlara anlatımında ve bazı dinî ritüellerinde, özellikle St. Ambrossius ve St. Gregorius tarafından kullanmaya başladıklarını söyleyebiliriz. Kilise ile müzik arasında çok kuvvetli bir ilişki olduğu doğru ve bu ilişki zaman zaman zayıflayarak da olsa 18. yüzyıla kadar gelir. Kilisenin koyduğu katı kurallar, kullanılmasını yasakladığı ve "diabolus in musica (müzikteki şeytan)" olarak tanımladığı ve "fa-si" artmış dörtlü/eksilmiş beşli aralığı gibi, "şeytan aralığı" adını verdiği müzik aralıklarını hatırlatmak isterim. Bizde özellikle tekkelerde ve tasavvuf ve daha da özelde Mevlevîlik üzerinden müziğin kullanımı söz konusudur. Bunun dışında, İslam mutasavvıf ve mütefekkirlerinin müziğe yükledikleri anlamlar gerçekten heyecan vericidir.

Bazı tasavvuf ehli ve tarikatlar, birtakım ritüellerinde müziği kullanmışlardır ve bu konuda zengin bir birikime de sahiptir. Özellikle Mevlevîlik tarikati, "semâ" kelimesi ile tarif ettiği müziği Mevlevî ayinlerinde ve zikirlerinde kullanmıştır. Mevlevîliğe ve Hz. Mevlânâ'ya göre semâ ve mûsikî, âşıkların gıdasıdır.

Hz. Mevlânâ'nın Mesnevî'sine "Dinle Neyden" diye başlaması önemlidir. Kur'an-ı Kerim "Oku" ile, Mesnevî ise "Dinle" ile başlar. "Oku" emr-i ilâhîsinde "anlamak" da kasdedilir. "Dinle", anlamaya uzanan bir başka yoldur. Dinleyen de tıpkı okuyan gibi öğrenir ve fehm eder (anlar). Dinlemek, kalbe ulaştıran en kestirme yoldur. Bu kalp, aklı olan bir kalptir… akıl da kalbi olan bir akıldır, akıl ve kalp birbirinden ayrı şeyler değildir, ikisi bir bütünü ifade eder.

Osmanlı'daki müzik geleneğinin parçası olan nakkare, mıskal, kemençe, tambur, ney, zurna ve def çalan müzisyenlerden oluşan saz grubunun gösterildiği minyatür (Levnî, 18. asır sonu).

Bu tarikat ve mensupları Ney'i, insan-ı kâmil ile özdeşleştirmişlerdir. Mevleviliğin "ney" sembolizmi bu açıdan önemlidir ve mûsikînin bu tarikat için taşıdığı önemi de ortaya koymaktadır.

Mevlevîlikte mûsikî o kadar önemlidir ki, Mevlevî dergâhları, yani Mevlevîhâneler kültür ve medeniyetimizin çok önemli bestekârlarının yetiştiği mekânlar olmuştur. Osmanlı/Türk mûsikîsinin Hatib Zâkirî Hasan Efendi gibi, Hâfız Post gibi, Itrî gibi, Dede Efendi gibi, Zekâi Dede gibi önemli bestekârları, bazı dergâhlarda yetişmiş veya Mevlevîhâne'de çile doldurarak "dede" olmuş bestekârlardır. Katı fıkıh ulemâsının müziğin haramlığına dair ileri sürdükleri dayanaksız görüşlere rağmen bazı tasavvuf ehlinin ve özellikle Mevlevîliğin mûsikîye bu kadar önem vererek onu ritüellerinde kullanması anlamlıdır. Hatta Osmanlı/Türk mûsikîsinin ortaya çıkışı ve gelişmesi sürecinde Mevlevî mûsikîsinin önemli tesirleri olduğunu söyleyebiliriz.

İslamiyet'te Kur'an-ı Kerim'i güzel sesle süslemek tavsiye edilir. Müziğin mâbedle değil de Müslümanla ilişkisini konuşmak daha doğru olacaktır. Mâbedde, tekkede, hatta evinizde Kur'an okurken onu güzel sesinizle süslemeniz gerekir. Sesiniz güzel değilse içinizden okursunuz. Mâbed netice itibarıyla dinî ritüelleri yerine getirdiğiniz bir mekândır. Ama aslolan bu ritüelleri mûsikî sanatı ile tamamlamanızdır. Kur'an'ı güzel sesle süslemenin yanında, tekkede çektiğiniz zikri, okuduğunuz ilâhîyi güzel sesle seslendirmeniz önemlidir.

Merhum hocanız Bekir Sıdkı Sezgin "Kur'an bilmeyen bu mûsikîyi yapamaz" demiş. Bu ifadeyi de bu meyanda mı anlamamız lazım?

Böyle anlayabiliriz tabii. Bizim mûsikîmizin Kur'an'la bağı vardır… Adeta dua gibidir bizim mûsikîmiz. Kur'an'ı güzel ses ile okumak gerekir, bu da sesi geliştirir. Kur'an'la yetişen ve Kur'an'ı öğrenen bir insanın Türk mûsikîsini kavraması, anlaması ve icrâsı kolaylaşır. Fakat sadece bu kadar değil, ilk sorunuza verdiğim cevapta mûsikînin bir âhenk sanatı olarak varlıkla ve varlığın âhengiyle olan benzerliğinden bahsetmiştim. Buradan da yola çıkabiliriz. Ama merhum Bekir Sıdkı Sezgin hocam aynı zamanda bir Kur'an hâfızı olarak mûsikîye yönelmiş, onun Kur'an bilgisi ve hâfızlığı mûsikî sanatını hem daha iyi anlayıp idrâk etmesini sağlamış, hem de icrâsını daha seviyeli hâle getirmiştir. Mûsikî bir âhenk ilmi ve sanatıdır, Kur'an da bir âhenk kitabı… Kur'an'ın, varlığı da muhtevî âhengini bilirseniz (yani Kur'an'ı bilirseniz), âhenk sanatı olan mûsikînin de kıymetini bilir ve daha iyi yaparsınız.

Pompeo Batoni'nin fırçasından İtalyan bestekâr Luigi Boccherini (1745-1803).

Batı'nın çok sesli sisteminde vahdet varsa?

Bütün bunlara rağmen müzikte dinî-lâdinî ayrımı yapanlar var. Bunlara ne demeli?

Müzik dünyevî bir sanattır evet ama insanın dinî inançlarını ifade etmekte kullanılabilir nitekim kullanılmıştır da. Ben genel olarak dinî-lâdinî yani dindışı şeklinde bir ayrıma itiraz ediyorum. Bu konuyu rahmetli Bekir Sıdkı Sezgin hocamla da uzun uzun konuşmuştuk. Eski zamanlarda dinî ve lâdinî diye bir ayırım yoktu. Dinî ve lâdinî ayırımı, İslam kültür ve medeniyeti içinde var olan ve bu kültür-medeniyetin yaptığı bir ayırım değildir. Hayatın en ince ayrıntısını dahi konu edinen ve bu ayrıntılara kadar nüfuz etmiş, Müslümanlara yol gösteren bir din, hayatın içinde ve insanların sorumlu tutulduğu her şeyde dinî olan ve olmayan gibi bir ayırım yapmamıştır. Dinî olan veya olmayan ayrımı, İncil'in tahrifatından sonra başlayan, Batı'ya ait bir ayırımdır ve Aydınlanma'dan sonra daha da genişleyerek Aydınlanma'yı kendi değişimlerine örnek alan bütün toplumlarda bu ayırım tezahür etmiştir. Mûsikîde "Dinî ve Lâdinî" ayrımı da ülkemizde cumhuriyetten sonra yapılmış bir ayırımdır. Bu ayırım, bir anda mûsikî sahasında neyin meşrû neyin gayrimeşrû olduğunu da sanki göstermektedir. Dinî olan meşrû, lâdinî olan gayrimeşrû ve tabii olarak haram! Hâlbuki dinî mûsikî kategorisine girmediği halde yeryüzünde meşru sayılabilecek, hatta "İslamî" vasıfları hâiz sayısız müzik bulunmaktadır.

"Lâdînî" olan her şey ya da bu alan, bizleri dinin getirdiği sorumluluklardan gizliyor ya da sorumluluklarımızı azaltıyor diye düşünüyor olabiliriz. Sanki "lâdinî" olanlardan sorumlu tutulmayacağız ve lâdinî olan şeyleri yaptığımızda dinin dışına çıktığımız için olsa gerek, kayıt melekleri bu durumu görmezden gelecek ve defterlerimizi, kayıt cihazlarını kapatıp adeta dinlenmeye çekilecekler. "Dinî" olan şeyleri yapmaya başladığımızda kayıt yeniden başlayacak zannediyoruz. Bu düşünme biçimi, galiba "modern" bir yanılsamadır ve bize Batı'nın kendi içinde muharref din ile yaşadığı çatışmanın sonunda varılan "din-insan", "din-toplum" ilişkilerinin bir sonucudur ve bizim "din" kavram ve anlamını ve "din-insan"/"din-toplum" ilişkisini Avrupa'nın bu konudaki yanlış tecrübelerinden istifade ederek yeniden tanımlamaya başladığımız dönemlerin ürettiği anlayışın ürünüdür. Çünkü Batı'da insan hayatı Aydınlanma'dan sonra parçalı bir hayat halini almıştır; insanın bir hayatı vardır, bunu normal bir biçimde yaşamaktadır ama din, "aydınlanmış modern insan" için zorda kalındığında, kendisiyle hesaplaşma durumuna düştüğünde altına sığınacağı bir revak ya da bir tür oksijen çadırıdır (Rene Guenon'un modernliğin başlangıcı kabul ettiği ve Kilise ve siyasetin yarattığı ve Muharref İncil'e dâhil ettiği Tanrı, adeta modern insanın hizmetçisi hâline getirilmiş bir Tanrı gibidir). Hatta bu sıkıntıları kendi içinizde veya başka çözümler bularak hallettiğinizde dinî çözümlere ve bir "Tanrı"ya gerek bile yoktur. Öncelikle "dinî-lâdinî" ayırımının gerekliliği üzerine yeniden düşünmeli, bu düşünce eksersizlerini de mümkün olduğunca Kur'an merkezli yapmalıyız. Çünkü İslamiyet'e ve onun mükemmel kitabı Kur'an-ı Kerim'e göre insan hayatı parçalı bir hayat değildir. İnsan yaptığı bütün amellerden ve konuşmalardan sorumludur, genel olarak insan ama özelde Müslüman için "dinî ve lâdinî" ayırımı söz konusu değildir.

Dinî mûsikî ayırımı veya tasnifi, belki müzikbilimcilerin yapmak zorunda kaldıkları bir tasnif olarak da kabul edilebilir ve bu açıdan bir yere kadar mazur görülebilir, ama bu kategoriyi mutlaklaştırmanın pek doğru ve isabetli olduğuna inanmıyorum. Çünkü bu ayırım, İslamiyet'in ruhuna da aykırı bir ayırımdır. Ayrıca dinî mûsikînin tam olarak "İslamî mûsikî"nin karşılığı olabileceği konusunda da tereddütlerim bulunmaktadır. Çünkü İslamî müziğin kapsamının biraz daha geniş olduğunu düşünüyorum.

"Bizim mûsikîmiz" "İslamî" bir mûsikî midir peki?

Ben de size "biz kimiz?" diye sorabilir miyim? Eğer bunu bir milliyete, ırka yaslayarak açıklayacaksak ve "Bizim mûsikîmiz"i Osmanlı müziği ile açıklayacak olursak evet, bu İslam kültürünün ve yaşama biçiminin ortaya koyduğu bir müziktir. Fakat mahallîlik, milliyetçilik, vatanseverlik gibi unsurlar bize "bizim mûsikîmiz", "bizim sanatımız", "bizim kültürümüz" dedirtebilir, ki bu bence mahallîliktir, etnik ve folklorik olarak sahiplenmedir. Bunu dediğimiz zaman birilerinin de "biz kimiz?" diye sormasına hazırlıklı olmalıyız. Ama İslam'ın ve Kur'an'ın bir milliyet sınırı ve aidiyeti yoktur, ait olduğu bir toprak yoktur, milliyetçi duygulara sığmaz. Müslümanlardan oluşan bir toplumun kültürünü şekillendirebilir belki ama kendisi bir milliyete, ırka, üretilen kültüre yaslanmaz, bunların üzerindedir.

İslamiyet için sınıflandırmanın esasları başkadır. "Hak-Batıl", "Rahmânî-Şeytânî", "Helâl-Haram", "Fıtrî-Fıtrata aykırı" gibi sınıflandırma ve ayrımlar meselâ... Bu esaslar ve prensiplerle düşünüp baktığımızda, mahallîliğin veya kesif milliyetçiliğin koyduğu duygusal sınırlar ortadan kalkar. Dinlediğimiz veya yaşadığımız ülkeye veya şehre ait bir müzik, yaşadığımız ülkenin veya şehrin ürettiği bir müziktir, evet ama artık bir Müslüman için esaslar ve prensipler başkadır. Yapılan müzik İslam'ın esaslarına uygun mudur değil midir? Mesele, bir yörenin tavrına uygun olmaktan daha yukarılardadır.

İslamî esaslar ve prensipler, "bizim olanın" sınırlarını genişletir, onu mahallî ve millî olmaktan çıkarır. Hatta bazen "bizim" diye sahiplendiğimiz şey ile "İslamî" esaslar ve prensipler çatışma halinde de olabilir. Ancak unutmamak gerekir ki, elbette mahallî veya millî olan, İslamî esas ve prensiplere uygun olabilir; olmayabilir de. Millî bir sahiplenme ile baktığımızda Dede Efendi'nin, Itrî'nin, Tanbûrî Cemil Bey'in müziği bizimdir... Bu besteciler ve daha pek çok Osmanlı besteci tasavvuf terbiyesi görmüş bestecilerdi ve elbette besteledikleri eserler de İslam müzik kültürüne aittir. Ama bu kadar mıdır? Meselâ "millî" anlamda

> Varlığın hareketi dairevîdir, İhvân-ı Safâ dâirevî hareketin "mükemmel" olduğunu söyler. Dairevî hareket, varlığın başladığı yere dönüşünün sembolleştiği harekettir. Türk mûsikîsinin dâirevî hareketinde bir makam, başladığı notada karar verir...

MÛSİKÎ Mİ DİYELİM, MÜZİK Mİ?

Her ikisini de diyebilirsiniz, müsterih olun. Çünkü ikisi de aynı kökten gelmektedir. Bu konuda çok hassas olanlar, "Aman, müzik değil mûsikî diyelim" titizliğini gösterenler, kelimenin köklerine ve geçmişine baksınlar ve hassasiyet gösterisi yapmayı bırakıp, gerçekten hassasiyetleri varsa bunu başka konularda da göstersinler. Meselâ bu kadar hassas olanlar, klasik eserlerimizin Batı'nın geliştirdiği nota ile okunduğunu ve yazıldığını (bunun Batı müziği karşısında bir yenilgi olduğunu düşünüyorum) ve yüzyıllardır kendimize ait bir mûsikî yazım biçimi geliştiremediğimizi ve sonunda Batı'nın nota yazımını ta'lim ettiğimizi de görsünler. "Müzik değil mûsikî diyelim" gibi göstermelik hassasiyetlere gelmeden önce hassasiyet göstermemiz gereken o kadar çok mevzû var ki...
Mûsikî kelimesi, sanat tanrıçası olarak kabul edilen Mousa'ya ait dokuz sanattan biri kabul edilir ve kökleri eski Yunancaya kadar uzanır. Mûsikî ifadesi, Yunancadaki anlam ve telâffuzu ile bizim kullanışımıza çok benzer. Arapçadan dilimize aktarılmış, Osmanlı kültürü içinde şekillenmiş bir ifadedir ve tasavvufî bir ilâhîden tutun da bir düğün çalgıcısının icrâsına kadar her şeyin genel üst başlığı "mûsikî"dir. "Mûsikî" kelimesinin Kur'anî ve kutsal bir mânâsı yoktur. Hatta Hz. Mevlânâ ve ilk Mevlevîler "mûsikî" ifadesini az önce bahsettiğim muhteviyatından dolayı kullanmamış, yerine "semâ" kelimesini kullanmayı tercih etmişlerdir, mûsikîyi genel ve yüksek bir sanat olarak da ele almışlardır, bu ayrı bir şeydir. Mesela Hz. Mevlânâ, "Hâkimler (hikmet ehli) mûsikî nağmelerini göklerin dönüşünden aldık" demişlerdir" sözünü hatırlatabiliriz. "Mûsikî" kelimesine bir İslamî ve tasavvufî derin anlam yükleyenler olabilir ki bunu başka materyaller için de yapabilirsiniz... meselâ kalem için yapabilirsiniz ki hakkında Kur'an'da hem bir sûre var, hem de Alâk suresinde Allah, "Allah Âdem'e kalem ile öğretti" buyurmaktadır. Buyurun size kalemi kutsallaştırmak ve ona en derin mânâları yükleyebilmenize fırsat veren iki büyük sebeb! "Müzik" dediğimiz zaman geçmişimizi ve kültürümüzü ve onun anlamını reddetmiş, vatana ve medeniyete ihanet etmiş olmuyoruz, "mûsikî" dediğimiz zaman da sahiplenmiş ve korumuş, medeniyeti de kurtarmış olmuyoruz. Osmanlı'da 19. yüzyıldan itibaren Batı kültürünün etkisi daha fazla hissedilmeye ve dil de değişmeye başlayınca "mûsikî" ifadesi yerine Fransızca "musique" veya İngilizce "music", Türkçe söylenişi ile "müzik" kelimesi kullanılmaya başlanmıştır. Dikkat edilirse kökleri aşağı yukarı aynı. Kullandığımız kelimeler elbette önemlidir ve kimliğimizi de kelimeler üzerinden tartışacaksak, "mûsikî" kelimesinin Yunanca asıllı olduğunu ve dilimize de Arapça üzerinden geldiğini hatırlayalım.

bizim olmayan ve Müslüman da olmayan bir bestecinin bestelediği müzik, fıtrata uygunsa, güzelse hem millî olarak bizim değil ve hem de bestecisi Müslüman değilse, bu müzik İslamî değil midir? Yani "bizim" olanın prensiplerini İslamî prensiplerle genişletirsek, Vivaldi'nin, Boccherini'nin, Mozart'ın ve Beethoven'in ve pek çok milliyet olarak bizden olmayan bestecinin hatta milletin müziklerinin pekâlâ "bizim" olabileceğini görebiliriz.

Mahallî ve millî olmayan, "milliyet olarak bizim" olmayan, yani başka bir ülke ve kültürün müziğinin İslamî esas ve prensiplere uygun olma ihtimali olamaz mı? Elbette olabilir. Meselâ bir Alman halk müziği unsuru, güzel ve fıtrata uygun olması bakımından İslamî prensiplere uygun olabilir. Mozart'ın "Alla Turca"sı veya Beethoven'ın "Ay Işığı Sonatı", Bach'ın "Air"i, İslamî prensiplere uygun olabilir. Uygun olduğu andan itibaren de İslam'ın sınırları içindedir. Bestecisi bir Müslüman olmayabilir; ama Allah'ın "ahsen-i takvim"de yarattığı, kendi ruhundan üflediği, kendi esmâi ile mücehhez kıldığı, meleklerine secde ettirdiği, "eşref-i mahlûkât olan insan"dır... Bu dünyadaki dinî tercihi, onun aslî ve yaradılış gerçeğine halel getirmez. Ve yaptığı iş, kendisi Müslüman olmasa da İslamî esas ve prensiplere uygun olabilir. Çünkü hangi millete ve dine mensub olursa olsun, her şeye rağmen Allah'ın isim ve sıfatlarının izlerini taşır. Bir Batılı ve Hıristiyan besteci de müziğinde hakikati ifade edebilir. "Bilgi ve hikmet Müslümanın kaybettiği malıdır, bulduğu yerde alır" hadîs-i şerifi gereğince, Batılı ve Hıristiyan bir bestecinin müziğinde keşfettiğimiz hakikate dair ne varsa alırız, almalıyız da. İşte böyle baktığımızda "bizim olanın" sınırlarının genişlediğini ve Kur'an'ın evrenselliğinin tecelli ettiğini, "bizim mûsikîmiz"in sınırlarının da genişlediğini görürüz ki ben bunu daha çok sever oldum. Kendime ait "bizim" kelimesi hakikate, fıtrata uygun olan ve ilâhî güzelliği yansıtan her şeyi kapsıyor... bir Osmanlı şarkısını da, bir Mevlevî âyinini de, bir Yunan modal müziğini de, bir Çin pentatonik müziğini de, bir Hind ragasını da, bir Aborijin müziği de... sadece müzikte değil, başka bütün alanlarda da kendime ait "bizim" kelimesi ait olduğum medeniyete ait değerler ve varlıklar yanında bütün insanlığa ait ve Kur'an'ın vâ'zettiği prensiplere uygun her şeyi kapsıyor.

Bir de son zamanlarda meydanı pek boş bulan yine aynı cehâlet, "tevhidin müziği, şirkin müziği" gibi ayrımlar yapıyor ve klasik Osmanlı makamsal müziğini ya da sevmediğim ve tasvib de etmediğim bir ifadeyle tek sesli müziğini tek tanrı inancına bağlı olarak "tevhidin müziği", Batı'nın çok sesli müziğini de şirkin ve çok tanrı inancının

müziği olarak tanımlıyorlar. Şöyle söylemek belki daha doğru olabilirdi: Tevhidin müziğinin belli bir standardı ve biçimi yoktur, ama müşriğin veya mü'minin yaptığı müzik olabilir. Tevhid demek, bazen "tek" veya "teklik" demek olmayabilir. Bazen teklik, çokluk şeklinde yansıyabilir. Meselâ kâinat ve milyarlarca galâksi ve sayamadığımız kadar çok gezegen ve bunlar arasındaki muazzam âhenk, "tek" olan Allah'ın çoklukta yansıması değil midir?

Türk mûsikîsinin makamsal ve tek sesli eğitimini almış bir "müşrik", bizim neredeyse kudsiyet atfettiğimiz tek sesli ve makamsal müziğini kendi şirk inancına alet edebilir. Ama öte yandan şirkin ve çok tanrı inancının göstergesi olduğu söylenen çok sesli senfonik müzik ile Maurice Jarre adlı bir Fransız besteci de, Hz. Muhammed'i (Sallallahualeyhivesellem) hiçbir mü'min müzisyenin anlatamadığı kadar güzel anlatabilir. Hem de Londra Senfoni Orkestrası ile ve bizim arkadaşların bilgisizce "dikey" diye eleştirdiği dikey yazım ve tonal sistem ile... Bunun yanı sıra, bizim tasavvuf inancına göre "kesrette vahdet"i ne yapacağız! Yani çokluktaki birliği... Batı'nın çok sesli sisteminde, o çokluğun yani kesretin içinde ya bir vahdet varsa? Nitekim var da... Konuşmanın başında da ifade ettiğim gibi, tabiatta bir tek sesin alt ve üst doğuşkanları dediğimiz pek çok sesten meydana gelmesi... Tam da "kesrette vahdet"tir. Ve birkaç uyumlu sesten meydana gelen bir akora bastığınız zaman, bu akordan, o akorun temel karakteristiği olan sesi duyarsınız. En basit örnek olarak Do majör akorunu çaldığınızda duyduğunuz karakteristik ses, "Do" sesidir fakat akoru ayrıştırdığınızda do, mi ve sol seslerinden meydana geldiğini görürsünüz. Bu, çok sesli müzikteki (yani kesrette) vahdettir.

Meşkten daha önemli bir kayıp

Günümüzde kadim mûsikî meşkleri pek kalmadı. Meşkler yerlerini kurslara devretti malûmunuz. Artık eserler 'geçilmiyor', 'öğrenilmeye' çalışılıyor. Bazı üstadlar "çok kabiliyetlilerimiz var ama atmosfer müsait değil" demişti. Bu erozyonu toplumumuzun değişen yapısıyla beraber mi değerlendirmeliyiz? Bu dejenerasyona karşı ne yapabiliriz?

Bu değişim normaldir, meşkler kalmayabilir, eser geçmeyebilirsiniz, bu terim ve kavramlar anlamlarını kaybetmiş olabilir. Meşkten daha önemli bir kaybımız var, sözümüzü kaybettik, duygumuzu kaybettik, bestecilik kabiliyetimizi kaybettik. "Eser" besteleyemiyoruz, bunu yapamadıktan sonra meşk sistemi olsa ne olur olmasa ne olur! Ve bütün bunları besleyen hayatı, medeniyeti kaybettik. Bütün bunlar birbirine bağlı unsurlar ve anlamını kaybetmiş olan daha önemli değerlerimiz var ve bu değerlerimizin anlamını kaybetmesi neticesinde sözünü ettiğiniz değişimler yaşanmıştır. Fakat bu durum, sadece bugüne ait bir durum değil. Bahsettiğiniz bu erozyon ve dejenerasyon, maalesef en başta bahsettiğiniz üstadlarımızı etkiledi. Bu üstadlarımız pekâlâ çok iyi sâzendeler yetiştirdiler ama, enstrüman çalmanın her şey demek olmadığını, daha önemli meselelerin olduğunu galiba öğretemediler. Bugün bu üstadlarımızın yetiştirdiği ve -âdeta- kendine tapan, kibirli "çalgıcılar" var... sâzende değil, "çalgıcı"! Sâzende başka bir kişi, "çalgıcı" başka bir kişi. Çaldığı enstrüman tanbur, ud, ney, kanun, klasik kemence... fark etmez. Demek sazını iyi çaldığı için kibirlenen, kendine tapan "çalgıcılar" yetiştirebilmişler, ama sazıyla âdeta zikreden, nefs-i mutmainne mertebesine çıkabilen tevâzû sahibi "sâzende"ler yetiştirememişler. O zaman şikâyet etmeye pek hakları yok. Kabiliyetler her zaman var oldu ve atmosfer de hiçbir zaman müsait olmadı, şartlar da hep zor oldu... Ama buna ancak cehd ile mukâbele edilebilir. Bu cehdi hakkıyle yerine getirmeyip, sadece çalgıcı yetiştirmenin vazifeyi yapmak anlamına geldiğini zanneden ve yakınmayı yapanların birbirleriyle tartıştıklarını, küsüp kenara çekildiklerini de görüyoruz. Öğrencilerine de bu birbirlerini beğenmeme, birbirleriyle tartışma huyunu miras bıraktılar sanki. Önce bu büyüklerimize bir bakalım, geriye ne bırakmışlar. Ondan sonra ve daha da önemli olanı, yaşadığımız hayata bakalım. Çünkü sanat ve hayat arasında her zaman bir bağ var olmuştur. Sanat ve hayat birbirini karşılıklı olarak besler ve geliştirir. Bunlardan bir tanesi yoksa, diğerinin anlamı kalmaz. Bugün, bugünün hayatını anlatan, yansıtan "sanat" yok maalesef, çünkü o sanatı besleyip geliştirecek nezih bir "hayat" da yok. Taklitle sanat üretilemez. Osmanlı'da sanat vardı, çünkü o sanatı besleyen bir hayat ve "kültür" vardı.

Müzik üzerinden konuşacak olursak eğer, müziği de hayat ve ait olduğu toplum besler ve geliştirir. O hayat olmayınca, takılmış plak gibi aynı şarkıyı söyler, eski olanı döne döne ve bıkıp usanmadan çalıp dinleriz. Örneklerimiz hep aynı, bestekâr örneklerimiz Itrî ve Dede Efendi başta olmak üzere birkaç isimle sınırlı ve onlar da maalesef eskide kaldı, eskiyi tekrar etmekten bugünün müziğini üretemedik. Neden üretemedik? Çünkü o müziği üretecek hayat yok. Fakat tehlikeli olan bir şey daha var ki onu pek farkedemiyoruz; bu eskiyi tekrar edip durmanın dinleyicide meydana getirdiği bağımlılık ve saplantılar. Atmosfer müsait değil deyip eleğini asanlar zamanında atmosferi uygun hâle getirmek konusunda küçük bir çaba göstermiş olsalardı bugün belki durum daha farklı olurdu. Atmosferi uygun hâle getirmek demek, sadece sazını iyi çalan adam yetiştirmek demek değildir ki gazino ortamlarında bırakın sazını çalmayı uçuran yüzlerce çalgıcı var. Fakat ne yazık ki mûsikî sanatının önemini müdrik, şuurlu ve bu sanatın gerçek anlamda hakkını veren, donanımlı kaç tane insan yetişmiş, sağdan saysanız beş, soldan saysanız altı-yedi kişi. Bu bile çok inanın. Mûsikî, hayata bağlıdır. Hayat olmayınca mûsikî olmaz... Geçmişi tekrar eder durursunuz. Şiir de yok, şiiri ortaya çıkan hayat da... Şiir olmayınca mûsikî de olmaz; bizim kültürümüzde şiir, mûsikînin mûsikî de şiirin mütemmim cüz'üdür.

Samet Tınas

Doktora Öğrencisi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü

MODERN TARİHYAZIMININ DAYATTIĞI BİR TARTIŞMA

OSMANLILAR KAYI BOYUNDAN MIYDI?

OSMANLI DEVLETİ'NİN TARİH SAHNESİNE ÇIKTIĞI 13. YÜZYILIN SONLARINDAKİ ARŞİV VESİKALARI VE KRONİK ESERLERİN KITLIĞI BAZI TARTIŞMALARI DA BERABERİNDE GETİRMİŞTİR. BUNLARDAN BİRİ OSMANLILARIN MENŞEİ, HANGİ BOYA AİT OLDUĞU MESELESİDİR.

Medeniyet dünyamızın envanterini çıkartmak için hiç şüphesiz önce yazma eserlere müracaat etmek gerekir. Kendine mahsus bir yazım tarzı olup, matbaada basılmamış dolayısıyla elle kaleme alındığından nâşi "yazma" adını taşıyan bu eserleri tetkik edenler, bir şeyi fark edeceklerdir. Hamdele ve salveleyle başlayan yüzlerce varak, eserin sonu olan "hatime" kısmına kadar noktasız gelir. Yani eser başlar, başladığı gibi hiçbir bölünmeye mahal vermeden biter; velev ki başlık başlık olsun.

Nokta koymak, nokta atışı bilgi vermek modern dünyanın işidir. Modern insan, biraz da pozitivizmin tesiriyle net bilgilere ulaşmak ister. Oysa geleneksel dünyanın efsunlu koridorları buna müsaade etmez; zira zaman telakkisi farklıdır bizim kudemanın…

Osmanlıların menşei, Osmanlı Beyliği'nin kuruluşu meselesini de böyle bir çerçeve (*framework*) içinde değerlendirmek gerekir. Bütün bu tartışmaların 20. yüzyılda başlaması bu tezimizi ispata kâfidir sanırım. Mesele tamamen modern tarih yazımı ile alakalıdır. Zira Osmanlı İmparatorluğu'nda kuruluş tarihi belirleme, hangi boya mensup olduklarını gösterme çabası da yine modernleşme serüveninde, yani Sultan II. Abdülhamid devrinde karşımıza çıkmaktadır.

Bununla birlikte ilk devre ait tartışmaların temel saiki kaynak kifayetsizliğidir. Bugün vesika sayısının yüz milyon olduğu tahmin edilen Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi'nde Osman Bey'e ait vesikanın adedi ikidir. Bunların biri vefatından biraz evvel, diğeri de vefatını müteakip olmak üzere kayda alınmış vakfiye kayıtlarıdır: Asporça Hatun ve Mekece Zaviyesi vakfiyesi. Bundan maada Osman Bey'e yakın dönemde tutulmuş vakfiye ve tahrir kayıtları, sıhhati meşkuk İbrahim Artuk tarafından neşredilen bir sikkedir ilk elden

kaynaklarımız. Yazılmış eserler de kuruluşa nazaran geç dönemde kaleme alınmıştır. Bu sebepten Colin Imber Osmanlı'nın kuruluşu ile ilgili "kara delik" tabirini kullanmaktan geri durmamıştır. Ancak bunun yanında karineler, karşılaştırmalı okumalar, nümizmatik ve arkeolojik çalışmalar ilk devre ait bilgileri takviye etmektedir.

Kayı boyu nispeti

Tarihî ananeye göre büyük Türk hakanı Oğuz Han'ın altı erkek evlâdı vardı. Bunlar orduda veyahut şölen denilen ziyafetlerde hanın sağ ve solunda otururdu. Sağ taraf, Moğolların aksine Türklerde daha muteber addedilirdi.

Bozoklar denilen sağ tarafta Gün Han, Ay Han, Yıldız Han; Üçoklar denilen sol tarafta Dağ Han, Deniz Han, Gök Han isimli çocukları otururdu. Ok, kadim Türkçede boy mânâsındadır. Bu altı evladın idaresi altındaki 4 boydan 24 boy teşekkül etmiştir. Osmanlılar da kendilerini Kayı boyunun Karakeçili aşiretine nispet etmiştir ki bu boy Gün Han'a mensuptur. İtibar sırasına göre Reşiddin'e göre bir, Kaşgarlı Mahmud'a

Osmanlıların Kayı boyuna ait olduğuna dair kesin bir malumat yoktur. Fakat devletin kendisini böyle kabul etmesi, sözlü tarihî aktarımlar ve karinelerle Osmanlıların Kayı olduklarını söyleyebiliriz.

Osman Gazi'nin Bursa'daki türbesi (üstte) ve Osman Gazi tasviri (1257-1324).

göre ikinci sıradadır Kayılar. Kayı, muhkem, kuvvet ve kudretli mânâsındadır. Ongunu şahin olup damgası iki ok bir yaylı oktur.

Damga davarlara, kap-kacağa ve mezar taşlarına hâkkedilirdi. Gerek Oğuznamelerde gerekse Reşidüddin ve Kaşgarlı Mahmud'da bu damgalar mevcuttur. Sikkelere de hâkkedildiği söylenmekle birlikte Fahriye Arık'ın bu iddiası kabul görmemiştir. Ancak II. Murad sikkelere Kayı damgasını hâkkettirmiş ve daha sonra bazı silah ve alet-edevatın üzerinde –mesela Kanûnî'nin toplarında– bu damgaya rastlanmıştır.

Osmanlıların Kayı boyundan olduklarını, Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'u 1453 yılında fethettiği kadar net bir biçimde iddia edemeyiz. Ancak hem devletin kendisini bu boydan telakki etmesi, hem sözlü kültürün gücü ve hem de karinelerle Osmanlılar Kayı'dandır demenin bir mahzuru da yoktur.

Bu tartışma zikrettiğimiz üzere modern tarihçilerin diskurlarıyla alakalıdır ve kafalara soru işaretini atan ilk isim Paul Wittek'tir. Wittek, "II. Murad zamanından itibaren Oğuz şeceresinde şerefli bir yer sahibi olmak için böyle bir geleneğin vücuda getirildiğini" söylemektedir. Bu iddiayı devrin Timur İmparatoru olan Şahruh tehlikesi ve onun kendisini Cengiz'e nispet etmesi sebebiyle II. Murad'ın uydurttuğunu da Halil İnalcık söylemektedir. Zira II. Murad devrinde Yazıcızade Ali böyle bir nispette bulunmuş ancak hem sonraki hem evvelki kaynaklarda silsile Oğuz Han'dan sonra Gün Han'a değil Gök Alp'e (Han) nispet edilmiştir. Muhtemelen Osmanlı müellifleri bu inceliğe dikkat etmemiş ve Gün ile Gök'ü karıştırmışlardır.

Buna karşılık Fuat Köprülü "Oğuz ananesine göre Salur veya Kınık'tan hükümdar çıktığını böyle uydurma bir şecere olsa oraya isnat etmeleri gerektiğini" belirtmiştir. Ancak Kayı boyu da daha evvel dediğimiz üzere

itibarlı bir mevkie sahip olduğundan bu müdafaa pek makul görünmemektedir.

Diğer taraftan Alman tarihçi J. Marquart, Kaşgarlı Mahmud'dan evvel el-Birunî ve Muhammed Avfî'nin eserlerinde geçen Kayıların bir Moğol kabilesi olan Kaylardan geldiğini iddia eder ki Zeki Velidi Togan da bu iddiayı dillendirmiştir. Ancak bütün nispetler, mesela çok erken devrin kaynağı olan Ahmedî'nin *İskendername*'sinde bile Oğuzları işaret etmektedir. Binaenaleyh Osmanlıların Kayı'dan olup olmadığı tartışmaya açıktır ancak Türk ve Oğuz oldukları kesindir.

Kimlikler değil aidiyetler önemliydi

Bunun yanı sıra Osmanlı arşivinde yapılan son çalışmalarda beyliğin kurulduğu bölge civarında (Eskişehir, Kütahya, Bolu, Kastamonu) Kayı boyuna mensup cemaatlere rastlanılmıştır. Büyük ihtimâlle de Osmanlılar, Batı Karadeniz ve İç Ege'ye gelen büyük bir Kayı aşiretinden kopan bir gruptur. Zira Faruk Sümer de Anadolu'da Kayı isimli doksan dört yer ismi tespit etmiştir ki bunlardan birisi 1466 tarihli bir defterde Mihaliç'e bağlı bir nahiyenin adı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Osmanlı'nın kökenine dair ilk araştırmalar II. Abdülhamid döneminde başlamıştır.

Çalışmalarıyla Osmanlı'nın kuruluşuna farklı açılımlar getiren Fuad Köprülü, Moda Deniz Kulübü'nün terasında Mustafa Kemal, Celâl Bayar ve Afet İnan ile birlikte (1935).

Osmanlıların bağlı bulunduğu Karakeçililer aşireti ise tarih yazıcılığına son zamanlarda girmiş olup bilhassa II. Abdülhamid zamanında ön plana çıkmıştır. Aslen Kırşehir yöresinde yaşayan Karakeçililer 19. yüzyılda şimdiki yurtları olan Eskişehir'e göç etmişlerdir. Burada Ertuğrul Gazi'nin türbesini ziyaret etmişler, II. Abdülhamid Han bunu duyunca çok memnun olup buna resmî bir mahiyet kazandırmıştır. Çocuklara Ertuğrul adı verilmeye başlanmış, Ertuğrul marşı bestelenmiş, Ertuğrul alayı teşkil edilmiş ve II. Abdülhamid Han Alman imparatoru Wilhelm'e onları öz akrabaları olarak tanıtmıştır. Ancak Feridun Emecen, Üçler Bulduk'un makalesinden hareketle 1673 tarihli bir kayıtta Karakeçililerin Söğütlü perakendesinden olduğunu tespit etmiştir. Dolayısıyla Abdülhamid öncesi Karakeçililerin Söğüt'te bulundukları nettir. Yani Abdülhamid Han böyle bir gelenek ihdas etmemiş, aksine var olan ihtifallere tarihî bir derinlik katmıştır. Kısacası Karakeçililerin de tarihî gerçeklikle bir irtibatı vardır ve asla kurmaca değildir.

Konuyla ilgili Emecen "Kayılar ve Osmanlılar: Sahte Bir Kimlik İnşası mı?" isimli makalesinde şunları sorar: "Acaba ilk Osmanlı kronikle-rindeki Oğuz/Kayı bağlılığı yönündeki bilgiler, âdeta zamanımızdaki algı yerleştirmesine benzer şekilde, bu kadar bilinçli bir menşe uydurma gayretinin bir yansıması olabilir mi? O tarihte bu insanlar için böyle bir gereklilik ne ölçüde elzemdi? Daha doğrusu bugünün insanının ideolojik değerleri gibi millî veya dini bir vahdet oluşturma yolunda sahte bir kimlik arayışı peşinde koşacak kadar kristalize bir algı ve bilinç sahibi miydiler? Bunu kime karşı kullanacaklardı? Böyle dahi olsa buna kim inanacak ve inansa da nasıl bir etkilenme mümkün olacaktı?"

Osmanlıların Kayı boyundan olup olmaması dönemi içerisinde bir meşruiyet zemini için anlamlı bir tartışma olabilir ancak bunun bir kimlik inşası şeklinde değerlendirilmesi oldukça hatalıdır. Zira ulus-devlet modelleriyle oluşan/oluşturulan kimliklerin geleneksel dünyada bir karşılıkları yoktur. Bu tanımlamaları "kimlik"ler üzerinden değil "aidiyet"ler üzerinden değerlendirmek en sağlıklı neticeyi verecektir.

/konyatkb
www.konyakelebeklervadisi.com
KELEBEKLERİN
GİZEMİNİ
KEŞFEDİN
KONYA TROPİKAL
KELEBEK BAHÇESİ
Kelebek Bahçesi | Çiçek Bahçesi | Macera Kulesi

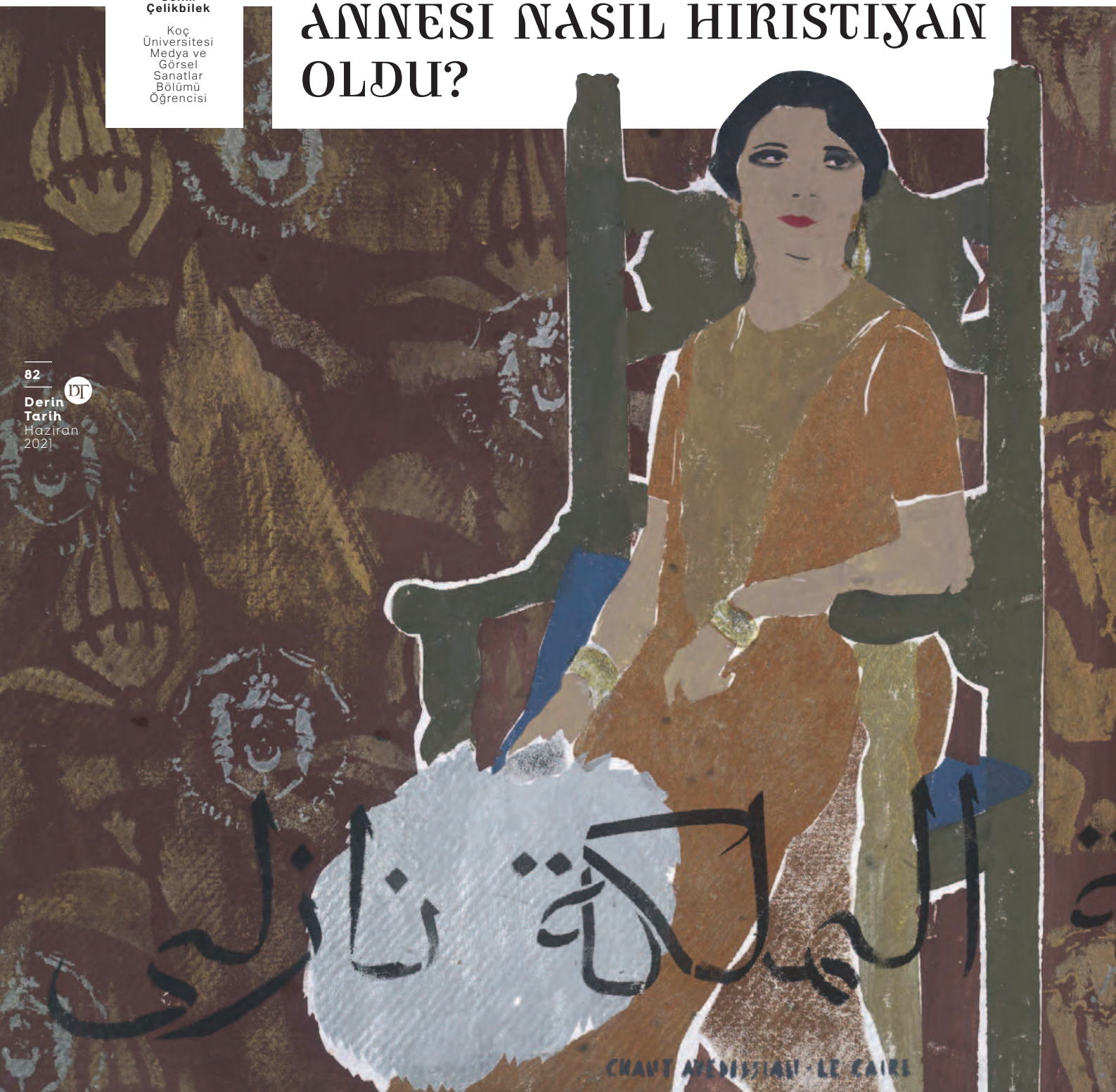

Abdurrahman Selim Çelikbilek

Koç Üniversitesi Medya ve Görsel Sanatlar Bölümü Öğrencisi

Mısır'ın Soylu Ailesinin
Fransa'dan ABD'ye Uzanan Dramı

MISIR KRALI FARUK'UN ANNESİ NASIL HIRİSTİYAN OLDU?

Mısır Hidivi İsmail Paşa'nın gelini, Kral Fuad'ın eşi ve Mısır Kralı Faruk'un annesi Kraliçe Nazlı Sabri, oğlunun iktidarı sırasında gittiği ABD'de din değiştirerek Hristiyan oldu. Bunun üzerine oğlu Kral Faruk tarafından Mısır'daki malvarlığına el konularak ülkesine dönmesi yasaklandı. Kral Faruk 1952'de Hür Subaylar Hareketi tarafından askerî darbeyle devrilecek, ABD'de sefil bir hayat yaşayan annesi ise Hristiyan olarak hayata gözlerini yumacak, hazin hikâyesi bir Hristiyan mezarlığında hitama erecekti.

Los Angeles'in yoksul bölgelerindeki bir mezarlıkta rastladığımız üç kabir, uzaktan bakıldığında gözümüze alelâde görünebilir. Ancak biraz daha yaklaşıp hikâyelerini okuduğumuzda, aslında bir trajediyle karşı karşıya bulunduğumuzu fark edebiliriz. Bir annenin, kızının ve damadının yan yana duran mezar taşları, Mısır'ın soylu Müslüman ailelerinden birinde dünyaya gelip Amerika Birleşik Devletleri'nde Hıristiyan olarak hayata gözlerini yuman bir kraliçenin, Nazlı Sabri'nin öyküsünü anlatır bize.

Nazlı Sabri, baba tarafından Türk, anne tarafından Fransız kökenli bir ailenin çocuğu olarak 25 Haziran 1894'te Mısır'ın liman şehri İskenderiye'de dünyaya geldi. Babası Abdurrahim Sabri Paşa, Kahire valiliği ve tarım bakanlığı yapan üst düzey bir Osmanlı bürokratıydı. Annesi ise Napolyon'un ordusuyla Mısır'a gelip buraya yerleşen ve askerî görevler üstlenen Joseph Save, diğer namıyla Süleyman Paşa el-Fransevî'nin torunu Tevfike Şerif Hanım idi. Mısır'da başbakanlık ve dışişleri bakanlığı görevlerini yürüten Muhammed Şerif Paşa'nın torunu olmasıyla da Nazlı Sabri, ülkesinin soylu isimlerinden biriydi. Ne var ki bu soyluluk, doğduğu ülkenin tarihi gibi sancılı ve çalkantılı geçecek ömrüyle büyük tezat teşkil edecekti.

Nazlı Sabri'nin ailesi, doğumundan itibaren onu yüksek görgü ve modern kültürle yetiştirmeye gayret etti. Eğitimine önce Fransızların Kahire'de açtığı Lycée de la Mère-de-Dieu okulunda başladı. Daha sonra İskenderiye'ye dönerek Collège Notre-Dame de Sion'a devam etti. Annesi Tevfike Şerif Hanım'ın vefatının ardından kız kardeşiyle birlikte Paris'e gönderilerek iki yıl boyunca burada eğitim alması sağlandı. Nazlı Sabri'nin çocukluğundan itibaren Fransız eğitim kurumlarında okuması ve Fransız kültürüne aşinalığı, sonraki yıllarda uyum sağlamak zorunda kalacağı geleneksel Mısır kültürüne intibakını zorlaştıracak, bir anlamda hayatının çıkmaza girmesine sebep olacaktı.

Tahta doğru adım adım...

Nazlı Sabri aldığı Fransız terbiyesiyle Avrupa kültürüne aşinalık kazanmıştı; özellikle opera gösterilerini takip etmekten büyük haz duyuyordu. 1919 yılında Mısır sosyetesinin katıldığı bir opera gösterisi, Nazlı Sabri'nin hayatını tamamen değiştirecek bir birlikteliğin de kapısını aralayacaktı. Mısır Hıdivi İsmail Paşa'nın oğlu Sultan Fuad, bu gösteri esnasında kendisiyle ilgilenecek, çok kısa bir süre sonra evlilik teklifinde bulunacaktı.

Esasında Sultan Fuad ve Nazlı Sabri'nin aileleri önceki kuşaklardan birbirini tanıyordu. Nazlı'nın başbakanlık da yapan dedesi Muhammed Şerif, Fuad'ın büyük dedesi Kavalalı Mehmed Ali Paşa tarafından zekâsı ve becerisiyle takdir edilmiş, eğitimine onun himayesinde devam etmişti. Muhammed Şerif, Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın torunlarının ve Mısırlı üst düzey yöneticilerin çocuklarının geçtiği eğitimden geçmiş, hatta sonradan dönürü olan Hıdiv İsmail Paşa ile birlikte Fransa'ya gönderilerek Paris'te Saint Cyr Harp Okulu'nda iki yıl askerî eğitim alması sağlanmıştı.

Fuad'ın teklifi karşısında Nazlı Sabri'nin fazla bir alternatifi yoktu. Onunla evlenmeyi kabul etti ve düğün

Soldan sağa: Kraliçe Nazlı'nın kızı Fevziye Fuad, İran Şahı Rıza Pehlevî, Kraliçe Nazlı ve Muhammed Rıza Pehlevî (1939).

merasimi 24 Mayıs 1919'da gerçekleştirildi. Bu tarihten sonra kendisinden hanedana uygun bir hayat tarzı sürdürmesi istenecek, çocukluğundan itibaren alıştığı özgür ve rahat hayatı geride kalacaktı.

Düğün merasiminin ardından Kahire'deki Abbâsiyye Sarayı'na getirildi. Bir müddet burada kaldıktan sonra ilk ve tek erkek evladı Faruk'un 11 Şubat 1920'de dünyaya gelmesiyle Kubbe Sarayı'na, eşi Fuad'ın yanına geçmesine müsaade edildi. İki yıl sonra Mısır, İngiltere'den bağımsızlığını kazanacak ve artık "kral" olan Fuad'ın eşi Nazlı Sabri de "Kraliçe Nazlı" olarak anılacaktı. Çiftin Faruk dışında dört de kızı dünyaya geldi: İran Şahı Muhammed Rıza Pehlevî ile evlenecek olan Fevziye; Türk araştırmacı, çevirmen ve yazar Bülent Rauf ile evlenen Fâize ve sonraki yıllarda annelerine eşlik edecek olan Fâika ile Fethiye.

Bir hayal olarak Avrupa

Kraliçe Nazlı takip eden yıllarda sosyal çalışmalarla meşgul oldu. Özellikle çok sevdiği opera gösterilerini kaçırmıyordu. 1924 yılında Kral Fuad'la birlikte bir Avrupa seyahatine çıktı. Burada, Fransa'ya dayanan soyu münasebetiyle çok iyi ağırlandı ve kıymet gördü. Seyahatini tamamlayıp Mısır'a döndükten üç sene sonra, bu sefer tek başına yeniden bir Avrupa seyahatine çıkacaktı.

Kraliçe Nazlı'nın hayatı bir kez daha, kocasının ölümü üzerine değişti. Kral Fuad, 1936 yılında beklenmedik bir şekilde hayatını kaybettiğinde, tahtın varisi Faruk İngiltere'de, Woolwick Kraliyet Askerî Akademisi'nde eğitim görüyordu. Ancak ölüm haberini aldığında henüz başlamış olduğu eğitimini yarıda bırakarak Mısır'a dönmek zorunda kaldı. Genç Kral Faruk tahta geçtiğinde 16 yaşındaydı. Reşit olmadığı gerekçesiyle ona eşlik edecek üç kişilik bir kraliyet şurası kurulmasına karar verildi. Bu şurada Nazlı Sabri'nin kardeşi ve Faruk'un dayısı Şerif Sabri Paşa da yer aldı.

Bu tarihten sonra Ana Kraliçe olarak anılan Nazlı Sabri, içine düştüğü hayatın gerekliliklerini yerine getirmekle meşguldü. Ancak aklı hep dışarıda, Paris'te aldığı eğitimde ve kocasıyla beraber çıktığı Avrupa seyahatindeydi. 1946 yılına geldiğinde Nazlı Sabri böbreklerinden rahatsızlandı. Tedavi olmak için Fransa'ya gitmesi gereken Ana Kraliçe, oğlu Kral Faruk'tan izin alarak yola koyuldu. Kızları Fâika ve Fethiye ile birlikte önce İsviçre'ye, oradan da Fransa'ya geçen Nazlı Sabri, birkaç hafta burada kalarak tedavisiyle meşgul oldu.

Nazlı'dan Mary Elisabeth'e

Fransa'daki tedavi fayda vermeyince doktorların tavsiyesiyle ABD'ye doğru yola çıkan Nazlı Sabri ve kızlarının yanında, Avrupa'da onlara eşlik eden ve hizmetlerinde bulunan Riyad Gali isimli bir diplomat vardı. Mısır Kıptîlerinden olan Riyad Gali, Katolik bir Hıristiyandı ve Mısır Krallığı'nın memuru olarak dış temsilciliklerde görev yapıyordu.

Prenses Fethiye ve Riyad Gali, seyahatleri esnasında birbirlerine ısınmış ve evlenmeye karar vermişlerdi. Ancak bu evliliğin başlarına ne açacağından haberdar değillerdi. Nazlı Sabri'nin rıza göstermesiyle birlikte 1950 yılının Mayıs ayında, San Francisco'da Fairmont Hotel'de düğün merasimleri gerçekleştirildi. Haber Mısır'a ulaştığında başkent Kahire'de büyük bir şok yaşandı. Mısır prensesinin bir hariciye memuruyla ve Kıptî bir Hıristiyanla evlenmesi kabul edilecek bir şey değildi. Kral Faruk haberi aldıktan sonra, aynı yılın Ağustos ayında bir kararnâme çıkararak Nazlı Sabri ve kızı Fethiye'nin, Mısır Krallığı'ndan kaynaklanan bütün unvan ve imtiyazlarını iptal etti. Mısır'daki malvarlıklarına da el koyan Kral Faruk, annesi ve kız kardeşinin ülkelerine geri dönmesini de yasakladı.

Mısır Kraliçesi Nazlı, bir rahibe ile.

Kral Faruk'u asıl hiddetlendiren ve ailesine karşı bu kararları almasına yol açan gerekçe, Fethiye'nin evliliğinden sonra dinini değiştirmiş olmasıydı. İslâmiyet'i terk edip Katolik bir Hıristiyan olarak hayatına devam eden Fethiye, annesinin de bu konudaki kararını teşvik etti. Nazlı Sabri de dinini değiştirdi ve Mary Elisabeth adını aldı.

Bu sırada Nazlı Sabri'nin beraberindeki diğer kızı Prenses Fâika'nın da evlilik planları vardı. Annesi ve abisinin onayını alamadığı için İskenderiye'deyken tanıştığı Mısırlı diplomat Fuad Ahmed Sadık ile evlenememişti. Ahmed Sadık'ı kız kardeşinden uzaklaştırmak isteyen Kral Faruk onun önce İspanya'ya, sonra Çin'e ve en sonunda da Polonya'ya atanmasına karar verdi. Bu süreçte Ahmed Sadık'la görüşmeye devam eden Prenses Fâika, ABD'ye vardıklarında annesinin rızasını da alarak ona haber gönderdi. Haberi alır almaz yola koyulan Ahmed Sadık, 1950 Nisan'ında muradına ererek Prenses Fâika ile evlendi. Kız kardeşi Fethiye'nin başına gelenlerden sonra endişelenen genç çift, Mısır'a dönerek Kral Faruk'tan af dilemeye karar verdiler. Başlarda sıcak bakılmayan evliliklerine, Kahire'de düğünlerinin tekrarlanmasıyla müsaade edildi. Böylece Ahmed Sadık'a "Bey" unvanıyla üst düzey görevler tevdi edildi.

Eriyip giden servet

Mısır'a dönme fikrine yanaşmayan Nazlı Sabri ve kızı Fethiye, ABD'de yaşamaya devam ettiler; ellerinde kalan değerli mücevherleri satarak bir süre geçimlerini sağlamaya çalıştılar. Kaliforniya'da küçük bir daire satın alarak yuvalarını burada kurdular. Bu sırada Riyad Gali, eşi ve annesinin malvarlığını kullanarak yatırım yapmaya, bu sayede para kazanmaya başlamıştı. Ancak işler her zaman istedikleri gibi gitmeyecekti.

Fethiye ve kocasının tam 23 yıl devam ettirdiği birliktelik, Riyad Gali'nin yanlış yatırım tercihleri, eriyip giden malvarlıkları ve artan borçlar yüzünden 1973 yılında sona erdi. Fethiye Gali, kocasından boşanarak Los Angeles'ın en fakir bölgelerinden birinde, Westwood'da ikamet eden annesi Nazlı Sabri ile birlikte yaşamaya devam etti. Bu süre zarfında memleketleri Mısır'da siyasî ve sosyal hayatta radikal değişiklikler yaşanmış; annesi ve kız kardeşinin hemen her şeyine el koyan Kral Faruk, 1952 yılında Hür Subaylar Hareketi tarafından askerî darbeyle devrilmişti.

Kraliçe Nazlı'nın Hıristiyan âdetlerine göre tertip edilmiş mezar taşı. Üzerinde "Mısır'ın ana kraliçesi Nazlı Fuad. Seni seviyoruz, bizim için dua et" yazıyor.

Cemal Abdunnâsır'ın ardından, 1970'den itibaren devlet başkanlığını üstlenen Enver Sedat, 1976 yılında Nazlı Sabri ve kızı Fethiye'ye pasaport göndererek ülkelerine geri dönmelerini teklif etti. Nazlı Sabri sağlık sorunlarını gerekçe göstererek uzun bir yolculuğu kaldıramayacağını söyledi ve Enver Sedat'ın teklifini reddetti. Sabık kraliçenin diğer önemli endişesi, İslâm'ı bırakarak kızıyla birlikte Hıristiyanlığa geçmiş olmasıydı ve bu durumun ülkesinde nasıl karşılanacağını kestiremiyordu.

Son durak: Bir Hıristiyan mezarlığı

Fethiye ise Los Angeles'taki sefil hayatına devam etmek istemiyordu. Annesinin de rızasını alarak Mısır'a dönmeye karar verdi. Aynı yıl dönüş hazırlıkları yaparken üç yıl önce boşandığı müflis kocası Riyad Gali'nin evine giderek onda kalan eşyalarını almak istedi. Eve vardığında Riyad Gali sarhoştu ve onu alıkoyarak geri dönmesini engelledi. Eski eşinin Mısır'a dönmesini istemeyen Riyad Gali, sarhoşluğun da etkisiyle silahını alarak Fethiye'ye birkaç el ateş etti. Evlenmek için ülkesindeki bütün haklarından vazgeçen ve ABD'de sefil bir hayat yaşamaya mahkûm olan, Mısır'ın kudretli hükümdarı Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın torunu Fethiye, eski kocasının silahından çıkan mermilerle oracıkta can verdi. Riyad Gali intihar etmeye kalkıştıysa da başarılı olamadı. Yakalanarak hapse atıldı.

Kızının ölümüyle tam bir çöküntüye sürüklenen Nazlı Sabri'nin sağlık durumu daha da kötüleşti. Mısır Hıdivi'nin gelini, Kral Fuad'ın eşi ve Kral Faruk'un annesi Nazlı Sabri, gurbette acı içinde kıvranarak, kızından iki sene sonra 29 Mayıs 1978'de hayata gözlerini yumdu. Hapse giren eski damadı ise önce gözlerini, ardından sağlığını kaybetti, 1987 yılında da öldü. Üçü de Los Angeles'ın Culver City bölgesinde bulunan Holy Cross Cemetry Hıristiyan mezarlığında, yan yana defnedildi. Mısır'da başlayıp Fransa'da devam eden serüvenleri, ABD'deki ücra bir Hıristiyan mezarlığında son bulmuştu.

Sultan II. Mahmud'un
"gâvur" ithamına cevabı

Senindir Evvel ü Âhirde Devlet Yâ Resûlallah!

İcraatı hakkıyla anlaşılamamış olan Sultan II. Mahmud imparatorluğun en buhranlı zamanında tahta çıkıp harpler ve isyanlarla uğraşmış, bir taraftan da ıslahat faaliyetleriyle devletin çözülmesine mâni olmak kudretini göstermişti. Devletin fonksiyonlarını elinde toplayarak memleketi saraydan idare etmeye başlaması otokratlıkla itham edilse de devleti uçurumun kenarından alan bu teşebbüsünün ardındaki saikler, sultanı anlamak hususunda yardımcı olabilir.

Ekrem Buğra Ekinci

Prof. Dr., Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi

Sultan II. Mahmud hakkındaki efsaneler, daha padişahın annesi Nakşidil Sultan ile başlar. Martinik'ten Fransa'ya gelirken, Cezayir korsanlarının eline düşen Fransız asilzadesi Aimée de Rivery saraya getirilmiş; burada yetiştirilerek Sultan I. Abdülhamid ile evlenip Sultan II. Mahmud'u doğurmuştur. Aimée, Fransız İmparatoru Napoléon'un zevcesi Josephine ile teyze çocuğudur. Böyle bir hanım vardır ama Sultan II. Mahmud'un annesi değildir. Sultan II. Mahmud'un annesi Kafkasya asıllı bir cariyedir. 1807'de İngiliz gazeteleri tarafından ortaya atılan bu iddia, 1867'de Sultan Aziz'in Avrupa seyahatinde tekrar moda olmuş, padişahın o zamanki Avrupa aristokrasisi ile akrabalığı Fransız mecmualarına çekici gelmiştir.

Çocuğu olmayan Sultan III. Selim, Şehzâde Mahmud'u evladı gibi himaye ve terbiye etti. Şehzade, amcasının ıslahat fikrinin tesirinde kaldı. En buhranlı zamanlarda, imparatorluğu uçurumun kenarından aldı. Uzun süren saltanatında hem harpler, hem isyanlarla sarsılan devletin çözülmesine mâni olmak kudretini gösterdi. Her sahadaki ıslahat faaliyetleriyle imparatorluğa hayatiyet kazandırdı. Cahil ve mutaassıp bir kesimin reaksiyonunu çekmekle beraber, aklıselim sahipleri tarafından hizmetleri şükranla anılmış; Garp menbalarında bile hürmetle anılmıştır.

95. halife ve 30. padişah olarak 1808'de tahta çıktı. Sultan III. Selim tahttan indirilip şehid edilmiş, bu arada kendisini de öldürmeye yeltenmişler ise de Allah'ın inayeti kabilinden hayatta kalarak,

Auguste Étienne François Mayer tarafından yapılan yağlıboya tabloda Sultan II. Mahmud'un Bayezid Camii'nden ayrılışı tasvir edilmiş (1837).

Rusçuk Ayanı Alemdar Mustafa Paşa'nın desteğiyle tahta çıkmıştır. Sultan III. Selim'in düştüğü hatalara düşmemeye çalıştı. Onun maraz doğuran merhametli siyasetini terk etti. Sert tedbirlerle, içeride istikrarı temin etti. Asırlar boyunca gitgide tefessüh etmiş ve artık ıslahı kabil görülmeyen Yeniçeri Ocağı'nı ortadan kaldırdı. Ocak mensuplarının zulümlerinden bezmiş olan halk da kendisine var gücüyle destek oldu. Gönüllü ve mecburi esasa müstenid yeni bir ordu kurdu ki, şimdiki ordunun nüvesi sayılır.

Saltanatının ilk senelerinde, yeniçerilere arkasını verip padişahı kıskaca alan meşhur nişancı Halet Efendi'nin nüfuzu görülür. Fırsatını bulunca, kendisini ortadan kaldırdı. O kadar çok kişinin canını yakmıştı ki, arkasından,

Ne kendi etti rahat, ne âleme verdi huzur

Yıkıldı gitti cihandan, dayansın ehl-i kubur

mısraları söylenmiştir. Padişah ancak ondan ve Yeniçeri Ocağı'nın ilgasından sonra serbest hareket etme imkânı bulmuştur. Böylece Sultan II. Mahmud'un saltanatı, Halet Efendi'nin ölümü ve Yeniçeri Ocağı'nın ilgasından evvel ve sonra olmak üzere iki devreye ayrılır. Böylece padişah, mazide el ele verip uğursuz roller oynayan bürokrat, asker ve ilmiyeyi sindirdi ve devletin fonksiyonlarını elinde toplayarak memleketi saraydan idare etmeye başladı. Bunun için otokratlıkla itham edilir ama bu teşebbüsü, bir cihetle devleti uçurumun kenarından almıştır. Sultan II. Abdülhamid de 93 Harbi felâketi üzerine babasının yolunu bırakıp dedesinin yolunu takip edecektir.

Millî bünyeye muvafık ıslahatlar

Sultan II. Mahmud sadece harpler ve isyanlarla uğraşmadı. Zamanında binlerce bina yapıldı veya tamir edildi. Yollar açıldı veya genişletildi. Köprüler kuruldu. Buharlı gemi ve makineler alındı. Harbiye ve tıbbiye mekteplerini, ayrıca memur yetiştiren mektepleri kurdu. Tophane'de Nusretiye, Bahçekapı'da Hidâyet, Arnavutköy sahilinde Tevfikiye, Üsküdar Şemsipaşa'da Adliye camilerini; Bayezid Kulesi'ni, Mahmudiye, yani Unkapanı Köprüsü'nü inşa ettirdi, muhtelif yerlerde çeşmeler yaptırdı. Eyüp Sultan türbesi dâhil, İstanbul'daki bütün sahabe kabirleri hep Sultan II. Mahmud tarafından yaptırılmıştır. Resûlullah'ın (sas) kabri üzerine yeşil kubbeyi yaptıran da odur.

Zamanında ilk gazete neşredildi. Modern posta, karantina, nüfus sayımı,

"AT ÖLDÜ DİYENİN HÂLİ YAMAN!"

Usta bir hattattı. Eyüp Sultan hazretlerinin sandukası üzerindeki yazılar, ayrıca Ayasofya'daki bir harika numunesi olan büyük levha onun eseridir. Adlî mahlasıyla şiirler yazmış; çok sayıda bestesi günümüze intikal etmiştir.

Sevdâ-i muhabbet esiyor şimdi serimde
Takdire ne çâre, bu varmış kaderimde

beyti çok meşhurdur.

Fransızca öğrenen ilk padişahtır. Gelibolu, Bolayır, Doğu Trakya, Rodos, Tuna vilayetlerini gezmiş; bunlardan bazısını yeni keşfedilen buğu gemisi (buharlı gemi) ile yapmıştır. Uzuna yakın ve yakışıklıydı. Enerjik ve çok zekiydi. Espriliydi. Bilhassa musahibi Said Efendi'yle yaşadığı çok sayıda fıkra ve menkıbesi dillerde dolaşır.

Necid emirinin hediye gönderdiği soylu bir at hastalanır. Çok üzülen padişah, imrahora ata ihtimam edilmesini emreder; "At öldü diyenin hâli yaman!" diye de tehdit eder. Ne çare at ölüverir. Dehşete düşen imrahor, Said Efendi'ye vaziyeti anlatır. Said Efendi padişahın huzuruna çıkıp, "Efendimiz mahud ata bir hâl oldu. Yemiyor, içmiyor. Gözü kapalı. Mütemadiyen yatıyor. Kaldırıyorlar, bırakınca bir tarafa devriliyor; yine kaldırıyorlar, yine bırakınca öbür tarafa devriliyor" diye arz eder. Padişah heyecanla, "At öldü desene!" deyince, "Siz dediniz efendimiz, siz dediniz" cevabını verir.

rüşdiye adıyla orta mektep teşkilatı, memurların fes ve setre giymesi gibi yenilikler onun zamanına tarihlenir. Klasik Osmanlı siyasî müesseselerinin çoğu başka isimlerle devam etmiş; artık fonksiyonu kalmayanlar kaldırılmıştır. Mesela defterdar, maliye nâzırı; reisülküttâb, hariciye nâzırı adını almıştır.

Bu devirdeki ıslahatla, Jön Türk inkılapları asla birbirine kıyas edilemez. Sultan II. Mahmud'un ıslahatı hep millî bünyeye muvafık olarak cereyan etmiştir. Şer'î hükümlerin ve siyasî ananelerin haleldar olmamasına hususî ihtimam gösterilmiştir. Fes ile şapkanın kabil-i kıyas olmadığı aşikârdır. Fes, Anadolu'da asırlardır giyilen, Osman Gazi'den beri Türklerin de giydiği kırmızı keçe külahın tekâmül etmiş hâlidir. Bürokratların inat ve muhalefetini kırmak adına, devlet dairelerine resmini astırması garip karşılanmakla beraber, zaten az zaman sonra terk edilmiştir. Yeniçerilere duyulan alerji Mehter bandosunun de kaldırılmasına sebebiyet vermiş; yerine Mızıka-ı Hümâyun kurulmuştur. Kurduğu siyasî sistem şekil itibariyle günümüze kadar gelmiş olup şu anda işleyen hangi müessese varsa, Osmanlı'ya, ezcümle Sultan II. Mahmud devrine aittir.

Alman müşavir Helmuth von Moltke hatıralarında şöyle der: "Sultan'ın dinî hissiyatı o kadar kuvvetliydi ki, vefatından birkaç gün önce, hemen hemen ölüm halindeyken, Cuma namazı için kendisini Bayezid Câmii'ne taşıtması bunu ispat eder." Vefatından iki sene evvel çıkarttığı bir fermanla, Osmanlı memleketinin her yerinde beş vakit namazda cemaate devam edilmesini emretmiştir. Es'ad Efendi'nin yazdığı *Dürr-i Yektâ* isimli Türkçe ilmihali bütün şehir, kasaba ve köylere yollatmıştır. İlk mektep tahsilinin bütün Osmanlı vatandaşlarına mecbur kılınması da onun fermanıyla olmuştur.

Kışlada her birliğe cemaatle namaz için tabur imamı ve dinî müşkillerin

halli için alay müftüleri tayin etmiştir. *Battal Gazi Destanı*, *Hayber Kalesi Cengi* gibi hurafe cinsinden kitaplara alışmış askerlerin okuması için Hanefî mezhebinin kurucularından İmam Muhammed'in harb hukukuna dair *Siyer-i Kebir* kitabını Türkçeye tercüme ettirmiş; kışlalarda okunmasını emretmiştir.

Hekimbaşı Abdülhak Molla der ki: "Yeni süvari birliklerinin teşkili esasında, iki seneye yakın bir müddet Rami Kışlası'nda bulunan padişah, her geceyi başta kışla camii olmak üzere Eyüp, Davud Paşa, Topçular gibi câmilerde zikir, dua ve ilim sohbetiyle geçirmiştir."

Kendisi evvelce amcazadesi Sultan III. Selim'in tesiriyle Mevlevî muhibbi idi. Onunla beraber Eyüp'te bir Nakşî tekkesi olan Kaşgarî Dergâhı'na gelir, tekkenin şeyhi İsa Geylânî'nin sohbetinde bulunurlardı. Sultan III. Selim şehzâdenin çok sevdiği bu tepede bir seyir köşkü yaptırmıştı. Sultan II. Mahmud Mevlevî tarikatindeki Halet Efendi'den kurtulunca, muhtemelen temayülü değişmiş ve ağabeyi Sultan IV. Mustafa gibi Nakşibendî tarikatine girerek, Yahya Efendi tekkesi şeyhi Mehmed Nuri Efendi'ye bağlanmıştır. Oğlu Sultan Abdülmecid ve torunu Sultan Vahîdeddin de Nakşibendi muhibbi idiler.

Uçurumun kenarında 31 sene

Sultan II. Mahmud devrinde bir zamandır Hicaz'ı işgal eden Vehhabîlerin isyanı bastırıldı. Fransız İhtilali'nin tesiri ve Avrupa'nın desteğiyle Yunan ve Sırplar arasında istiklal gayeli isyanlar çıktı. Mora'da müstakil bir Yunanistan kuruldu. Sırbistan ve Sisam muhtariyet kazandı. Yunanları, Helen medeniyetinin vârisi zanneden ve onlara karşı romantik bir yakınlık duyan Avrupalıların tahriki üzerine çıkan Rus Harbi felâketle neticelendi. Bundan istifade eden Fransızlar, Cezayir'i işgal etti.

Olup bitenlerde padişahın doğrudan bir mesuliyeti olduğu söylenemez.

HÜCRE-İ SAADET'E ARMAĞAN

Hücre-i Saadet'e hediye gönderdiği altın şamdan münasebetiyle yazdığı ve Resûlullah'a (sas) sevgisini terennüm ettiği naat pek içlidir:

Şamdan eyledim ihdâya cür'et yâ resûlallah.
Muradım dergâh-i ulyâya hizmet, yâ Resûlallah!

Değildir ravdaya şâyeste, destâvîz-i nâçizim.
Kabulünde kıl ihsân inayet, yâ Resûlallah!

Kimim var hazretinden gayri, hâlim eyleyem ilâm.
Cenâbındandır ihsân, mürüvvet, yâ Resûlallah!

Dahîlek, el-emân, sad el-amân, dergâhına düştüm,
Terahhum kıl, bana eyle şefâat yâ Resûlallah!

Dü âlemde kıl istishâb, Hân Mahmûd-ı Adlîyi,
Senindir evvel ü âhirde devlet yâ Resûlallah!

Artık dünya değişmiştir. Osmanlı Devleti yine dünyanın büyük birkaç devletinden biridir; ama Avrupa artık epeyce güçlüdür. Memleketin dağılmasını önlemek adına merkeziyetçi bir politika takip etmeye başlayan padişah, her köşede türeyen ayanlarla evvela anlaştı; sonra onların çoğunu sindirdi veya ortadan kaldırdı. Arap ve Kürt beldelerini daha sıkı bağlarla payitahta bağlamaya çalıştı.

Bu arada, evvelce Hüsrev Paşa ve Bâbıâli bürokratlarınca aşağılandığı için kırılan muhteris Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa, Fransız tahrikiyle ayaklandı. Vaktiyle Rusların Özi'yi işgal ve ahalisini kılıçtan geçirdiğini öğrenen babası Sultan I. Abdülhamid, üzüntüsünden inme indirip vefat etmişti; Sultan II. Mahmud da kederinden hastalandı. Müzmin artrit, verem ve basur hastasıydı. Tabipler âciz kaldı, dertlerin çokluğundan tavsiyelere de tam riayet edemedi. Neyse ki ordusunun Nizip'teki mağlubiyetini işitmeden, Çamlıca'da kız kardeşinin köşkünde vefat etti (1839). 54 yaşındaydı. 31 sene tahtta kaldı. Divanyolu'nda Esma Sultan Sarayı bahçesine defnedildi. Şimdi semte ismini veren türbesinde, oğlu Sultan Aziz ve torunu Sultan Hamid de yanındadır. İki oğlu, Sultan Abdülmecid ve Sultan Abdülaziz, peş peşe tahta çıkarak babalarının yolunu devam ettirdiler. Hâlihazırdaki Osmanlı hanedanı hep onun neslindendir.

DİYARBAKIRLILARIN İZMİR'İN İŞGALİNE TEPKİSİ

'İŞGALE RAZI OLMAKTANSA ÖLÜRÜZ'

Diyarbakırlılar İzmir'in işgalini, İstanbul'a gönderdikleri telgraflarla ve mitinglerle protesto ettiler. Bu faaliyetlere Müftü İbrahim, Nakibü'l-eşraf Bekir, Belediye Reisi Abdurrahman Efendi ve âlimler öncülük etmişti. İşgale razı olmaktansa ölmeyi tercih ettiklerini dile getiren Diyarbakır ahalisinin bu tutumu, Millî Mücadele ruhunun nasıl teşekkül ettiğini apaçık gösteren bir örnektir.

Oktay Bozan

Doç. Dr., Dicle Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi

İzmir'in Yunanlar tarafından işgaline Paris Barış Konferansı'nda karar verilmiştir. Yunanistan Başbakanı Elefterios Venizelos, bu işgalin gerekçelerini Paris Barış Konferansı'na sunduğu muhtırasında "Wilson Prensipleri"ne dayandırmak istemiştir. Yunanistan İzmir'in işgali ile "Büyük Yunanistan" hayalini gerçekleştirmeyi hedefliyordu. Bunun için Osmanlı Devleti'nin politik, ekonomik ve askerî kudret bakımından en zayıf olduğu zamanı fırsat olarak görmüştür.

İzmir'in işgaline karar veren İngiltere, Fransa ve Amerika Birleşik Devletleri, işgalin İngiliz Amiral Calthorpe tarafından yürütülmesini uygun görmüşler, bu bağlamda 13 Mayıs 1919 günü İtilaf Devletleri donanmalarına mensup birçok harp gemisi İzmir limanına gelmiştir. Durumu İzmir valisine haber vermeye giden İngiliz Yüksek Komiserliği temsilcilerinden James Morgan ve Yarbay Smith'in çevresini kuşatan büyük bir kalabalık arasından öne atılan genç bir Türk subayı, duygularını, "Büyük bir ulus olduğumuzu ve henüz ölmediğimizi bilmenizi isterim. Belki uyur görünüyoruz ama savaşacağız. Yurdumuzun bu şekilde elden çıkarılmasına tahammül etmeyiz. Bizler ölü değiliz" sözleriyle dile getirmiştir.

Benzer bir hissiyatla 16 Mayıs 1919'dan itibaren Sadaret'e ve işgal güçlerinin temsilciliklerine, Anadolu'nun birçok yerinden çekilen protesto telgrafları işgale duyulan tepkiyi açıkça göstermiştir. Mondros Mütarekesi şartlarına aykırı olan işgalin bilhassa Yunanlara yaptırılması, onların da şehre ayak basar basmaz katliama ve halkın mukaddesatına tecavüze girişmeleri, Türk milletinin millî duygularına büyük ölçüde tesir etmiştir. İzmir'in Yunanlarca işgali Güneydoğu Anadolu'da da büyük bir yankı uyandıracaktı. Zira bu hadise Ermenilerin doğu vilayetlerindeki iddialarına zemin hazırlayacaktı. Diğer bir ifade ile Yunanların İngiltere'nin teşvik ve himayesinde İzmir'e çıkması ve yörede gerçekleştirdikleri katliamlar, Doğulular için de başlarına gelmesi muhtemel akıbetin göstergesi niteliğindeydi.

İslam medeniyetinin önemli merkezlerinden birisi olan Diyarbakır'da bu kaygı verici gelişmeler dikkatle takip edilmekteydi. İzmir'in işgalinin kendi geleceklerini etkileyeceğini tasavvur eden Diyarbakırlılar 18 Mayıs, 20 Mayıs, 22 Mayıs ve 23 Mayıs 1919'da Sadaret'e gönderdikleri 5 ayrı telgrafla işgali protesto ettiler. Vilayete bağlı sancak ve kazalarda da çok sayıda miting düzenlenmiş ve protesto telgrafı çekilmiştir. Bu faaliyetlere Müftü İbrahim, Nakibü'l-eşraf Bekir ve Belediye Reisi Abdurrahman Efendi öncülük etmiştir. Ayrıca çok sayıda din adamı, eşraf ve aşiret reisinin de bulunduğu görülmektedir.

Diyarbakır'dan çekilen telgraflardan bazıları Sadaret'e ve Padişaha, bazıları da İstanbul'da bulunan İtilaf Devletleri temsilcilerine gönderilmiştir. Sadaret'e ve Padişaha gönderilen telgraflarda hükümetin İzmir konusunda gerekli

İzmir'in işgali Anadolu şehirlerinde büyük bir tepkiyle karşılanmış, işgali haber alan Diyarbakır ahalisi de sokaklara dökülmüştü.

teşebbüslerde bulunması istenmiş ve bu konuda alınacak her türlü karara iştirak edileceği bildirilmiştir. İtilaf Devletleri temsilcilerine hitaben gönderilen telgraflarda "adalet" ve "Wilson Prensipleri" üzerinde durulmuştur. Meydana gelen haksız işgalin bir an önce ortadan kaldırılması istenmiş ve çoğu zaman "meydan okuyucu" bir dil kullanılmıştır.

"İşgali bütün mevcudiyetimizle protesto ediyoruz"

Diyarbakır'dan Sadaret'e gönderilen 18 Mayıs 1919 tarihli telgrafta özetle şu ifadelere yer verilmiştir:

"Sekiz yüz seneyi aşkın bir zamandan beri ahalisi aslen Türk olan ve devletin önemli bir parçası olan İzmir vilayetinin Türklere nispetle pek az olan Rumlara verilmek üzere Yunanların işgaline izin verildiğine dair haber aldık. Kavmiyet ve millet prensibine göre hareket edilmesi gerekirken Paris Sulh Konferansı'nda aksi durumun ortaya çıktığını anladık. Biz bu işgali bütün mevcudiyetimizle protesto ediyoruz. Hak ve adaletten sapıldığını görecek olursak her suretle direnmeye, dünyada bir adamımız sağ kalıncaya kadar da müdahalede bulunmaya güçlü bir şekilde azmettik. Bundan sonra akacak kanın tek müsebbibi İtilaf Devletleri olacak ve tarih huzurunda ebediyen mesul kalacaktır. Ümit ederiz ki insanlığın ve adaletin koruyucu olanlar bu haksızlığı kabul etmeyecektir. Kalbimize saplanmak istenilen hançerin geri alınması için haklı mücadelemizden vazgeçmeyeceğiz."

Diyarbakır'dan 20 Mayıs 1919'de Sadaret'e çekilen telgrafta İzmir'in işgaline duyulan tepki ise özetle şöyle dile getirilmiştir: "İzmir'in Yunan askeri çıkarılarak işgal edildiği hakkındaki yaslı haber 'bela yıldırımı' gibi Diyarbakır ve dolaylarını allak bullak etmiş ve büyük heyecan doğurmuştur. Her tarafta rezillik içinde yaşamaktansa 'şanlı ölmek' sözleri çınlamaktadır. Aşağıda yazılı telgrafı İstanbul'da büyük devletlerin siyasî mümessillerine çektik. Osmanlıların tamamının güvenine sahip bulunan çalışkan kabinemiz, bu konuda müttefik devletler nezdinde ciddi bir teşebbüste bulunmazsa 'bu bölge ahalisi' İzmir'de vatan ordusuna katılmaya hazırdır. Acele ve çabuk tedbir alınarak milletin galeyanını teskin edecek müjdeli bir haber beklediğimizi ve bu azimli hislerimizin matbuatla ilanını arz eyleriz."

"Amerikan Başkanı Wilson'un müttefikleri bulunan büyük devletlerin, dünyadaki insanların şimdi ve gelecekte barış ve düzenlik içinde devamlı istikballerini sağlamak maksadı ile toplanan ve milletlerin hürriyeti prensibini uygulayacağı ilan edilen Paris Barış Konferansı'nda İzmir'e Yunan askerinin çıkarılmasına

Diyarbakır halkının 18 Mayıs, 20 Mayıs, 22 Mayıs ve 23 Mayıs 1919'da Sadaret'e ve İtilaf Devletleri'nin temsilciliklerine gönderdiği telgraflardan bazıları (yanda).

onay verdiği kararını büyük üzüntü ile haber aldık. Hak ve adalete uygun olmayan bu kararı milletimizin idam hükmü olarak kabul ederek bütün varlığımızla protesto ediyoruz. Bugün vatanımızın kıymetli bir parçasının kopartılmasına göz yumarak ölmektense son nefesimizi vatan savunması uğrunda feda edip, hiç olmazsa tarihe şanlı bir ad bırakacağız. Mümessili bulunduğunuz büyük devletlerden Wilson Prensiplerine ve adalete uygun bir kararı bekliyoruz. Harpte kardeşini, evladını, babasını kaybetmiş genç ve ihtiyar herkesin gerekirse vatanın korunmasında hep birden ölüme hazır olduğumuzu arz ederiz."

Bir gün sonra 23 Mayıs 1919'da Diyarbakır'dan Sadaret'e başka bir telgraf daha gönderilmiştir. Müftü İbrahim Efendi'nin yanı sıra ulema, şeyh, eşraf ve ahaliden 42 kişi bu telgrafın altına imza atmıştır. Bu telgrafta ise Yunan askerlerinin İzmir'de gerçekleştirdikleri katliam ve zulümleri duyan Diyarbakır ahalisinin son derece müteessir olduğunu, işgallere sessiz kalan İtilaf Devletleri'nin temsilcilerine protesto telgrafları çektiklerini, gittikçe önüne geçilemeyecek boyuta gelen öfkenin teskinini Allah'tan ve ruhaniyet-i Peygamberden sonra milletin son kurtuluş dayanağı olan hükümetten talep ettiklerini dile getirmişlerdir.

Toplumun her kesiminden insanın bulunduğu protesto telgraflarında din adamlarının ön planda yer aldığı dikkat çekmektedir. Bu süreçte Diyarbakır ahalisi, büyük bir duyarlılık örneği göstererek özelde İzmir'in genelde ise ülkenin haklarının savunulmasında her türlü fedakârlığı göze alacağını açık yürekli likle ortaya koymuştur. İzmir'in işgaline yönelik gösterilen tepkiler Diyarbakır'da millî bilincin güçlenmesine katkı sağlamış ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin teşekkül etmesinde etkili olmuştur.

Görüldüğü üzere Diyarbakır, Millî Mücadeleye duyarsız ve ilgisiz kalmamıştır. Diyarbakır kamuoyu, mütareke ve Millî Mücadele döneminde ülkenin genelini ve toplumun ekseriyetini ilgilendiren her meseleye dahil olmuştur. Bunun yanı sıra bölgeyi ilgilendiren meselelerde de büyük bir hassasiyet göstermiştir. Ermenilerin bölgeye yönelik politikalarına ve ayrılıkçı düşünceye sahip olan kişilere karşı dirayetli davranılmıştır. Böylece müstevlilere karşı "muhkem ve nihai kalenin" sahipleri olarak, müstevli siyasetlere hayat hakkı tanınmamıştır.

Kaynakça:

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivleri:

BOA, A.VRK. 832/12; BOA, A.VRK. 832/14; BOA, A.VRK. 833/20; BOA, A.VRK. 833/92; BOA, A.VRK. 834/87; BOA, A.VRK. 835/7; BOA, DH. ŞFR, 631/128; BOA, DH. ŞFR, 643/101.

CANLI YAYIN

TÜRKİYE'DEN VE
DÜNYA'DAN SÜRPRİZ SANATÇILARLA

DÜNYA MÜLTECİLER GÜNÜ
Konseri

ALPER
AYKUT KUŞKAYA
EŞREF ZİYA
GRUP GENÇ
GRUP YÜRÜYÜŞ
KEMAL FARUK
RESUL AYDEMİR
TANER YÜNCÜOĞLU
UMUT MURARE
ALA & BEYDA | SURIYE
DANIYEL AJDARI | İRAN
ENZO İKAH | KONGO
FIDEL RICOBALAT | KÜBA
MALIK NOOR | SURİYE
MESUT KURTIŞ | MAKEDONYA
SARAH ATKINSON | KANADA

Uluslararası Mülteci Hakları Derneği
INTERNATIONAL REFUGEE RIGHTS ASSOCIATION

T.C. KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI

20 HAZİRAN PAZAR | 20.00
ÜSKÜDAR BAĞLARBAŞI KONGRE VE KÜLTÜR MERKEZİ

Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın desteği ile hazırlanan bu projenin içeriği hiçbir surette Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın görüşlerini yansıtmamakta olup, içerik ile ilgili tek sorumluluk Uluslararası Mülteci Hakları Derneği'ne aittir.

/multecihakder

İsrail yine tarihle dalga geçiyor

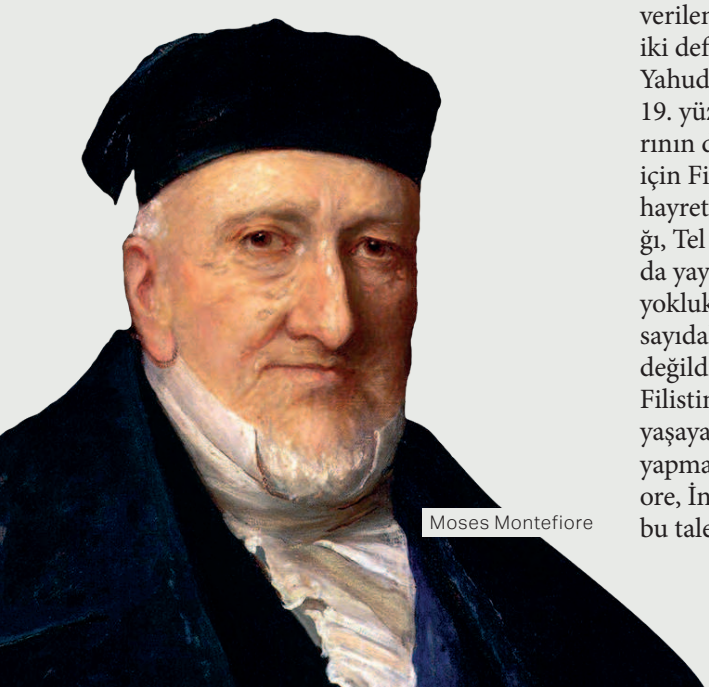
Araplar Yahudilere Toprak Sattı mı?

Terör devleti İsrail'in Ramazan ayında Kudüs'te başlattığı saldırılar karşısında yine yüreğimiz dağlandı; lakin şaşırmadık! İsrail ne zaman Filistinlilere saldırsa ve Müslüman kanı akıtsa, fitnenin fitilini ateşleyen o soru manşete çıkarılır: Araplar topraklarını Yahudilere sattı mı? Bu merakın halisane bir niyete dayanmadığı aşikâr. Peki arşivler ne diyor? Vesikalar arasında mukayeseli bir tetkik bizi nereye ulaştırmaktadır? 19. yüzyılın sonundan bugüne Filistin topraklarının hukuk ve insanlık dışı gaspına ve İsrail'in manipülatif propagandasına yakından bakalım.

Yusuf Sami Kamadan
Araştırmacı Yazar

Moses Montefiore

İsmi bugün İsrail'in pek çok caddesine, sokağına ve mahallesine verilen, İsrail banknotu üzerinde iki defa resmi kullanılan İngiliz Yahudisi banker Moses Montefiore, 19. yüzyılın başlarında dindaşlarının durumunu yerinde görmek için Filistin topraklarına gittiğinde hayretler içinde kalmıştı. Karşılaştığı, Tel el-Kâdî ile Bi'rü'seb'a arasında yayılmış olan bölgede sefalet, yokluk, zillet içinde kıvranan az sayıdaki Yahudiden başka bir şey değildi. Hemen payitahta giderek Filistin topraklarında sefalet içinde yaşayan bu Yahudiler için konak yapma talebinde bulunan Montefiore, İngiltere nezdindeki nüfuzuyla bu talebini gerçekleştirdi. 1860'ta tamamlanan Kudüs kadim şehrinin dışındaki ilk Yahudi mahallesi olma özelliğine sahip Mişkenot Ša'ananim, Montefiore'un bu gayretlerinin eseriydi. 1890 yılında iki cilt halinde basılan günlükleri meseleyle alakalı ilginç anekdotlar da sunmaktadır.

19. yüzyılın başlarında Osmanlı tebaası Yahudiler için gösterilen bu müsamaha, aynı yüzyılın sonlarında toplanan, Filistin'le alakalı planların artık alenen dile getirildiği ilk Dünya Siyonist Kongresi'nden çok önce yerini çelikten bir duvara bırakmıştır.

Kimi gerekçelerle bulundukları ülkeleri terk eden Yahudilerin özellikle 1880'lerden itibaren -arşiv

vesikalarında görebildiğimiz kadarıyla Osmanlı tarafından engellenmelerine rağmen- Filistin'e göç etmeleri, bir İslâm beldesi olan bölgenin demografik yapısının değişmesine yol açtı. "Aliyah" olarak bilinen bu Yahudi göçlerinden 1882-1903 yılları arasında gerçekleşen ilk göçte 20 bin küsur kişi, 1904-14 arasındakinde ise 30 bin küsur kişi Filistin topraklarına yerleşti. Niyeti buraya kalıcı yerleşmek olan ve arkasında büyük fonların bulunduğu bu yapıya karşı Osmanlı Devleti de bir savunma mekanizması geliştirmiştir. Yahudilerin Filistin'e yerleşim meselesiyle alakalı arşivde bulunan sayısız vesika, Filistin arazisinden toprak edinmek için yapılan hilelere karşı devletin teyakkuzda olduğunu açıkça gösterir. Mesela 1892 tarihli bir vesika, tebdil-i kıyafet ve sahte isimlerle toprak satın almaya çalışan Musevîlerle mücadele hususunda alınacak tavsiyeleri sıralarken, bir yıl sonrasına ait bir başka vesika da Filistin'de toprak satın alıp Yahudilere devreden özellikle Rothschild'ın faaliyetlerine karşı alınacak tedbirleri göstermektedir.

9 Aralık 1917'de İngilizler Kudüs'ü işgal etti.

Siyonizmin fikir babası Theodor Herzl'in hayali 1948'de gerçekleşti. David Ben Gurion liderliğinde toplanan Yahudi Milli Konseyi 14 Mayıs'ta İsrail devletinin kurulduğunu duyurdu.

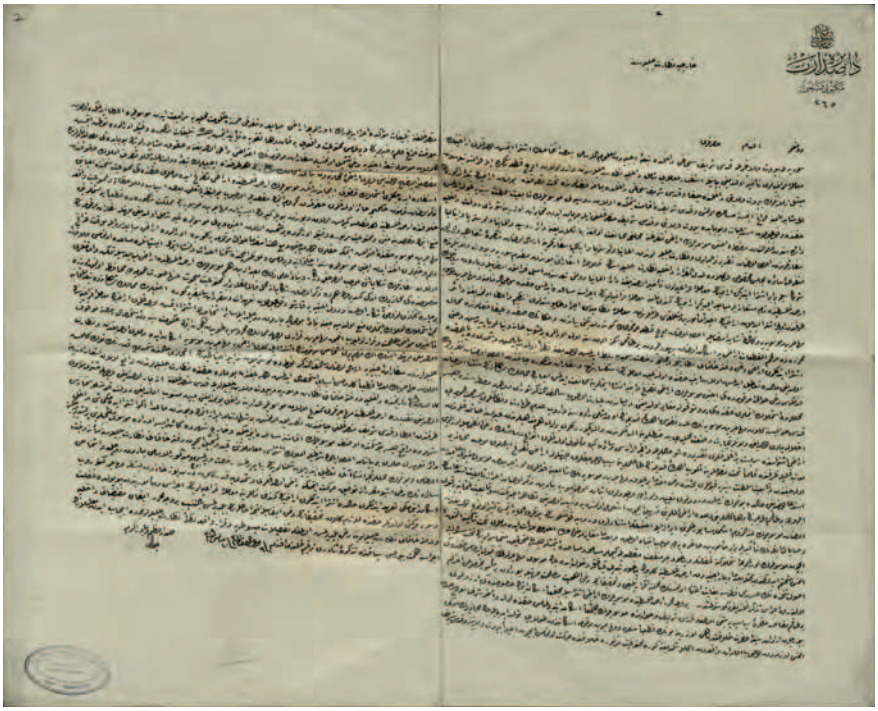
Filistin'in 1917'de Osmanlı hakimiyetinden çıkması ve akabinde bölgede kurulacak bir Yahudi devletine yeşil ışığın yakıldığı Balfour Deklerasyonu'yla artık her şey çok daha müşahhas bir suret kazanmıştır. Fakat bu tarihte Filistindeki Yahudi nüfusu 50 bin civarındaydı ve bu oran bölgenin toplam nüfusunun %7 küsurluk bir kısmını oluşturmaktaydı. Yahudilerin çeşitli yöntemlerle sahip oldukları topraklar ise bütün Filistin arazisinin %2'sinden biraz daha fazlasına denk geliyordu. Bu durumda iddia edilen devletin hangi toprak ve nüfusla kurulacağı sorusu hiç şüphesiz Gertrude Bell'e Balfour Deklerasyonu hakkında "gerçeklerden kopuk ve tamamen yapay" dedirtmişti. Fakat her şey yavaş yavaş, bir plan çerçevesinde gerçekleşecekti.

Peki nasıl olmuştu da 19. yüzyılın başında esamesi okunmayan bir güruh bu seviyeye gelmişti? Filistinli Araplar gaflette bulunarak topraklarını satmışlar da İsrail devleti aslında bu gafletten istifade ile mi kurulmuştu? Bu propaganda mahsulü soru zihinleri manipüle etmede çok iş görse de hakikat hiç de böyle değildir.

Mülkiyet mi, tasarruf mu?

Askerî muharebe usûlündeki değişiklikler, Osmanlı'nın müesses hale geldiği tarihten itibaren kendisini ayakta tutan tımar sisteminin de işlevini zayıflatmış; devlet, topraklarını mali bakımdan kullanma yoluna gitmiştir. Bilhassa 1858 yılındaki Arazi Kanunnâmesi ve sonraki yıllarda çıkan nizamnâmeler toprağa bağlı ekonomiyi canlandırması bakımından önem taşısa da bu noktada oluşan esnek ortamda buldukları açıktan faydalanan Yahudi yerleşimciler tarafından suistimale uğramıştır. Ancak devlet, elinden gelen tedbirleri almayı da ihmal etmemişti. Öyle ki, türlü yollar kullanarak arazi elde etmeye çalışan Yahudilerle devlet arasındaki mücadele uzun süre devam edecektir.

Yahudi yerleşimciler tarafından çeşitli yollarla ele geçirilen arazilerin statüsü, üzerinde durulması gereken bir meseledir: Mülkiyeti devlette olan mîrî arazinin satın alınması mümkün değilken, satışa konu olan mülk arazi varlığı sınırlı bir durumdaydı. 1917'ye kadar Yahudi yerleşimciler tarafından elde edilen arazinin %2 civarında kalması, bunların mülk arazisi olma

Osmanlı Hâriciye Nezareti çıkışlı, Filistin'de Yahudilere toprak satışıyla ilgili uyarı içeren vesika.

ihtimalini kuvvetlendirir. Yine de kesin bir şey söylemek pek mümkün değil. Zira hicrî 1310 tarihli bir arşiv kaydında Fransa menşeli bir kişinin ferağ talebinin reddi görülür ki bu ifade, mîrî arazi üzerindeki tasarruf hakkının devrini ifade eden Osmanlı hukuk ıstılahına ait bir tabir olması hasebiyle önemli bir detaydır. "1858 Arazi Kanunnamesi'nin Osmanlı Siyasal ve Toplumsal Yapısı Üzerindeki Etkileri (1858-1876)" başlıklı, gerçekten de ilmî bir emeğin mahsulü olan doktorasında meseleyle alakalı kıymetli bilgiler veren Mustafa Macit Kenanoğlu, Yahudilerin satın aldığı söylenen toprakların mülkiyetine mi yoksa devlete ait olması sebebiyle sadece tasarrufuna mı sahip oldukları yönündeki soruma şu cevabı vermiştir:

"Bu mesele spekülatif bir mesele. Ciddi bir araştırma yapmadan söylenenler ciddiye alınacak açıklamalar değildir. Bana göre araştırma gerektiren konularda yazılmış literatürün %90'ı çöpten başka bir şey değildir, hiçbir işe yaramaz. Kudüs ve Filistin konusunda oranı daha da yükseltmek mümkün. Olayın siyasî boyutu ve imparatorluğun uluslararası alanda zaafa düşmesi bazı hukuk dışı işlemlerin yapılmasına fırsat vermiş olsa da genel kaide geçerlidir. Mîrî arazide mülkiyet devletindir. Kimse mülkiyeti devletten parayla alamaz."

Siyonizme Osmanlı engeli

Osmanlı dönemindeki uygulamanın ayrıntılarının aydınlatılması, araştırmacıların iğneyle kuyu kazma kabilinden gayret ve sabırla çalışmasına bağlı. Bu bakımdan *İslam Ansiklopedisi*'nin "Filistin" maddesinde geçen "1858'de çıkarılan Arazi Kanunnâmesi ile bu toprakları kullanan çiftçilere tapulama yoluna gidildi; fakat çiftçilerin vergi ve askerlik kaygısıyla istekli davranmamaları yüzünden bu konuda fazla bir gelişme sağlanamadı" ifadesi tereddütle yaklaşılması gereken, Kudüs İbrani Üniversitesi öğretim üyelerinden Polonya asıllı Yahudi profesör Haim Gerber'e ait bir tezdir. Bu iddia beraberinde şu yanlış tahlili de getirir: "Bölge insanları tapu alımına mesafeli durunca, büyük Arap aileler sonrasında Yahudi yerleşimcilere satacakları toprak alımına girişti."

Filistin'in Osmanlı elinden çıkmasından sonra Yahudilerin gerek nüfus, gerekse sahip oldukları toprak bakımından küçüklükleri net bir tarihî gerçeği gösterir ki, Osmanlı niyetlerinin farkında olduğundan Yahudilere mani olmuştur. Değil Filistin topraklarında mülk sahibi olmak, anlaşıldığı kadarıyla mîrî arazide tasarruf hakları bile engellenmiş, özel mülkler konusunda da II. Abdülhamid'in bunları şahsî parasıyla alarak hususileştirmesi gibi tedbirler alınmıştır. Yahudilerin, planları önünde ciddi bir set olduğu anlaşılan II. Abdülhamid'in devrilmesini ganimet bilmeleri ve yeni gelen İttihatçılardan taviz alabilme umudu taşımaları boşuna değildir. Bilindiği gibi II. Abdülhamid'in Siyonistlerden korumak maksadıyla özel mülkü haline getirdiği bu arazileri hazineye aktaranlar da İttihatçılar'dan başkası değildi. Özel mülk statüsünde olmadığı için sonraki dönemde haliyle herhangi bir hak iddiasını da imkansız kılmıştı.

Bir anekdot olarak şunu da eklemek gerekir: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü'nün yayınladığı *Osmanlı Belgelerinde Filistin* isimli kitapla Mustafa Balcıoğlu & Sezai Balcı tarafından hazırlanan *Rothschildler ve Osmanlı İmparatorluğu* isimli eser -ikisi de vesikayla konuşmasına rağmen- birbirleriyle çatışmaktadır. Mesela ikincisi, 1891 yılında Rothschildlerin II. Abdülhamid'den toprak satın aldığını vesikayla beyan ederken, birincisi yine bir başka vesikayla adeta bunu yalanlar. Dolayısıyla karşımızda, henüz üzerindeki sis perdeleri aralanmamış ve resmin tamamına vakıf olamadığımızdan manipüle edilmeye müsait bir tarihî vakıa durmaktadır. Sağlıklı bir tahlil için öncelikle eldeki verilerin incelenmesi ve kaynakların mukayese edilerek mevcut iddiaların bu zeminde tekrar değerlendirilmesi gerekmektedir.

Peki Yahudilere hiç mi toprak satan Arap olmamıştı? Öyle anlaşılıyor ki özellikle Osmanlı idaresinin ardından böyle vakalar da yaşandı. Mısır, Suriye ve bilhassa Lübnanlı büyük servet sahibi ailelerin Filistin'de toprak satışı yaptıkları görülür.

Hususen Lübnanlı Rum Ortodoks Sursuk ailesinin sahibi olduğu, yaklaşık 250 bin dönüm arazi 1918, 1921-1925 yılları arasında Yahudi Ulusal Fonu'nca satın alınmıştır. Hatta İsrail başbakanlarından Golda Meir'ın 1920'li yıllarda Filistin'e göç ettikten sonra yerleştiği Emir Vadisi'ndeki arazi de bu dönemde satın alınmıştır. Bu satışı tenkit eden dönemin bir yayın organı (*el Himâra*) vakanın sıhhatini de teyit etmektedir.

Selâhaddîn-i Eyyûbî'nin elinde kılıçla, Sursuk ailesine ait toprakların satın alınmasında büyük gayretleri olan Yehoshua Hankin'in topraktan uzanan ele para atar vaziyette, ikisinin de muhtemelen Zir'în Kalesi önünde tasvir edildiği bir çizimde (aşağıda) Selâhaddîn, 'hilekâr tilki' diye hitap ettiği Hankin'e bu kaleye yaklaşmamasını, burayı Müslüman kanıyla fethettiğini söyler. Ne var ki, siyonist devletin kurulduğu 1948 yılı kalenin de yok edildiği tarih olmuştur.

Yahudilere toprak satışının eleştirildiği *El Himâra* gazetesinin 1911 tarihli bir nüshası.

1946'dan itibaren İsrail'in işgal ettiği toprakları gösteren haritaya baktığımızda geçmişte Endülüs'te yapılanların bugün Filistin'de tekrarlandığı görülmektedir.

Yahudiye 12 milyon dönüm arazi

Bu istisna kabilinden satışlar toplam yekûna nisbetle ufak kalmış; Allenby kumandasındaki İngiliz ordusunun Filistin'e girdiği 1917 tarihi asıl kırılmayı teşkil etmiştir. Askerî bir idarenin kurulduğu İngiltere Filistin'inde Siyonistlere verilen sözler bir bir yerine getirilir. Bir yandan endişeye kapılan bölge Arapları teskin edilirken, bir yandan da süratle Filistin topraklarının Yahudileştirilmesine zemin hazırlanır.

San Remo Konferansı 1920'de Filistin'i İngiliz mandasına verince, faaliyetler çok daha sistematik bir hal kazanmış, manda anayasasıyla 100 binden fazla Yahudi yerleşimciye arazi elde etme fırsatı sunulduğu gibi yerleşmelerini sağlayacak çok sayıda imkan da tanımıştı. İngilizlerin sadece 1928 yılında çıkardığı arazi düzenleme kanunuyla 12 milyon dönüm arazi Yahudi toprağı haline getirilmiştir. Elbette bu süreçte Osmanlı döneminin toprak statüsü de vakıfları da ortadan kaldırıldı. Nazi Almanya'sından kaçanlarla Filistin topraklarındaki Yahudi nüfusu daha da katlanmış, İngilizlerin himayesinde hayalleri hızlı bir şekilde gerçeklik kazanmıştır.

Elbette Filistinlilerle Yahudiler arasında çatışma kaçınılmazdı. İngiltere'nin beslediği bu canavar, sonraki yıllarda öylesine kontrolden çıkacaktır ki mesele kendisini de aşan bir hal alacaktır. İki taraf arasında gün geçtikçe şiddetlenen çatışmaları sonlandırma teşebbüsleri akim kalınca, İngiltere meseleyi Birleşmiş Milletler'e taşıdı. 1947'de BM'nin Filistin'i ikiye bölmeyi planlayan kararı genel kurulda kabul edilmiş, tek kelimeyle bir skandala imza atılmıştı.

Devam eden göçlere rağmen Arapların hâlâ çoğunlukta olduğunu gösteren 1946 nüfus sayımına göre, Yahudiler nüfusun sadece %30'luk kısmını oluşturuyordu. Buna rağmen BM tarafından yapılan taksim planında ülke topraklarının yarısından fazlası Yahudilere verilmişti. Elbette Araplar bunu kabul etmedi. Ancak en büyük tepki, paylarını küçümseyen Yahudilerden gelecekti. BM taksiminden hoşnut olmayan Yahudiler, Filistinlilerin kanına girerek köyleri, şehirleri adım adım işgale başladılar ve 1948 yılında bir devlet kurdular.

Siyonizmin meşru bir zeminde bu topraklarda tutunabilmesi imkansız olduğundan, İsrail şiddetten beslenen bir "terör devleti"dir. Son hadiselerde Şeyh Cerrah Mahallesi'nde yaşayan 12 Filistinli ailenin evlerini işgalcilere bırakmaya çalışmasıyla bu hüviyetini bir kez daha göstermiş oldu. Gerçek şu ki, planlı bir şekilde dün Gırnata'da yapılanlar bugün Filistin'de yapılmaktadır.

AVRUPA'NIN EN BÜYÜK MÜSLÜMAN ORGANİZASYONU: AYVAZ DEDE ŞENLİKLERİ

FATİH'İN DERVİŞİNİN BOSNA'YA ARMAĞANI

Fatih Sultan Mehmed'in Bosna'yı fethettiği ordudaki 40 şeyhten biri olan Ayvaz Dede -inanışa göre- gösterdiği bir kerametle Prusac şehrine su götürmeyi başarmış ve bu mübarek zattan etkilenen bölge halkı Müslüman olmuştu. 1467'den itibaren Boşnakların dinî ve millî kimliğinin teşekkülüne vesile olan bu hadise her yıl dualarla yâd edilip şenliklerle kutlanır. Yugoslavya'daki komünist rejimin baskıları yüzünden 1947-90 yılları arasında kesintiye uğrayan merasimin mazisine ve Ayvaz Dede'nin himmet yurduna ayak basalım.

Mikail Türker Bal
Araştırmacı-Yazar

Balkanların İslâmiyet'le şereflenmesinde burayı yurt edinen dervişlerin rolü büyüktür. Nasıl ki Anadolu'nun erenleri Horasan'dan gelmişse, Balkanların erenleri de Anadolu'dan gelmiştir. Osmanlılarla tanışmadan önce Bogomil inancına, yani Bosna Kilisesi'ne mensup olan Bosnalılar, Osmanlı dervişlerinin hayatlarının her safhasına sirayet ettiğini gördükleri İslâm inancını ve ahlakını benimseyerek kitlesel olarak Müslüman olmayı tercih etmişlerdir.

Bosna fethi için gelen Fatih Sultan Mehmed'in ordusundaki 40 şeyhten biri de Ayvaz Dede'dir. Manisa Akhisar'dan bugün Doni Vakuf şehrine bağlı olan Prusac'a (Prusats) varan Ayvaz Dede'nin yöre halkının muhabbet ve itibarını kazanması çok uzun sürmez. Burada kurduğu, han gibi işleyen tekkesinde dervişleriyle halka hizmet ederek gönüllere yerleşmiştir.

Eski bir rivayete göre Ayvaz Dede, Şulyaga (Šuljaga) Dağı'nın altında güçlü bir su kaynağı bulur ve bu suyu Prusac'a getirmek ister. Şehirden altı kilometre uzaklıktaki, güzel iğne yapraklı bir ormanla çevrili Şulyaga tepesinde, suyun bölgeye gelişini engelleyen 74 metre uzunluğunda, 30 metre genişliğinde büyük bir kaya vardır. Köye indirmek istediği su kemeri için engel teşkil eden bu kayanın insan gücüyle kırılması imkânsız olduğundan Ayvaz Dede Allah'a dua etmeye başlar. İnanışa göre 40 gün 40 gece dua ve ibadetle Rabbine yalvarır. 40. günün sabahında Kur'an-ı Kerim okurken uyuyakalır. Rüyasında iki koçun büyük bir gürültüyle tokuştuğunu görür. Ayvaz Dede bu gürültü ile uyandığında kayanın 3-4 metre genişliğinde ikiye ayrıldığını fark eder.

Ayvaz Dede 1467'de, yarılan kayanın içinden geçen ahşap tomruklardan (hortum) oluşan bir su tesisatı inşa eder. 3 bin 560 ahşap hortumdan oluşan bu tesisatı kayanın içinden geçirerek şehre su getirmeyi başarır. Vefatının ardından su kemerinin akıbeti meçhul olmakla birlikte, ilk sıhhi tesisat armatürlerinin, mezarı ve tekkesi Prusac'da olan âlim ve şeyh Hasan Kafi Pruşçak (Pruščak) tarafından yapıldığı bilinir. Tesisat 1785'in başında Bosnalı vali Miralem Paşa tarafından yenilenmiştir. Prusac'daki ilk modern su tesisatı ise 1931'de inşa edilmiştir.

Bosna'nın İslâmlaşmasından sonra kutlanmaya başlanan Ayvaz Dede şenlikleri, birlik ve beraberlik ruhunu perçinlediği gibi Boşnakların dinî ve millî karakterinin teşekkülüne de vesile olmuştur. 1800'lerin sonundaki şenliklerden bir manzara...

Ayvaz Dede'nin bu kerameti sayesinde susuzluk sorunu bertaraf edildiği gibi bölge halkı kendilerine himmet eden bu ihtiyarın dinini kabul edip Müslüman olur. Prusac küçük bir köy iken bu hadiseden sonra büyümüş, Ayvaz Dede'nin doğduğu Akhisar'ın ismini alarak bir kadılık merkezine, yani kazaya dönüşmüştür. Şeyh Hasan Kafi Pruşçak gibi birçok önemli şahsiyet burada dünyaya gelmiştir.

Himmet yurdu

Bölünmüş kayanın bulunduğu yere o gün bugündür Ayvatovica, yani Ayvaz Dede'nin Kayası denilir ve burası zamanla bir ziyaretgâh halini alır. Allah'ın iradesi ile sevdiği bir kulunun duası hürmetine gerçekleşen bu hadisenin hatırasına gerçekleştirilen kutlamalar zamanla coşkulu bir geleneğe dönüşür. Bosnalı Müslümanlar hem 5 buçuk asır önce vuku bulan hadisenin kahramanı Ayvaz Dede'yi yâd etmek hem de o günü İslâm'la şereflenmenin sene-i devriyesi olarak kutlamak için her yıl Haziran ayının son haftasında, Bosna Hersek Diyanet İşleri'nin riyasetinde Ayvaz Dede çayırında toplanırlar.

Ayvaz Dede'nin kerameti sayesinde susuzluk sorunu bertaraf edildiği gibi bölge halkı kendilerine himmet eden bu ihtiyarın dinini kabul edip Müslüman olur. Prusac da küçük bir köyken hızla büyümüş, kadılık merkezi olmuştur.

Bosna Hersek'in her şehrinden geleneksel kıyafetlerini giyinmiş, ellerinde sancaklarla at üzerinde günlerce seyahat ederek Doni Vakuf kasabasında toplanan halk dağdaki tören alanına doğru üç saatlik bir yürüyüş gerçekleştirir. Geçit töreninin başlaması için Doni Vakuf'tan gelen süvari ve piyadelerden oluşan yürüyüş alayına dervişlerin de katılması beklenir. Dervişler yürüyüş törenine geleneksel zikir merasiminden sonra iştirak ederler. Bir gece evvel Bosna Hersek tekkelerinden gelen dervişler, Ayvaz Dede'nin türbesine yakın bir yerde bulunan Şeyh Hasan Kafi Pruşçak'ın tekkesinin yanındaki çardakta toplanırlar. Bosna Hersek Tarikat Birliği'nin yönetiminde yapılan zikir törenleri sabah namazıyla sonra erer. Dervişlerin kafileye katılmasıyla topluluk hareket eder.

Sancaklar, atlılar, tekbirler ve ilahilerle Ayvaz Dede'nin türbesine gelen alay, burada Ayvaz Dede'nin, Fatih Sultan Mehmed'in ve Bosna Hersek şehitlerinin ruhu için dua eder. Daha

TÜRKİYE'DEN BOSNA'YA UZANAN SAĞLAM KÖPRÜ

Ayvaz Dede'nin Rüyası adıyla Türkçeye tercüme edilip Akhisar Belediyesi tarafından basılan tarihî romanın müellifi Prof. Dr. Enver İmamoviç'in ifade ettiği gibi Ayvaz Dede, Bosna ile Türkiye'yi birbirine bağlayan köprüdür. Romanda Osmanlıların İslâmiyet'i kabul etmeleri için halka baskı yapmadığı, halkın kendi arzusu ile kitleler halinde Müslüman olduğu edebi bir üslupla işlenir. Ayrıca kitap, Ayvaz Dede gibi manevî şahsiyetlerin, hayatlarını başkalarına hizmet etmeye nasıl adadıklarını da sarih bir dille anlatır.

Son olarak, Boşnak halk müziği sanatçısı Prof. Dr. Haşim Muharremoviç'in (Hašim Muharemović, ö. 2012) Ayvaz Dede isimli şarkısını dinleyenler onun 554 senelik avazını işitecektir:

Sunce nebo popilo, hasbi dunja popilo
Žedno čedo plakalo, kapi vode iskalo
Ajvaz-dedo klanjao, Dragog Boga molio!

(Güneş semayı içmiş, cümle dünyayı içmiş
Susuz yavru ağlıyor, bir damla su istiyormuş
Ayvaz dede namaz kılıp, sevgili Allah'a yalvarıyormuş)

sonra altı kilometrelik yol yürünerek dağda törenin yapılacağı alana varılır. Prusac'dan tören alanına kadar asfalt yol yapılmış olmasına rağmen geleneğin devamı için tören alayı yürümeyi tercih eder. Mevlitler okunur, dualar edilir, ilahi toplulukları konserler icra eder. Öğlen ve ikindi namazlarının kılınması ile program sona erer. Geleneksel kıyafetler giyinmiş, Bosna sancakları taşıyan atlılar geri dönüş için yola koyulur; halk da onları takip eder. Topluluk tekrar altı kilometrelik yolu yürüyerek Prusac'a döner. Haziran ayının sonlarına doğru yolunuz Bosna'ya düşerse, Ayvaz Dede merasimine icabet edebilirsiniz.

Merasime komünist yasağı

500 yıllık bu gelenek, 2. Dünya Savaşı sonrasında Yugoslavya'da kurulan komünist ve sosyalist rejim tarafından 1947 yılında yasaklanır. 43 yıl süren çetin ve meşakkatli mücadelenin ardından, yasak sonrasındaki ilk kutlama 16-27 Haziran 1990'da gerçekleştirilecektir. Sürecin daha iyi anlaşılması için adım adım ilerleyelim.

2. Dünya Savaşı'ndan sonra Bosna, Yugoslavya Federal Cumhuriyeti'nin idaresine girer. Sosyalist-komünist ideolojiye sahip olan rejim, bütün dinî faaliyetleri yasaklar. Dinî içerikli pek çok gazete ve derginin yayınına son verilirken, din eğitimi veren mektep ve medreselerin büyük kısmı kapatılır. Ayrıca hacca gitmek, peçe takmak, tekkelerde toplu zikir yapmak gibi dinî gelenek de yasaklanmıştır. Sıra Ayvaz Dede şenliklerine de gelir elbette. 1947 yılındaki kutlamalar sırasında Travnik'te geleneksel kıyafetleri ile at üzerinde Prusac'a gelen Müslümanlara bir grubun sataşması üzerine arbede yaşanır. Hadiseyi bahane eden baskıcı rejim Ayvaz Dede şenliklerini yasaklar.

1980 yılında Tito'nun ölümü üzerine dinî topluluklar hızla kamusal alana döner. 1980'lerin ikinci yarısından sonra Bosna Riyaseti komünizmin büyük tahribatını gidermek üzere halka açık dinî toplantılar (mevlidler, zikir törenleri) düzenlemeye başlar. Canlandırılmak istenen etkinliklerden biri de Ayvaz Dede'yi anma merasimidir.

Aliya İzetbegoviç'in ilk defa 1991'de katıldığı Ayvaz Dede merasimleri, zorluklara rağmen yaklaşık üç yıl süren Bosna Savaşı (1993-95) sırasında da devam etti.

İlk müjdeyi, 15 Nisan 1990'da *Preporod* dergisinde yayımlanan "Ayvatovica" başlıklı makale verecektir: Ayvaz Dede törenlerinin 16-17 Haziran 1990 günü Prusac'da yeniden başlatılacağı zikredilir.

Prusac'daki Ayvatovica Organizasyon Komitesi, Bosna Riyaseti ve SDA (Demokratik Hareket Partisi) Ayvaz Dede etkinliklerinin başlatılmasını sadece bir geleneğin ihyası olarak görmüyor; ona, Müslüman Boşnak ulusal birliğine şahitlik etmesi bakımından da ehemmiyet veriyordu. 1990'da, 43 yıllık yasağın ardından gerçekleştirilen ilk Ayvaz Dede merasimine yaklaşık 100 bin kişi katılmış; SDA liderleri, Bosna Hersek Başmüftüsü, Müslüman Kültür Derneği mensupları başta olmak üzere birçok dinî ve siyasî lider de iştirak etmişti. Etkinliklerin canlanmasında siyasî boyutta en büyük çabayı Stranka Demokratske Akcije, yani Demokratik Hareket Partisi göstermiştir.

Ertesi yılki merasime katılım çok daha yüksek olur. Bilhassa Aliya İzetbegoviç'in iştiraki büyük alaka görür. O esnada Hırvatistan'da savaş devam ettiği için Bosna'nın bağımsızlığına vurgu yapan konuşmalar hususen ehemmiyet taşımıştır.

1992-95 yılları arasında devam eden Bosna Savaşı esnasında Ayvatovica yeni bir boyut kazanır. Merasim, savaş şartlarına rağmen sürdürülür; Boşnakların moral ve şevkini yükseltmek için liderlerin, siyasî ve dinî figürlerin katılımı ile gelenek devam ettirilir. 1995 yılındaki merasimin ana teması şu ayette anlam bulmuştur: "Bir toplum kendisindekini değiştirmedikçe, Allah onlarda bulunanı değiştirmez" (Ra'd, 13/11).

Hem ulusal hem de dinî referanslar ihtiva eden bu vurgu, o dönemde Bosna Hersek'teki savaşın askerî yönüne de atıfta bulunuyordu. Bu açıdan Ayvaz Dede, yıllarca komünist ve sosyalist yönetim altında dinî ve millî kimliği yok edilme noktasına getirilmiş bir milletin küllerinden doğduğu yerdir. Savaştan sonra merasime sadece Bosna'dan değil dünyanın her yerinden binlerce Müslüman iştirak eder. Ayvaz Dede'nin Türk asıllı olmasından dolayı Türkiyeli Müslümanlar da yoğun bir alaka göstermiştir.

Hâsılı, geçtiğimiz yıl 510.'su düzenlenen, Anadolu'da emsaline pek rastlayamayacağımız Ayvaz Dede merasimi, müşterek kültür mirasımızı yâd etmek ve bağları güçlendirmek adına anlamlı bir vazife ifa etmektedir.

Haziran 2020'de 510.'su düzenlenen kutlamalar Yugoslavya'daki komünist rejim tarafından 1947-90 arasında, 43 yıl boyunca yasaklanmıştı. Günümüzde ise şenliklerin coşkusu görülmeye değer.

Kaynaklar:
Dženita Sarač Rujanac, "European Mecca" or Ajvatovica as a Sacred Place and a Tourist Destination in a Bosnia and Herzegovina", *Pilgrimage and Sacred Places in Southeast Europe*, Edisyon: Prof. Dr. Karl Kaser, Berlin 2014.
https://rijecporijec.home.blog/2020/11/30/legenda-o-ajvaz-dedi-i-ajvatovica/
http://feelbosnia.com/what_to_see_bosnia/attraction/ajvatovica_largest_Islamic_traditional_religious_cultural_event_europe

Mezopotamya'nın Venedik'i

Bataklık Üzerinde Yüzen Cennet Bahçesi

Bataklık Arapları da denilen Ma'danlılar, bataklık suları üzerine sazlardan inşa edilen ve birer mimari harikası olan yüzen evlerde yaşıyorlar binlerce yıldır. Güney Irak'ta Dicle ve Fırat nehirlerinin kesiştiği Ahvar bölgesinde kurulan bu otantik hayat tarzı Saddam Hüseyin döneminde büyük bir darbe aldı. Rejim karşıtlarının bölgede saklandığı iddiasıyla bataklıklar kurutulunca Ma'danlılar şehirlere göç etmek zorunda kaldılar. Bu yüzden 1950'lerde 500 bin olan Ma'dan nüfusu bugün 1.500'lere kadar düştü.

Semih Akşeker
Mimar – yazar

Dünya çok dilli, çok renkli, çok zengin kültürel çeşitliliğini kaybediyor. İnsanlık için bundan daha büyük bir kayıp olabilir mi, bilmiyorum. Tabiat boşluk kabul etmiyor ve baskın kültür yok olan diğer kültürlerin yerini alıyor. Tek kültürlü bir dünya kim bilir ne kadar renksiz, kokusuz, tatsız ve ne kadar yavan bir yer olacak.

UNESCO'nun tahminlerine göre bugün dünyada 6 bin dil var. Bu dillerin yarısı yok olma tehlikesiyle karşı karşıya. Bunların en başında yerli halkların dilleri geliyor. Mesela Almanya'da yaklaşık 7 bin kişinin konuştuğu Aşağı Sorbca tehdit altında. Kuzey Amerika'da yaklaşık 250 kişinin anadil olarak konuştuğu Cayuga ölmek üzere. Dalaboncayı konuşan ise sadece 11 kişi kalmış. Dil gibi, lehçe gibi kaybolan daha o kadar çok maddi, manevi kültürel öğe var ki, bunları diller gibi sayma imkânı da yok. Hayat tarzları, inançlar, töreler, gelenekler, adetler, eşyalar, düğünler, yemekler, giyim-kuşam, müzikler, oyunlar, üretimler, teknikler…

Para, sağlık, mevki, mal, mülk kaybedildiğinde tekrar geri kazanılabilir. Ancak kültürel kayıpların maalesef telafisi yok. Merhum Halil İnalcık Hoca kaybolan kültürler karşısında şöyle hayıflanır: "UNESCO'nun Division of International Cultural Cooperation, Preservation and Enrichment of Cultural Identities isimli bir örgütü var. Bu örgütün hedefi bireysel kültürlerin korunması ve geliştirilmesi. Zira yerel kültürler dünya bahçesinin korunmaya muhtaç renkli ve kokulu çiçekleridir."

İnsanlık son birkaç yüzyılda modernizm ile pek çok kazanımlar elde etti. Ancak öyle görünüyor ki modernliğin yol açtığı sorunlar, çözüm getirdiği sorunlardan çok daha fazla. Tabiat tahrip edildi, ekosistem büyük yaralar aldı. İklimler değişiyor, buzullar eriyor, deniz-

ler asitleniyor, toprak, su ve hava kirlenmeye devam ediyor. Havadaki karbondioksit miktarı 1880'de 291 ppm/m3 iken, 2020 yılında bu rakam 415 ppm/m3'e yükseldi. Diğer büyük tehlike ise hayvan ve bitki türlerinin hızla soylarının tükenmesi. Zoologlar 2003 yılında 717 tür, 2006 yılında 735 tür, 2007 yılında ise 698 hayvan türü ve 37 hayvan alttürünün neslinin tükendiğini kayda geçtiler.

İşte gelinen bu noktada çevre duyarlılığına sahip pek çok insan, çare olabileceği ümidiyle "sürdürülebilir kalkınma, sürdürülebilir çevre, sürdürülebilir mimari" gibi kavramlara sığınıyor. Fakat bütün bu yaklaşımlar büyük çevresel sorunlara çare olamayacaktır maalesef. Gerçekten sürdürülebilir evlerde yaşamak ve sürdürülebilir hayatlar kurmak isteyenler için komşumuz Irak'ta güzel bir örnek var.

Sürdürülebilir mimari

Ma'danlılar ya da Bataklık Arapları, Güney Irak'ta Dicle ve Fırat nehirlerinin kesiştiği Ahvar bölgesinde yaşıyor. Bölgenin yüzölçümü yaklaşık 20 bin kilometrekare. Ahvar bataklıkları dört sulak alan ve Sümer kökenli üç şehri içine alan toplam yedi bölgeden oluşuyor: Huwaizah, Orta, Batı ve Doğu Hammar bataklıkları ile Ur, Uruk ve Eridu Antik Kentleri. Ma'danlılar bu bataklıklarda en az birkaç bin yıldır yaşıyorlar ve bu süre içinde hayat biçimleri neredeyse hiç değiştirmedi. Yüzen evleri dolayısıyla Ma'dan'a Mezopotamya'nın Venedik'i diyorlar. Ma'dan'da yeni bir ev yapmak ya da evini yenilemek isteyenlerin yapacağı ilk iş, bataklıklardan saz toplamak. Bu sazlar bambuya benziyor ve bazen boyları 25 fite (7.6 metre) kadar ulaşabiliyor.

Sazlardan yapılan ve birer mimari harikası olan bu evlere "qasab" diyorlar. Ev inşa ederken çivi vb. hiçbir metal bağlantı aracı kullanılmıyor. Pencere ve cam da yok, pencere yerine kafesler iş görüyor. Böyle bir ev, ister inanın ister inanmayın, sadece üç günde inşa ediliyor. Ancak doğru bakım ve onarımla 25 yıldan fazla bir süre kullanılabiliyor. İlkbaharda bataklık suları yükseldiğinde, ortalama beş-altı kemerli bu evler daha yüksek bir yere taşınıyor ve bir günde yeniden inşa ediliyor.

Sazların boyları eşit olmadığından hepsinin kullanılacağı yerler farklı. Mesela kemerlerde, kemerleri birbirine bağlayan gergilerde, pencere kafeslerinde vs. hep farklı boyda sazlar kullanılıyor. Önemli başka ayrıntılar da var. Mesela evi ayakta tutan en önemli yapı elemanı olan kemer demetinin çekirdeği eski bir evden alınıyor. Eğer yeni saz demetleri kullanılmış olsaydı, yapı dayanıksız olur, kısa sürede çökebilirdi.

Ma'danlıların yüzen evlerini inşa ettikleri adalara "tuhul" denir ve göründükleri gibi sabit değiller. Köylüler bir komşuya sürüklenmemek ve çarpmamak için adalarını demirlemek zorundalar. Her köyde "mudhif" adı verilen bir misafir evi de mevcut. Ma'danlılar, Arap kadim töreleri gereği bütün konukları eşit sayar, eşit bir şekilde ağırlarlar. Hiçbir karşılık beklemeden ve kabul

MÜLTECİLER İÇİN CENNETTEN BİR BAHÇE

Kaliforniya'da yaşayan fakat ülkesinin kayıp cennetini tekrar diriltmeye çalışmak için ülkesine dönen Iraklı-Amerikalı bir hidrolik mühendisi yeni bir Ma'dan misafir evi kurdu. Tarih boyunca mültecilere el uzatan Ma'dan topluluğunun ruhuna uygun bir şekilde yapılan bu ev, yerli ve yabancı ziyaretçilerin birlikte kalıp yemek yedikleri ve Cennet Bahçesi'nin geleceği hakkındaki düşüncelerini paylaştıkları bir konuk evi vazifesi görüyor.

Ma'danlıların yüzen evlerini inşa ettikleri adalara "tuhul" denir. Bu adalar sabit kalmaları için demirlenir.

Yeni bir ev yapmak isteyen Ma'danlılar sazlığa gider ve topladıkları sazlarla birkaç gün içinde ortalama 25 yıl kullanabilecekleri bir ev inşa edebilirler.

etmeden yiyecek, içecek ve barınak sağlarlar. Ev sahibi, misafirinin eşyalarını evden taşımasına yardım etmez; çünkü bu davranış, ev sahibinin misafirin gitmesini istediği anlamına gelir. Böyle nezaket ve incelikler saymakla bitmez.

Bataklıkların diriltilmesi için BM desteği

Ma'danlıların 1950'lerde nüfusu yaklaşık 500 bin iken, bugün bataklıklarda sadece 1.500 kişi yaşıyor. Bunun sebebi, 1990'ların başında Ma'danlıların başına gelen felaket:

Saddam Hüseyin 1991 yılında rejim muhaliflerini sakladığı gerekçesiyle Ma'danlılara karşı harekete geçer ve onlara bir ders vermek üzere sulak alanların kurutulmasını emreder.

Öncelikle bataklıklara su akışını kesintiye uğratan bir sulama projesini uygulamaya geçirir. Bataklıklar hızla kurumaya başlar, yiyecek kaynakları azalır, nihayet burada yaşayan halk yurtlarını terk eder. Ancak bu da yetmez. Evlerde hâlâ kaçakların olabileceği düşüncesiyle Saddam'ın adamları bataklıkların suyuna zehir attırır ve son kalanlar adeta ölümle sınanır.

Bugün Ma'dan halkının büyük kısmı şehirlerde yaşıyor ve çocukları atalarının eski hayat usullerini bilmiyor maalesef. Ancak çıkmayan candan umut kesilmez denildiği gibi Ma'danlılar için henüz her şey bitmiş değil.

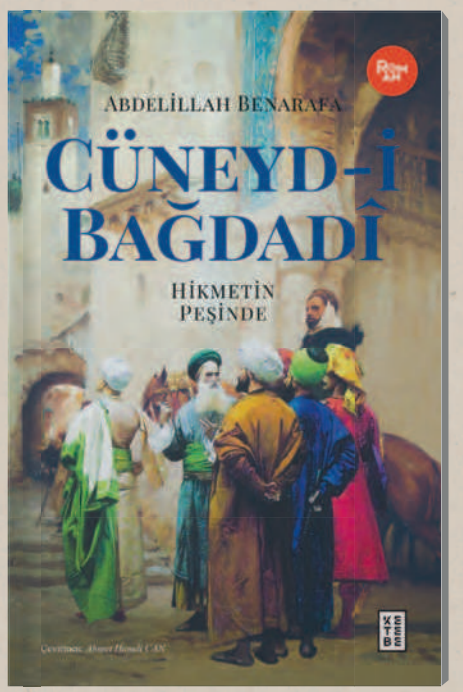
2003 yılında Saddam'ın devrilmesiyle bazı cesur Ma'danlılar kanal kapaklarını kırarak suların bir kısmının tekrar bataklıklara akmasını sağladılar ve kuruyan bataklıklar tekrar dirilme emareleri göstermeye başladı. Fakat ekosistemin eski haline dönmesi için daha epey zamana ihtiyaç var.

Bataklıkların yeniden dirilmesi için 2004 yılında Irak Su Bakanlığı tarafından "Irak Bataklıkları Yenileme Merkezi" kuruldu. Bu süreçte Birleşmiş Milletler Çevre Programı (UNEP) da destek verdi. Faaliyetlerin amacı bölgeyi terk eden Arapların geri dönüşünü sağlamak. Bu konuda çalışan bir başka kurum da tabii hayatı ve tarihî mirası korumak amacıyla 2004 yılında kurulan Nature Iraq. Yaptığı başarılı çalışmalardan dolayı kurucusu Dr. Azzam Alwash'a 2013 yılında Goldman Çevre Ödülü verildi. Projelerin başlamasıyla birlikte olumlu değişimlerin gözlendiği bataklıkların yüzde 60'ı tekrar eski haline kavuştu. Bataklık 2013 yılında Ulusal Park yapıldı. Şimdi de bölgenin korunması ve Ramsar Uluslararası Öneme Sahip Sulak Alanlar listesine dahil olması için yasal bir çerçeve hazırlanıyor.

YAZI KALIR

Cudi Dağı'nın kalbi olan Sefine'de binlerce yıldır yaşananları konu edinen bu romanda, 1960 yılından bakarak Şırnak bölgesindeki tarihi olayları, bölgedeki hakim tasavvuf anlayışını, Hz. Nuh'un gemisinin durduğu yerde düzenlenen kadim festivali ve Leyla ile Mecnun'un hikâyesini aratmayan bir aşk hikâyesi okuyacaksınız.

Abdelilah Benarafa, bu romanında bizleri 9. yüzyıl Bağdat'ına doğru Cüneyd-i Bağdadî ve onun marifet ehli cemaati ile birlikte manevi bir yolculuğa çıkarıyor. Çıktığımız bu yolculuk esnasında, yıkılmış olan Pers ve Bizans medeniyetinin enkazı üzerine inşa olan görkemli İslam medeniyetinin kuruluşuna eşlik ediyoruz. Bu sayede dil bilimlerinin, fıkıh, kelam ve felsefe ekollerinin kuruluşuna da yakından şahit oluyor, o dönemde yaşanan ve İslam tarihinde çok önemli bir yer edinmiş Halku'l-Kur'an krizi esnasında İbn Hanbel'in, ilahi aşk davasında ise Semnûn ve arkadaşlarının yargılanma sürecini merakla takip ediyoruz.

ketebe.com ketebe ketebe ketebe

KETEBE

Ersin Kırca

Dr., Kocaeli Üniversitesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi

MISIR'DAN FRANSA'YA DEVLET-İ ALİYYE'NİN İSTİHBARAT AĞLARI

OSMANLI CASUSLARI CEM SULTAN'IN PEŞİNDE

FATİH SULTAN MEHMED'İN VEFATINDAN SONRA OĞULLARI ARASINDA VUKU BULAN TAHT MÜCADELESİ CEM SULTAN'IN 1482'DE RODOS ŞÖVALYELERİ'NİN ELİNE GEÇMESİYLE ULUSLARARASI BİR KRİZE DÖNÜŞTÜ. SULTAN II. BAYEZİD, KARDEŞİ CEM SULTAN VEFAT EDİNCEYE KADAR ELÇİLER VASITASIYLA DİPLOMATİK TEŞEBBÜSLERDE BULUNURKEN, BİRÇOK CASUS DA GÖREVLENDİRMİŞTİ. KİMİSİ RUM, KİMİSİ MÜSLÜMAN, KİMİSİ DE AVRUPALI OLAN BU CASUSLAR ARACILIĞIYLA OSMANLI DEVLETİ CEM SULTAN'IN ATTIĞI HER ADIMDAN HABERDAR İDİ.

Fatih Sultan Mehmed 3 Mayıs 1481'de Gebze yakınlarında vefat edince Sadrazam Karamanî Mehmed Paşa, hem Şehzade Bayezid'e hem de Cem Sultan'a ayrı ayrı haberciler gönderdi. Fakat Cem Sultan'a giden ulak, Şehzade Bayezid'in kayınpederi olan Anadolu Beylerbeyi Sinan Paşa tarafından yakalanarak öldürüldü. Böylece tahta, haberi daha erken alan Şehzade Bayezid geçmiş, payitahta gelmesi engellenen Cem Sultan'a ise mücadeleden başka seçenek kalmamıştı.

Mayıs 1481'de başlayan bu mücadele iki kardeşi defalarca savaş meydanına sürüklediği gibi Cem Sultan'ın Rodos Şövalyeleri'nin eline geçmesiyle birlikte uluslararası bir krize dönüştü. Rodos Şövalyeleri tarafından daha sonra papaya verilen Cem Sultan Avrupalı devletlerin elinde Osmanlı'ya karşı güçlü bir kozdu ve 24 Şubat 1495'te vefat edinceye kadar da bu şekilde kullanıldı. Cem Sultan açısından oldukça ıstıraplı geçen sürgün hayatı Osmanlı Devleti için de büyük bir problemdi. Bu süreçte Cem Sultan birkaç defa kaçmaya teşebbüs ettiyse de bu girişimleri Rodos Şövalyeleri tarafından önlenmiştir. Çünkü Cem Sultan'ın yeniden taht kavgasına girişmemesi için Sultan II. Bayezid, aralarındaki anlaşmaya binaen Rodos Şövalyeleri'ne her yıl 40 bin düka tazminat ödüyordu. Cem'in hayatta olup olmadığından emin olmalıydı; aksi takdirde boş yere para ödenmiş olurdu. Bu nedenle, durumu hakkında resmî ve gayrıresmî yollardan bilgi topluyor; Rodos Şövalyeleri, Fransa Kralı, Savoie Dükü ve Papa ile görüşme ve anlaşmalar yapmak üzere elçiler gönderiyordu.

Sultan II. Bayezid ile Cem Sultan arasında 1481'de başlayan mücadele Osmanlı tarihindeki en ciddi siyasî krizlerden birine dönüştü. Cem Sultan'ın bir portresi.

Kaynaklardan tespit edebildiğimiz kadarıyla İsmail Bey, Hüseyin Bey ve Rericho isimli Rum bir elçi farklı tarihlerde Fransa tarafına gönderildi. İsmail Bey elinde padişahın namesi olduğu halde önce Floransa Kralı Lorenzo de Medici ile görüşmek üzere Floransa'ya geldi; Lorenzo'nun Fransa'da Savoie Dükü ile birlikte olduğu haberini alınca da Savoie'ya geçti. Dük ile görüşmekle beraber burada bulunan Rodos Şövalyeleri tarafından gözetim altında tutuldu, daha sonra saç ve sakalı kesilip Hıristiyan kıyafetleri giydirilerek Rodos'a getirildi. Burada da bir müddet gözetim altında tutulan İsmail Bey, padişahın isteği üzerine serbest bırakılarak İstanbul'a döndü. Yaklaşık dört buçuk yıl süren bu maceralı yolculuğun ardından padişaha sunduğu raporunda Cem Sultan'ın Fransa'da Bourganeuf hisarında tutulduğunu, Fransa'ya gidip gelen dayısının oğulları aracılığı ile Cem Sultan hakkında bilgi edindiğini bildirmiştir.

Cem Sultan'ı görmek ve malumat toplamak üzere Fransa'ya gönderilen bir diğer elçi Hüseyin Bey'dir. Rum asıllı olup Palaiologos ailesindendi. Fransızca biliyordu ve daha önce Rodos'a elçi olarak gönderilmişti. Temmuz 1483'te geldiği Savoie Dukalığı'nın merkezi Chambery'de Cem Sultan ile görüşmek istediyse de Rodos Şövalyeleri'nin entrikaları ve Fransa Kralı XI. Louis'nin vefatı üzerine çıkan karışıklık nedeniyle amacına ulaşamadı Cem Sultan'ın maiyetinden alınan 29 kişi ile birlikte Nice üzerinden Rodos'a varmış, oradan da İstanbul'a gelmiştir.

Papaya teslimi gündeme geldiği dönemde Sultan Bayezid VIII. Şarl'a Rericho isimli bir Rum elçiyi göndererek Cem'in Fransa'da tutulması ve bunun karşılığında senede 50 bin duka ödemeyi teklif etti. Kralın validesi, elçinin bu teklifi karşısında yumuşadı ve Cem'in geri döndürülmesi için emir gönderildi. Fakat bu emir gelmeden bir gün önce Cem Sultan, İtalya'ya gitmek üzere Tulon limanından bir gemiye bindirilmişti.

Cem Sultan açısından oldukça ıstıraplı geçen sürgün hayatı Osmanlı Devleti için de büyük bir problemdi. Bu süreçte Cem Sultan birkaç defa kaçmaya teşebbüs ettiyse de bu girişimleri Rodos Şövalyeleri tarafından önlenmiştir.

Cem Sultan'ın Roma'ya nakledilmesinden sonra Kasım Bey ve Kapıcıbaşı Mustafa Ağa elçi olarak gönderildi. Sultan Bayezid, Kapıcıbaşı Mustafa Bey ile papaya ve Cem Sultan'a birtakım hediyeler yanında kardeşinin muhafazası için papaya yazılmış mahrem bir name göndermişti. Cem Sultan'ın üç senelik masrafı için bir miktar para getirdiği gibi muhafazası için de her sene papaya 40 bin altın verileceğini bildiriyordu. Kasım 1490 tarihinde Roma'ya gelen Mustafa Ağa, Cem Sultan'ın huzuruna girdiği

zaman yer öpüp önce padişahın mektubunu, ardından sırmalı kumaş ve mücevherlerden oluşan hediyeyi kendisine takdim etti, sonra huzurundan ayrıldı.

Cem Sultan meselesi için İtalya ve Fransa'ya gönderilen elçiler resmî olarak padişahın hediye ve nâmelerini götürdükleri gibi yazılan cevabî mektupları da payitahta getirmişlerdir. Ayrıca yolculuk esnasında şahit oldukları hadiseler, Cem Sultan'ın durumu ve Avrupa devletleri arasındaki ilişki ve mücadeleler hakkında da padişaha rapor sunuyorlardı. Bu raporların bir kısmı Topkapı Sarayı evrakı arasında günümüze kadar ulaşmıştır.

Kamufle olan Rum casuslar

Resmî görevle Avrupa'ya giden elçilerin faaliyetleri denetim altındaydı. İsmail Bey ve Hüseyin Bey örneğinde görüldüğü gibi kimi zaman hapsedildiklerinden vazifelerini yerine getirmeleri gecikebiliyordu. Bu nedenle Sultan Bayezid gelişmelerden haberdar olmak, Cem'i kaçırmak veya öldürmek gibi farklı amaçlarla Fransa, İtalya ve Mısır'a casuslar göndermişti. Bunlar papaz ya da tüccar kılığında yahut Frenk kıyafeti giyerek kendilerini Fransız veya İtalyan vatandaşı olarak tanıtmak suretiyle Cem Sultan'ın yakınında bulundular. Edindikleri bilgileri rapor ettiler. Bir kısmı Yunanca yazılmış olan bu raporlar ya doğrudan padişaha sunuldu yahut -Bosna Beylerbeyi gibi- en yakın yerdeki Osmanlı görevlilerine teslim edilmek suretiyle merkeze ulaştırıldı. Bazı casusların elinde padişahın emri bulunuyordu ve bu emri göstererek yerel yöneticilerden yardım alıyorlardı. Ancak bazı casuslar deşifre olmamak için topladıkları bilgileri yolcular, tüccarlar ya da ulaklar vasıtasıyla merkeze gönderiyorlardı. Ulakların yollarının kesilmesi ya da yolcu ve tüccarlarla gönderilen mektupların payitahta ulaşamama ihtimaline karşı casuslar mektupları iki nüsha halinde yazıp farklı kişilerle gönderiyorlardı.

Resmî görevle Avrupa'ya giden elçilerin faaliyetleri denetim altındaydı. Bu nedenle Sultan Bayezid gelişmelerden haberdar olmak amacıyla Fransa, İtalya ve Mısır'a casuslar göndermiştir.

Arşivlerde bulunan Yunanca nâme ve mektuplardan da anlaşılacağı gibi Osmanlı Devleti bilhassa İstanbul'un fethinden sonra Bizanslı bürokrat, kâtip ve casusları devlet hizmetinde istihdam etmiştir. Dil ve kültür bakımından daha kolay uyum sağladıkları ve kendilerini daha iyi kamufle edebildikleri için bunlar genellikle Rum asıllı kişilerden seçilmişti. Bununla birlikte Türk casuslar da vardı. Belgelerden takip edebildiğimiz kadarıyla Barak Reis, İskender Bey, Yakup Papas, Gaspar Grimaldo, Antonis, Andreas Milas, İshak ve Evranos isimli casuslar Cem Sultan hakkında Sultan II. Bayezid'e rapor göndermişlerdir. Bunlar haricinde isimsiz pek çok casus raporu da bulunmakta ve bunlarda da önemli bilgiler yer almaktadır.

İsmi bilinen casuslardan İskender Bey Rum asıllıdır ve sonradan Müslüman olmuştur. Aslen İtalyan ve Yunan melezi olan kardeşi Andreas Milas Peralı Hıristiyan bir tüccardı. Sultan Bayezid'e 1487 yılında gönderdiği raporda Cem'in İspanya Kralı V. Ferdinand tarafından Fransa'dan götürüldüğü-

Fatih Sultan Mehmed'in Venedikli ressam Gentile Bellini tarafından yapılan üç portresinden biri. Karşısındaki şahıs hakkında merhum Semavi Eyice şöyle der: "Resmin arkasında ne zaman yazıldığı bilinmeyen İtalyanca yazıda onun da Fatih'in oğlu olduğu bildirilmişse de adı verilmemiştir." Siena Duomo'daki Piccolomini Kütüphanesi'nde, İtalyan ressam Pinturicchio tarafından yapılan freske ait ayrıntıda Cem Sultan (en üstte).

Rodos Şövalyeleri ve Papalık Cem'i sıkı şekilde koruduğu için casuslar ona ulaşmayı başaramamıştır. Rodos Şövalyeleri ve Grand Dükü tasvir eden bir gravür.

ne dair çıkan haberlerin asılsız olduğunu, şehzadenin Fransa'da Rodos Şövalyeleri tarafından çok iyi şekilde korunduğunu yazmıştı.

Barak Reis ise aslen bir Türk denizcisiydi. Cem Sultan'ı görüp hakkında bilgi toplamak için Fransa içlerine kadar gitmiş fakat Rodos Şövalyeleri yerini sürekli değiştirdikleri için Cem'i göremeden İstanbul'a dönmüştü. Barak Reis'in bu yolculuğunda Savoie Dukası I. Charles, Gaspar Grimaldo, Yakup Papas, Kemal Subaşı ve Pavlo de Cula isimli kişiler kendisine yardımcı olmuşlardı. Gaspar Grimaldo, Cenovalı seçkin Grimaldi ailesine mensup olup Nice'te ticaret yapmaktaydı. Grimaldo Eski Yunancayı öğrenmişti ve gayet iyi yazmaktaydı. Cem Nice'e geldiğinde onun evinde konaklamıştı. Grimaldo, Cem'den haber almak için gizlice Fransa'ya gönderilen Barak Reis'e yardımcı olmuş, ayrıca kendisi de Cem Sultan'ın durumu ve Barak Reis'e yardımı hakkında II. Bayezid'e günlük raporlar göndermişti. Grimaldo, Savoie Dükü I. Charles'a da hizmet ediyor, yani ikili oynuyordu. Cem Sultan ile ilgili istihbarat raporları gönderen casuslardan Yakup Papas'a gelince, kendisi aslen bir papazdı ve papaz kıyafetini çıkararak Barak Reis ile birlikte Cem'i aramaya gitmek istemişti.

Raporları arşivde, kendileri meçhul

Cem Sultan ile ilgili belge ve raporlardan önemli bir kısmı da isimsizdir. Bunlardan birinde Cem Sultan'ı takip etmek amacıyla Avrupa'ya gitmek üzere izin isteyen birkaç casustan bahsedilir. Frenk kılığına giren bu casuslar bir süre Avrupa'da yaşayacak, o sırada elde ettikleri bilgileri İstanbul'a ileteceklerdi. Cem Sultan'ın Fransa'da bulunduğu sırada kaleme alınmış olan isimsiz bir casus raporunda, onun Savoie Dukalığı, Dauphine, Grenoble, Rougelas, Limousin ve Bourganeuf gibi yerlerde götürüldüğü çeşitli kalelerin özellikleri, kimlere ait oldukları, şehzadenin buralarda ne kadar kaldığı ve nasıl korunduğu hakkında ayrıntılı bilgiler verilmiştir.

İsimsiz bir başka casus raporunda, Cem Sultan'ın Fransa'dan beş parça gemi ile yola çıkarak önce Roma'ya bir günlük mesafedeki Civita Vecchia isimli hisara, sonra Roma'ya getirildiği, Roma halkının büyük kalabalıklar halinde iştirak ettiği törende papanın oğlu ile Kardinal Jean tarafından karşılandığı, ardından şehzadenin papanın sarayına giderek kendisiyle görüştüğü anlatılır. Görüşme esnasında papanın kendisini Orvieto isimli hisara göndermek istediği fakat Cem'in Roma'dan çıkmak istemeyerek bu teklifi reddettiği, papanın misafirini korumak, daha doğrusu gözetim altında tutmak için 200 muhafız görevlendirdiği de belirtilmiştir. Ayrıca bu casus, Roma'ya gidip gelirken izlediği güzergâhı da raporuna eklemiştir.

Sonuç olarak Rodos Şövalyeleri ve Papalık Cem'i sıkı şekilde koruduğu için casuslar ona ulaşmayı başa-

Fatih Sultan Mehmed'in oğullarına tayin ettiği hedeflerden biri Rodos'un fethiydi. Ancak Cem Sultan krizi buna mani olacaktır. Fatih dönemi Osmanlı donanmasının bir tasviri.

UÇAN KUŞTAN HABERDAR YUNAN CASUS

Sultan II. Bayezid Cem Sultan'ın Mısır'da bulunan annesi Çiçek Hatun ile oğlu Murad'ı takip ettirmek için de casuslar görevlendirmişti. Antonis isimli Yunan, az kültürlü olmasına rağmen tam bir casus gibi çalışmaktaydı. Her yere girip çıkmayı başarıyor, kendi başına kararlar alıyor, kurallara fazla önem vermeksizin sultana istediğini sorabiliyordu. Her şeyi haber alıyor ve raporları biraz sorunlu olsa verdiği haberler çoğunlukla doğru çıkıyordu. 1 Nisan 1487 tarihinde Sultan Bayezid'e gönderdiği Yunanca mektupta Mısır'da kıtlık yaşandığını, Mısır Sultanı Kayıtbay'ın Cem'i teslim almak için Pierre d'Aubusson'a 20 bin filori gönderdiğini, d'Aubusson'un Cem'in oğlu Murad ve annesi Çiçek Hatun ile birlikte 300 bin düka talep ettiğini ve altı ay içinde Cem'i kendisine teslim etmeyi vaad ettiğini, bunun üzerine Kayıtbay'ın Çiçek Hatun'u İskenderiye ve Rodos yoluyla Sakız'a gönderdiğini bildirmişti. Çiçek Hatun'u Sakız'a kadar takip eden Antonis, bu bilgileri verdiği mektubunu adada padişahın bir adamına teslim etti. Padişaha Sakız'a adam göndererek Çiçek Hatun'u ele geçirmesini tavsiye ediyordu. Ayrıca Fransa Kralı Louis'in Cem Sultan'ı bulunduğu yerden çıkartarak Bourganeuf'taki başka bir şatoya naklettiğini de bildirmişti.

ramadığı gibi kaçırma teşebbüsleri de boşa çıktı. Bununla birlikte elçi ve casuslar hem Cem Sultan'ın durumu hem de Rodos, Fransa, Papalık, Venedik ve Mısır arasındaki siyasî ilişkiler ve diplomatik faaliyetler hakkında raporlar göndermişlerdir. Bazıları Yunanca yazılmış olan bu raporların önemli bir kısmı Topkapı Sarayı Arşivi'nde muhafaza edilmektedir. Bu raporlar aracılığıyla Osmanlı Devleti, Batı dünyası ve Mısır hakkında ayrıntılı bilgiler elde etmiş; diplomatik faaliyetlerini, elde ettiği yeni bilgiler doğrultusunda yeniden düzenlemiştir. Örneğin Fransa Kralı'na Cem'i elinde tutması karşılığında 50 bin düka teklif edilmiş, Cem'in Roma'ya götürülmek üzere Fransa'dan ayrıldığı haber alınınca bu defa benzer tekliflerle papaya elçi gönderilmiştir.

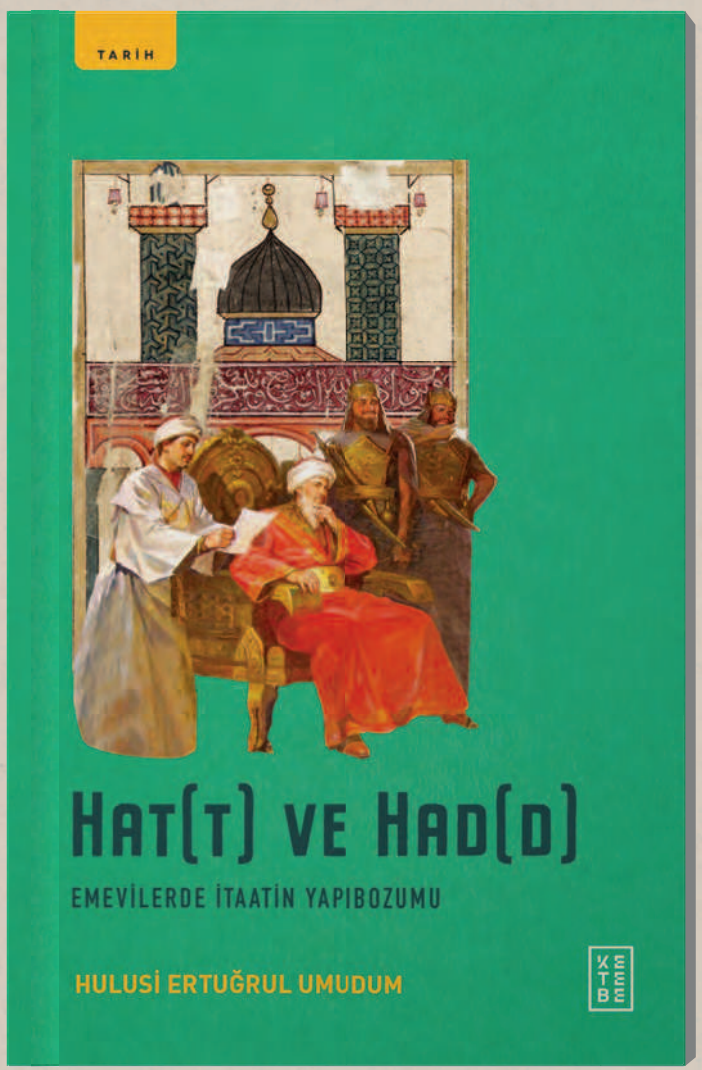
Sonuç olarak, günümüz araştırmacıları için mühim kaynaklar olan bu casus ve elçi raporlarında, Osmanlı'nın 15. yüzyılda büyük bir devlet olduğuna dair üç hususun göze çarptığını söyleyebiliriz: 1) Bizanslı bürokratlar ile Rum ve İtalyan kökenli tüccar ve casusları bünyesinde istihdam etmiş olması. 2) Gönderdiği casuslarla Fransa'nın orta kesimlerinden Roma ve Mısır'a kadar geniş bir coğrafyada gelişmeleri takip eden Osmanlı Devleti'nin iyi bir istihbarat yapısına sahip olması. 3) Döneme ait belgelerin günümüze ulaşmasını sağlayan arşiv geleneği.

Kaynakça:
TSMA.E, 302-58, 745-38, 753-48.
Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı'da İstihbarat, haz: Kemal Gurulkan, Ersin Kırca, Numan Yekeler vd., Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, İstanbul 2017.
Erhan Afyoncu, *Sorularla Osmanlı İmparatorluğu I*, Kırmızı Yayınları, İstanbul 2001.
Haydar Bey, Vakıat-ı Sultan Cem, (Osmanlıca Tıpkıbasım), Pergole Yayınları, İstanbul 2018.
İsmail Hikmet Ertaylan, *Sultan Cem*, Alfa Yayınları, İstanbul 2015.
Jacques Lefort, *Documents Gercs Dans Les Archives de Topkapı Sarayı, Contribution a l'histoire de Cem Sultan*, Çev: Hatice Gonnet, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1981.
John Freely, *Cem Sultan Rönesans Avrupası'nda Tutsak Bir Şehzade*, Everest Yayınları, İstanbul 2012.
Nicolas Vatin, *Sultan Djem*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1997.
M. Cavit Baysun, "Cem". *İslâm Ansiklopedisi, III*, s. 69-81.
Mahmut Şakiroğlu, "Cem Sultan", *DİA, VII*, s. 283-284.
Semavi Eyice, "Sultan Cem'in Portreleri Hakkında", *Belleten*, sayı: 145 (Ankara 1973), s. 1-49.
İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Cem Sultan'a Dâir Beş Orijinal Vesika". *Belleten*, sayı: 95 (Ankara 1960), s. 457-483.
Şerafettin Turan, "Barak Reis'in Şehzade Cem Meselesi İle İlgili Olarak Sovoie'ya Gönderilmesi", *Belleten*, sayı: 103 (Ankara 1961), s. 539-555.
Ramazan Şeşen, "Dâviyye ve İsbitâriyye", *DİA, IX*, s. 19-21.

Y A Z I K A L I R

Emevilerde İtaatin Yapıbozumu: Hat(t) ve Had(d)

Bugün İslam dünyasında tartışılagelen siyasî, fikrî, tarihî, itikadî pek çok meselenin dönüm noktası Emevîlerdir. Bu kitapta yapılmak istenen, "noktanın" metafiziğini takip ederek "siyasetin bir Emevî buluşu" olduğunun ilk bulgularını itaat söylemi üzerinden ortaya koyabilmektir: Yazıyı (hatt), muhaliflerle tartışma ve çatışma hatlarını geçerek kılıcın keskin ucundan (hadd), devletin ve cezanın (hadd) sınırları (had) boyunca ilerleyen ve ilerledikçe kendini inşa eden, inşa ettiği "nokta"da kendini ortadan kaldıran bir dekonstrüksiyon olarak.

ketebe.com ketebe ketebe ketebe

KETEBE

Zenci bile değilsiniz siz Afrikalısınız

HOTEL RUANDA

Sömürü ve soykırım dosyası açılınca akıllara ilk gelen filmlerden biri *Hotel Ruanda* oluyor. 2004 yılında ABD, İtalya, İngiltere ve Güney Afrika ortak yapımı olarak gösterime giren filmde, 1994'te sayısız kişinin katledildiği Ruanda'da 1.260'dan fazla insanın hayatının kurtarılmasına vesile olan Paul Rusesabagina'nın etrafında gelişen olaylar anlatılıyor.

Mehmet Önder

Yazar
Sunucu
Tiyatrocu

2018 yılında İtalya'nın Kardeşleri adlı İslamofobik bir partinin başkanı Giorgia Meloni Fransa'nın Afrika'yı sömürdüğünü ve Afrikalıların Fransa'nın politikaları yüzünden ülkelerini terk ettiğini söylediği konuşmasıyla ülkemizde gündem oldu. Giorgia Meloni medya tarafından Avrupa'nın vicdanı ilan edilince bu ismi internette araştıranların gördüklerinden biri de şu açıklaması olabilir:

"Müslüman Kardeşler ile bağlantılı olan Erdoğan, siyasî İslâm'ın taşıyıcısı haline geldi. Avrupa'da ikamet eden Türkleri ve Müslümanları çocuk sahibi olmaya teşvik ederek, kültür merkezlerini ve cami inşaatlarını finanse ederek bizi sömürgeleştirmeye çalışıyor. Türkiye'nin Avrupa'daki siyasî İslâm'ı finanse etmesine izin veremeyiz."

Avrupa'nın içindeki faşist zihniyetin 2. Dünya Savaşı'na rağmen dondurucuda kalmış diriliği elbette bizi şaşırtmamakta. Nitekim Batılı ahlakın birbirlerinin sömürü şekillerini eleştirmekten öteye gidemeyen manifestolarının günümüz sorunlarına sunduğu tek bir çözüm dahi yok. Videonun ülkemizde dolaşıma girdiği, yani bizim Meloni'yi takdir ettiğimiz gün Sicilya'da bir mahkemede İtalya'nın kara sularında 2018 yılında batan ve içinde 164 göçmenin olduğu gemiyi Lampedusa Adası açıklarında 20 gün bekleten İtalya eski içişleri bakanı ve aşırı sağcı Kuzey Ligi Partisi lideri Matteo Salvini hakkında "görevi ihmal ve adam kaçırmaktan" dava açılıyor. Giorgia Meloni'nin de hararetle Macron'a sömürülen Afrikalılar şemsiyesi altında kükremesi Fransa ve İtalya arasında başlayan bu göçmen krizinin yükselişi ile gerçekleşiyor.

Avrupa'nın sömürü tarihine dair söylenecek çok şey var elbette. Ama bunların hiçbiri ne yazık ki bir filmin etkisi kadar güçlü olmuyor. Şubat sayımızda incelemesi yer alan *Cezayir Bağımsızlık Savaşı* filminde olduğu gibi Avrupa sömürdüğünü söylemekten de bunu anlatmaktan da çekinmiyor. Her ne kadar sözde Yahudi soykırımının anlatıldığı kadar film ve belgesel çekilemese, kitap kaleme alınamasa da Batı'nın sömürge tarihi filmlere konu olmaya devam ediyor.

Sömürü ve soykırım dosyası açılınca akıllara ilk gelen filmlerden biri *Hotel Ruanda* oluyor. 2004 yılında ABD, İtalya, İngiltere ve Güney Afrika ortak yapımı

Paul Rusesabagina'yı (sağda) canlandıran oyuncu Don Cheadle.

Paul Rusesabagina 2005 yılında ABD Başkanlığı Özgürlük Madalyası'na layık görülmüş, madalyayı dönemin ABD Başkanı George W. Bush'dan almıştı! Tarihçesi soykırım sayfalarından ibaret olan bir ülkenin bu ödülü vermesi ironik gelmiyor mu size de? Filmden bir kare (solda),

olarak gösterime giren filmde, 1994'te sayısız kişinin katledildiği Ruanda'da 1.260'dan fazla insanın hayatının kurtarılmasına vesile olan Paul Rusesabagina'nın etrafında gelişen olaylar anlatılıyor. Filmde BM ve Batılı ülkelerin ikiyüzlülüğü eğip bükmeden gösteriliyor. Önce Almanya, sonra uzun yıllar Belçika tarafından sömürülen Ruanda, 1962 yılında bağımsızlığını elde etmiş gibi görünse de sömürü zihniyetinin kontrolü altında 1994 senesindeki felakete sürükleniyor. Ruanda'da Fransa ve Belçika'dan destek alan Hutu kabilesi 1994'de, tanesi 50 cente ithal edilen palalarla, kadın, çocuk ve yaşlı demeden 3 ay içerisinde bir milyona yakın Tutsi'yi katlediyor.

Filmde beyaz adamın aynı yörede yaşayan, aynı kültür ve geçmişe sahip bu insanların biraz uzunca olanlarına Hutu, diğerlerine Tutsi demesi sonucu ikiye bölünen halkın zamanla büyüyen nedensiz ve anlamsız düşmanlığının sonuçlarını hayret ve dehşetle seyrediyorsunuz. Ruanda ve geri bıraktıkları diğer coğrafyalarda neden bu olayların yaşandığını ise Birleşmiş Milletler'in görevlendirdiği generalin Paul Rusesabagina'ya söylediği şu sözler özetliyor: "Yüzümüze tükürmelisin. Çünkü biz (Batı) pislik olduğunuzu düşünüyoruz. Siz değersizsiniz çünkü siyahsınız, zenci bile değilsiniz. Siz Afrikalısınız…"

Soykırımı itiraf etti

2005 yılında ABD Başkanlığı Özgürlük Madalyasına layık görülen, Ruanda katliamı sırasında bölgeye gelen BM temsilcileri ve generallerin konakladığı Hotel des Mille'in müdürü Paul Rusesabagina savaş ile diplomasi arasında kalmış ailesinin ve kendisinin canını hiçe sayarak insanları kurtarmaya çalışmıştır. Bir Hutu olsa da yakın çevresi Tutsilerden oluşmaktadır. BM mülteci kampında yer kalmadığı için önce yakın çevresini, ardından ulaşabildiği diğer Tutsileri Avrupalı vatandaşların ve generallerin kaldığı otele yerleştirir. Otelde bulunan beyaz adamları güvenle evlerine getirmek üzere bölgeye gelen BM görevlileri Tutsilerin sığındığı oteli savunmasız bırakarak Avrupalı vatandaşlarla ülkelerine geri döner. Diplomatik bağlantılarını ve üst düzey ilişkilerini devreye sokan Paul, Belçika toprağı olan oteli korumayı başarır ve 1260'ı aşkın sayıda insanın kurtulmasına vesile olur.

Ruanda'ya sessiz kalan, müdahale etmeyen Amerika, Avrupa ve BM bilindiği üzere aynı yıllarda yanı başındaki Bosna katliamına da sessiz kalmıştır. Bütün bu olaylar nihayete erdikten sonra BM, Ruanda için Uluslararası Ceza Mahkemesi adında Tanzanya'da bir mahkeme kurar. 1997'den 2010'a kadar süren mahkemelerin en dikkat çekeni, Ruanda Başbakanı Jean Kambanda'nın suçlu bulunup müebbetle cezalandırıldığı yargılama olmuştur. Kambanda aynı zamanda yargılama sonucu soykırım işlediğini itiraf eden ilk devlet yöneticisidir.

Aynı toprakları paylaşan halkı birbirlerine düşman edenler böylesi bir katliamı diplomasi yoluyla anlaşarak elbette çözümleyememişlerdir. Dışarıdan bakan hiçbir gözün herhangi bir fark göremeyeceği bir milyona yakın insan soykırıma uğramıştır. Uluslararası sistemin ve diplomasinin çarpıklığını, hatta kriz durumlarındaki işlevsizliğini bize yeniden sorgulatan Ruanda, katliamdan sonra da kaderine terk edilmiştir.

AYIN KİTABI

DEVLET HİZMETİNDE KİMLİK DEĞİL EHLİYET ÖNEMSENİRDİ

Osmanlı Devleti Hizmetindeki Yabancılar

Kolektif
Selenge Yayınları, 2020, 456 sayfa, 60 TL

Munise Şimşek

Dünya tarihindeki en uzun ömürlü imparatorluklardan biri olan Osmanlı Devleti kuruluşundan itibaren din ve ırk ayrımı gözetmeden yetenekli insanlardan faydalanmayı bilmiştir. Bunların arasında uzmanlığına başvurduğu "yabancılar" da mevcuttur. Köse Mihal'in kurucu kadrolar arasında yer alması, Fatih Sultan Mehmed'in Ali Kuşçu'yu daveti veya İstanbul'un fethi sırasında kullanılan topların Macar asıllı Urban Usta tarafından dökülmesi akla gelen ilk örneklerden. Elbette bu örnekler sadece kuruluş devriyle sınırlı değil. 600 yıl boyunca uzmanlığına, ilmine, tecrübesine, becerisine, sanatkârlığına başvurulan pek çok yabancı olmuştur. Konuyla ilgili kaynaklara baktığımızda ne isimler, ne hikâyeler çıkıyor karşımıza. Mesela Murat Hanilce ve Yunus Emre Tekinsoy'un editörlüğünü yaptığı *Osmanlı Devleti Hizmetindeki Yabancılar* kitabı bunlardan biri. Alanında uzman isimler tarafından yazılmış 20 makaleden oluşan kitabın ilk bölümünde geçmişten günümüze "yabancı" kavramının felsefî, siyasî ve sosyal karşılıkları üzerinde duruluyor. Bu girişin ardından yabancıların en çok istihdam edildiği alanlara, kurumlara ve bunlardan öne çıkan isimlere dair makaleler birbirini takip ediyor. Bu noktada birkaç hususa dikkat çekmek gerekir. Osmanlı Devleti merkezî ordusunu devşirme sistemi üzerine inşa etmiştir. Ayrıca Yavuz Sultan Selim dönemine kadar ülke nüfusunda Müslümanların oranı daha azdı ve devlet ihtiyacı olduğunda tebaası olan Hıristiyan ve Yahudilerden zaten istifade diyordu. Dolayısıyla yabancı kavramından anlaşılması gereken Osmanlı Devleti'nin hizmetine giren farklı ülke mensuplarıdır. Bunlardan bazıları Müslüman olmuş, bazıları olmamıştır. Yabancıların istihdamı konusunda modernleşme dönemi ordunun eğitimi ve yeni kurumların teşekkülü için ihtiyaç duyulan uzman sayısının fazla olmasından dolayı ayrıcalıklı bir yere sahip. Öyle ki payitahta Fransız, Macar, Leh veya Alman kadrolar oluşmaya başlamış. Başlangıçta sadece askerî eğitim veren kişilere ihtiyaç duyulurken, sonradan bunlara mühendisler, mimarlar, doktorlar ve yabancı dil öğretmenleri vb. eklenmiştir.

Şimdi isterseniz biraz da isimlere odaklanalım. Matbaa denilince aklımıza elbette İbrahim Müteferrika gelir. Babıâli Tercüme Odası kurulduktan sonra burada Fransızca derslerini bir süre George Sardoe üstlenmiş. Aynı vazifeyi yapan James Redhouse da tanıdık bir isim. Eugene de Kerckhove ise Osmanlı Devleti adına daimi elçilik yapan ilk yabancı. Belçika aristokrasisine mensup olan Kerckhove, 1846 yılında İkinci Kâtip olarak İstanbul'a atanır. İki ülke arasında yaşanan bir kriz sonrasında geri çağrılır, ancak o Osmanlı'nın hizmetine girmeyi tercih eder. Önce anavatanı 1848'de Belçika'da vazife yapar, ardından 1853'te İspanya elçisi olur. Bir başka örnek İtalyan kökenli bir Levanten olan Kont Françesko'nun oğlu Rüstem Paşa'dır. İtalya'da ve Petersburg'da elçilik yapmıştır.

Fransız bir soylu olan Claude-Aleksandre Comte de Bonneval'i unutmamak gerekir. Başarılı bir asker olmasına karşın Prens Eugen'le anlaşamadığı için görevinden alınır ve hapse atılır. Hapisten kaçarak önce Venedik'e gider ve nihayetinde 1729'da Osmanlı Devleti'ne sığınır. Müslüman olarak Ahmed adını alır. Bir Fransız asilzadesi olan Comte de Bonneval, Osmanlı'nın ilk topçu okulunu kuran Humbaracı Ahmed Paşa olur ve imparatorluğa pek çok alanda hizmet eder.

Hikâyesiyle dikkat çeken şahsiyetlerden biri de 17. yüzyılın başlarında Osmanlı sarayına köle olarak getirilen Ali Ûfkî Bey'dir. Asıl adı Albert Bobowski olan Ûfkî Bey, Leh asıllıdır. Dile ve müziğe olan yeteneği fark edilince Enderun'a alınır. Enderun'da aldığı eğitimle birlikte ilmî ve fikri birikimini besleyen Ali Ûfkî Bey Latince, eski Yunanca, Lehçe, İngilizce, İtalyanca ve Fransızcaya gibi bildiği dillere bu dönemde Türkçe ve Arapçayı da ekler. Sarayda geçirdiği 19 yıl içinde yaptığı tercümeler dikkate şayandır ancak onun en büyük hizmeti musiki sahasında verdiği üç eserdir.

Osmanlı Tarihçiliğine Yön Veren Konuşmalar

Kolektif
Kronik Kitap, 304 sayfa, 30 TL

Neden İslam'ın Orta Çağı Yoktu?

Thomas Bauer
Runik Kitap, 162 sayfa, 25 TL

Çevre Tarihi

Osman Gümüşçü & Sevil Top Yılmaz
Yeditepe Yayınevi, 400 sayfa, 45 TL

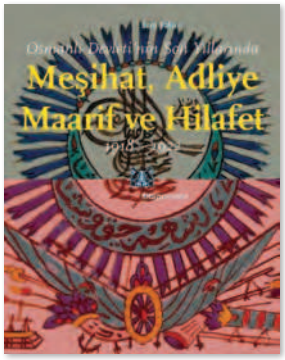

BATILI TARZDA YAZILAN İLK GÜNLÜK

Şair Nigâr Hanım – Günlük

Hazırlayan: Zeynep Berktaş
Timaş Yayınları, 2021, 480 sayfa, 55 TL

Türk edebiyatında yeni şiirin temsilcileri arasındaki ilk kadın şair olarak kabul edilen Nigâr Hanım, alanın uzmanları tarafından Tanzimat ile Servet-i Fünun arasına konumlandırılmıştır. Şiirin yanında hikâye, tiyatro ve makale türlerinde eserler veren Nigâr Hanım'ı edebiyat tarihinde ayrıcalıklı kılan başka bir başka hususiyet de ardında bıraktığı hacimli günlüğüdür. Yaklaşık 25 yaşında günlük tutmaya başlayarak hayatının sonuna kadar sürdürmüştür. 56 yaşında vefat eden Nigâr Hanım ardında ömrünün yaklaşık 31 yılını (1887-1918) kayda geçirdiği 13 defter bırakmıştır.
Edebiyat tarihimizde Batılı tarzda tutulan ilk günlük olma vasfını taşıyan Nigâr Hanım'ın günlüğünü kapsamlı bir şekilde kamuoyuna tanıtan Nazan Bekiroğlu'dur. Oğullarının defterlerden yaptığı bir seçki 1959 yılında *Hayatımın Hikâyesi* adıyla kitaplaşsa da Nigâr Hanım'ın günlüğü bugüne dek yayımlanmamış. Ta ki Zeynep Berktaş'ın 24 Ocak 1887 ile 14 Nisan 1890 arasında yazılan sekiz defteri kapsayan titiz çalışması önümüze gelene kadar. *Şair Nigâr Hanım – Günlük* adıyla arz-ı endam eden kitap, Nazan Bekiroğlu'nun kaleme aldığı önsöz ve notlarla bir ilke imza atıyor.
Nigâr Hanım'ın çocukları tarafından Âşîyan Müzesi'ne verilen defterler, yakın tarihimizin en kritik dönemine şahitlik ediyor. Sultan II. Abdülhamid dönemi, Balkan Savaşları ve akabinde Osmanlı İmparatorluğu'nun sonunu getiren 1. Dünya Savaşı tüm ağırlığıyla hissediliyor. Nazan Bekiroğlu'na göre günlüğün en dikkat çekici yanı, sayfalara serpiştirilen isimlerdir. Bunların bir kısmıyla baba evinde tanışan Nigâr Hanım, Nişantaşı'ndaki konağında da onlarca ismi ağırlamış. Devlet adamları, yabancı elçilik mensupları, Macaristan'dan gelen akrabaları, ders aldığı yerli ve yabancı hocalar, müzisyenler, yerli ve yabancı ediplerden oluşan dev bir şahıs kadrosu çıkıyor karşımıza.
Macar asıllı bir mühtedi olan Macar Osman Paşa'nın kızıdır Nigâr Hanım. Babası vasıtasıyla Batı'yı yakından tanımıştır. Ayrıca kültürlü ve muhafazakâr bir kadın olan annesinin elinde Doğu'ya has değerlerle büyütülmüştür. Hayatı boyunca iki medeniyet arasında bir yere konumlanan entelektüel bir hanım şairin okuduğu kitaplar, ilgilendiği konular ve hayata bakışı bile başlı başına bir çalışma sahası aslında. Zira babasından aldığı güçle geleneksel toplumun kadına biçtiği rolü esnetmeyi başaran Nigâr Hanım, Batılılaşma sürecinin kadın kimliği üzerindeki etkisini gözler önüne seren bir örnek. Ayrıca dönemin sosyal hayatına dair ilgi çekici ayrıntılar yakaladığımız kitap, yeme-içme, giyim-kuşam gibi alışveriş alışkanlıklarından mağazalara, sinema ve tiyatrolara varıncaya kadar dönemin İstanbul'unu tanıma imkânı sunuyor.
Elbette kitabın merkezinde Nigâr Hanım'ın şahsî hikâyesi duruyor, kederleri ve sevinçleriyle. Toplam 1628 sayfadan oluşan günlüğün geriye kalan beş defterini de heyecanla bekliyoruz.

OSMANLI'NIN SON DÖRT YILI

Osmanlı Devleti'nin Son Yıllarında Meşihat, Adliye, Maarif ve Hilafet

Esra Yakut
Kitap Yayınevi, 2021, 312 sayfa, 60 TL

30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Mütarekesi ile 1 Kasım 1922'de saltanatın kaldırılması arasındaki dört yılı kapsayan dönemde, Osmanlı İmparatorluğu bir ölüm kalım mücadelesi vermiştir. Bir yandan beka sorunuyla burun buruna gelen devlet erkânı, diğer yandan halkın taleplerine ve ihtiyaçlarına cevap vermek durumundaydı. Ancak ateşkes antlaşmasının dayattığı ağır şartlar altında bu hiç de kolay değildi.
Dönemin padişahı Sultan Vahideddin'in idaresinde beş sadrazamın başkanlığında 12 hükümet kurulmuştu. Bu siyasî karmaşaya büyük bir panik de eşlik etmekteydi, zira İtilaf Devletlerinin bir sonraki adımının ne olacağı meçhuldü. Osmanlı İmparatorluğu bu süreçte mevcut kurumlarıyla eğitimden güvenliğe, gayrimüslimlerin haklarından sağlık hizmetlerine, Müslümanların dinî eğitiminden ciddi boyutlara varan ahlaki yozlaşmaya kadar her sahada bir var oluş mücadelesi verdi. Sorunların tespiti, çözüme dair hazırlanan raporlar, gerekli yasa veya düzenlemelerin hazırlanması ve bunların uygulanması yönünde hummalı bir çalışma yapılsa da dört yıl bunların hitama ermesi için yeterli değildi. Artısıyla eksisiyle bu mirası devralan Türkiye Cumhuriyeti onların kaldığı yerden devam edecekti.
Bu faaliyetlerin temel hedefi, öncelikle İtilaf Devletlerinin tepki verecekleri sorunları çözmek, İttihad ve Terakki Fırkası'nın tasvip edilmeyen uygulamalarını kaldırarak halkın nazarında meşruiyet kazanmaktı. İmparatorluğun can havliyle el attığı sorunları, çözüm önerilerini veya bunlara gösterilen reaksiyonları anlamak adına Esra Yakut'un doktora çalışmasından hareketle kaleme aldığı *Osmanlı Devleti'nin Son Yıllarında Meşihat, Adliye, Maarif ve Hilafet* adlı kitabı iyi bir rehber. Bahsi geçen her bir kurumun tarihine de yer veren kitap, Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan Cumhuriyet'e varan süreçteki kurumsal değişimleri anlamak adına interdisipliner bir pencere aralıyor.

Okçular Kitabı

Abdullah el-Katib
Ketebe Yayınları, 412 sayfa, 89 TL

Türk Mimarisinin Kısa Tarihi

Yaşar Çoruhlu
Alfa Yayınları, 472 sayfa, 42 TL

Osmanlı İtalyan Harbi

Avanzâde Mehmed Süleyman
Ötüken Neşriyat, 260 sayfa, 35 TL

AVRUPA'NIN KULUÇKA EVRESİ

Adı da dahil olmak üzere Avrupa, Doğu'da doğmuştur. Üzerinde pek çok halkı barındıran bu küçük kıta, farklı kültürlerin bir potada eriyerek asırlar içinde yeni bir kimliğin doğduğu yerdir. Karakterini Yunan, Roma, Hint-Avrupa ideolojisi ve Kitab-ı Mukaddes mirasından devşiren Avrupa medeniyeti için Orta Çağ bir inşa sürecidir. Demografisi 4. asırda başlayan kavimler göçüyle şekillenir. 10. asra kadar süren göçlerle Avrupa'ya yerleşen bu kavimlerin arasında ünsiyet kuran ve yeni bir kültürün doğmasına zemin hazırlayan tutkal Hıristiyanlık olmuştur. Yine de 8. asırda kurulan Karolenj Devleti ile doğan "Avrupa" hayalinin gerçekleşmesi için asırların geçmesi gerekecektir. Hülasa modern Avrupa medeniyetine karakterini veren ne varsa onun temelleri Orta Çağ'da atılmıştır.

Orta Çağ Avrupa Tarihi

Pınar Ülgen
Yeditepe Yayınevi, 2021, 328 sayfa, 35 TL

ÇİN'E BOYUN EĞDİREN TÜRK KAVMİ

315 yılında kurdukları ilk devlet Hunların akınlarıyla yıkılsa da Tabgaçlar mücadeleden vazgeçmez ve nihayetinde 386'da Çin'in kuzeyine hâkim olmayı başarırlar. Bölgede bitmek bilmeyen karışıklık döneminde ortaya çıkan bu Türk kavmi, 386-534 yılları arasındaki ikinci devletleriyle hem bozkır hem de Çin tarihine damga vurmayı başarır. Bu dönemde asırlar süren iç çatışmalar sonunda Çin'i aynı çatı altında birleştirmeyi başarmış ve İpek Yolu'nu canlandırmışlardır. Tabgaç tarihini konu edinen bu kitabın temel problemlerinden biri onların kökeni. Zira Çinlileştikleri düşünüldüğünden uzun bir süre Türk tarihine dahil edilmemiştir. Oysa bu bozkır kökenli kavimle Çin kültürünün etkileşimi tek taraflı olmayıp yeni sentezlere kapı aralamıştır.

Tabgaçlar: Bozkırdan Çin Tahtına

Tuğba Gökçe Balcı
Kronik, 2021, 208 sayfa, 30 TL

KIZILDERİLİ SOYKIRIMI 50 HİROŞİMA'YA BEDEL

Amerika'nın Soykırım Tarihi

David E. Stannard
Çeviri: Şaban Bıyıklı
Ketebe Yayınları, 2020, 552 sayfa, 59 TL

Amerikalı tarihçi Stannard'a göre Amerika Kızılderililerinin imhası, dünya tarihinde kıyas kabul etmeyecek, en büyük çaptaki soykırım girişimidir. Columbus'un Karayiplere ilk ayak basışından 21 yıl sonra -kâşifin Hindistan'a gittiğini zannederek yanlışla "Hispaniola" dediği çok kalabalık bir nüfusa sahip olan- ada ıpıssız kalmıştı. Üstelik Hispaniola sadece bir başlangıçtı. Amerikan yerlilerinin bir kısmının salgın hastalıklar sebebiyle öldüğü doğrudur; ancak büyük bir kısmı topraklarına el konulmak üzere yakılarak veya kesilerek katledilmiştir. Uzmanlara göre dört asır içinde Amerika kıtasında 100 milyondan fazla insan yok edildi. Ne yazık ki bu kurbandan çok azının hikâyesi günümüze ulaşmayı başardı. Avrupa ve Amerika arasındaki ilk insan temasından bugüne geldiğimizde Amerikan yerlileri küçük otantik halklara dönüşmüştür.

YAHUDİ MODERNLEŞMESİ VE DİNDARLIK

Modernleşme Sürecinde İstanbul Yahudileri

Mahmut Haldun Sönmezer
Post Yayınları, 2020, 214 sayfa, 30 TL

Anadolu'nun şefkatle kucak açtığı toplumlardan biri de Yahudilerdir. Osmanlı Yahudileri genellikle dokuma ve yünlü kumaş ticaretiyle meşguldü. Takasa dayalı seyyar satıcılık ve esnaflık da yapıyorlardı. Ayrıca vergi müfettişi, vergi idare memuru ve mültezim olarak da çalışmışlardır. Anadolu'ya yapılan en büyük Yahudi göçü 1492'den sonra İspanya'dan gerçekleşmiştir. 1493 yılında Osmanlı topraklarında açılan ilk matbaa da Sefarad Yahudilerinden David ve Samuel Nahmiyas tarafından kurulmuştur. Batı tesirinin artmasıyla birlikte -tıpkı Müslümanlar gibi- Yahudiler de çeşitli değişimler ve dönüşümler geçirdiler. İstanbul Yahudileri üzerine yapılmış bir saha çalışmasına dayanan kitap, bu azınlık cemaatinin dinî hayatlarının değişimine odaklanıyor.

Veysel Karaaslan

Hababam Sınıfı Masum mu?

Yeşilçam klasiği *Hababam Sınıfı*'nda güldüren diyalogların zeminini Osmanlı'yı karalamayı amaçlayan bir ideolojik kurgunun beslediğini fark etmiş miydiniz? Uyarıcı bir yazı.

Cumhuriyetin kuruluş yıllarında Osmanlı'yı kötüleme kampanyası başlatılmıştı. Dönemin rejim yanlısı dergi ve gazeteleri ile ders kitaplarına bakıldığında bariz olarak görülen bu olgu sonraki yıllarda dizi ve sinema filmlerinde kendisini gösterecekti. Bunlardan biri olan *Hababam Sınıfı Uyanıyor* filmi dikkatle okunduğunda Osmanlı'yı yerden yere vurmak için kullanıldığı görülür. Bilhassa Osmanlı'nın tarihî ve kültürel bir değeri olan zengin diline dil uzatıldı, o dil ve edebiyatıyla açıkça alay edildi.

Şimdi bu filmdeki bazı sahnelere yakından bakalım:

SAHNE 1: Edebiyat hocası Zühtü Bey öğretmenler odasında kimya hocası 'deney' kelimesini kullanınca "Deney değil evladım! Tecrübe, tecrübe!" diye tepki gösterir.

Kimya hocası "Anlamadım" der.

Zühtü Hoca tersler: "Nasıl anlamazsın? İlm-i kimya, tecrübelerle müsbet bir satha nüfûz eder."

Sonra Mahmut Hoca'ya döner: "Mahmut Bey, ben bu yeni neslin söylediklerini bir türlü anlayamıyorum."

Mahmut Hoca ise "Valla Zühtü Bey, bazen ben de sizin söylediklerinizden bir şey anlamıyorum" şeklinde karşılık verir.

(Burada Osmanlıcanın anlaşılmaz, muğlak bir dil olduğu beyinlere zerk edilmekte, bu da filmin en muteber karakterlerinden biri olan müdür Mahmut Hoca'ya söyletilmektedir.)

SAHNE 2: Zühtü Hoca: "Ben yeni lafını kat'iyyen sevmem. Hele hele edebiyatta zinhar, hiç sevmem. Edebiyat demek, divân edebiyatı demektir. Edebiyat demek, divân şiiri demektir. Divân şiiri ise nazım ve kafiye demektir. Kafiyesiz şiir olmaz. Bir takım eşhâs "serbest nazım" diye saçmalıklar yapmışlar. Ama biz onları kıraat etmeyeceğiz."

(Bu cümlelerle geri kafalı, eskiye takılıp kalan mürteci imajı oluşturulmaya çalışılmaktadır.)

Zühtü Hoca Osmanlıca kelimelerin ağırlıkta olduğu cümleler kurmaya devam eder. Onu dinleyen öğrencilerden şu sözleri işitiriz: "Ne diyor bu Zühtü Hoca?", "Valla biz bu hocadan hiçbir şey anlamadık. Çince gibi bir şey!"

(600 küsur sene hüküm sürmüş bir Türk devletinin dilini Çinceye benzetmek ne akılla ne de izanla açıklanabilir.)

Zühtü Hoca daha sonra öğrencilerin yanına gelerek şiirler okumaya başlar ve bir öğrenciye tekrarlamasını söyler.

Öğrenci "Teyzesi defterdar olan, faytonla damda dolaşır" der. Hoca kızar, farklı bir şiir okur. Başka öğrenciye tekrarlamasını söyler.

Öğrenci "Kış geliyor, ört hocam! Yorgan yorgan üstüne!" diye cevap verir.

Hoca yine kızar: "Otur, haddini bilmez münafık! Rezil!"

Hoca bu defa farklı bir şiir okur. Başka bir öğrenciye (İnek Şaban'a) tekrarlamasını söyler.

İnek Şaban "Bekçi Hurşid'in eline lüverver vermişler. Yakalarsa, sizi de vurur, bizi de" diye cevap verir.

(Gördüğünüz gibi divân edebiyatını kelime oyunlarıyla alaya alma işi büyük bir ustalıkla(!) tasarlanmış. Ayrıca İnek Şaban'ın kullandığı "lüverver" kelimesi, aslında "revolver" denilen küçük tabancadır.)

SAHNE 3: Zühtü Hoca sınıfa girer ve "Geçen ders verdiğim vazifeyi (ödevi) ezberlediniz mi?" diye sorar. Öğrenciler "Sular seller gibi" cevabını verir. Bir öğrenci, hocanın karşısına geçip Atatürk'ün Gençliğe Hitâbe'sini okumaya başlar.

Zühtü Hoca bunu değil, Ziya Paşa'nın Terkîb-i Bend'ini ödev verdiğini söyler. "Hayır, Gençliğe Hitâbe'yi verdiniz" diye üstelerler. Hoca da kabul etmek zorunda kalır ve "Eminim sizin gibi taş kafalılar o dediğinizi bile ezberleyemez" der. Bunun üzerine bir öğrenci daha hocanın karşısına geçip ezbere okumaya çalışır. Bir yandan da başını eğerek masanın ön tarafında asılı kâğıda bakıyor gibi yapar. Bunun üzerine Zühtü Hoca kızar: "Yeter artık, kes! Sizi gidi sahtekârlar sizi! Fark edemeyeceğimi mi sandınız? Koş Mahmut Hoca'yı çağır buraya! Çok sevdiğinizi, saydığınızı söylediğiniz Atatürk'ün hitâbesini bile kopya çekmeden okuyamıyorsunuz. Atatürk'ün memleketi emanet ettiği şu gençliğe bakın! Gençlik değil, adeta it sürüsü!" Mahmut Hoca geldiğinde öğrencilerin hepsi ayağa kalkarak okumaya başlarlar. Zühtü Hoca şaşırınca Mahmut Hoca masada asılı kâğıdı işaret eder: "Bakın, ne yazıyor Zühtü Bey! Hocam, Hababam Sınıfı da olsak, Atatürk'ün Gençliğe Hitâbe'sini ezbere biliriz."

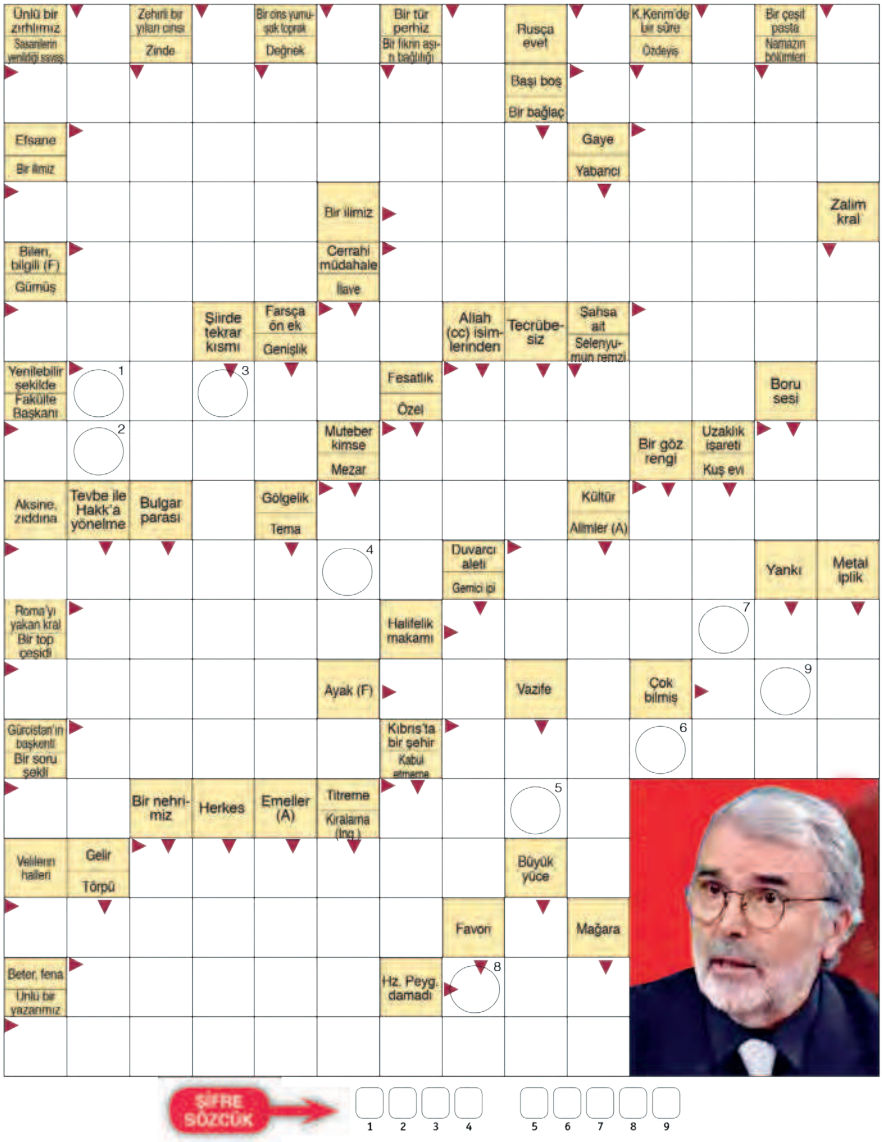
(Şaşırtıcı olan, Zühtü Hoca'nın kullandığı kelimeleri anlamadığını söyleyen Hababam Sınıfı'nın Gençliğe Hitâbe'deki onca Osmanlıca kelimeyi ezberlemiş olmasıdır. Bir diğer husus da Mahmut Hoca'nın, filmin her serisinde hocaları Hababam Sınıfı'na karşı desteklemesi ama Zühtü Hoca'ya gelince her defasında ters cevaplar vermesidir.)

Filmin bu üç sahnesinde verilmek istenen mesaj açık aslında: "Yıkılmış bir devletin eskimiş, köhnemiş dil ve kültürü bizim için bir kıymet ifade etmiyor. Ey izleyici, sen de bu anlayışı benimse. Osmanlı'yı sil defterden!"

Son olarak, serinin *Hababam Sınıfı Sınıfta Kaldı* adlı filminde neden Tevfik Fikret ön plana çıkarılmış ve onun ölüm yıldönümünden bahsedilmiştir dersiniz? Çünkü Tevfik Fikret ateistti. "Bir lahza-i teahhur" başlıklı şiirinde Sultan II. Abdülhamid'e suikast düzenleyen teröriste "Ey şanlı avcı!" diye yücelterek hitap etmiş, padişahın suikastten yara almadan kurtulmasından da üzüntü duymuştu. Sizin anlayacağınız, dine, mukaddesata, Osmanlı'ya düşman olduğu için filmde kendisine yer bulmuştu.

BULMACA

EMİR KARAHAN

Geçen ayki bulmacanın cevabı.

Bulmacanın çözümünü ad, soyad, adres ve telefon bilgileriyle 20 Haziran'a kadar dergimize ulaştıran 5 okurumuza Taha Kılınç'ın *Gölgelerin Peşinde 50 Portre* kitabını hediye ediyoruz.

Adres: Derin Tarih Dergisi
Maltepe Mahallesi Fetih Caddesi Numara: 6
34010 Zeytinburnu - İstanbul
iletisim@derintarih.com

Abone olun
derginiz
kapınıza
gelsin

Abonelik için
bize ulaşın
TEL: 0212 898 15 15
WHATSAPP 0536 860 96 82
WEB: www.birlikte.com.tr/derin-tarih

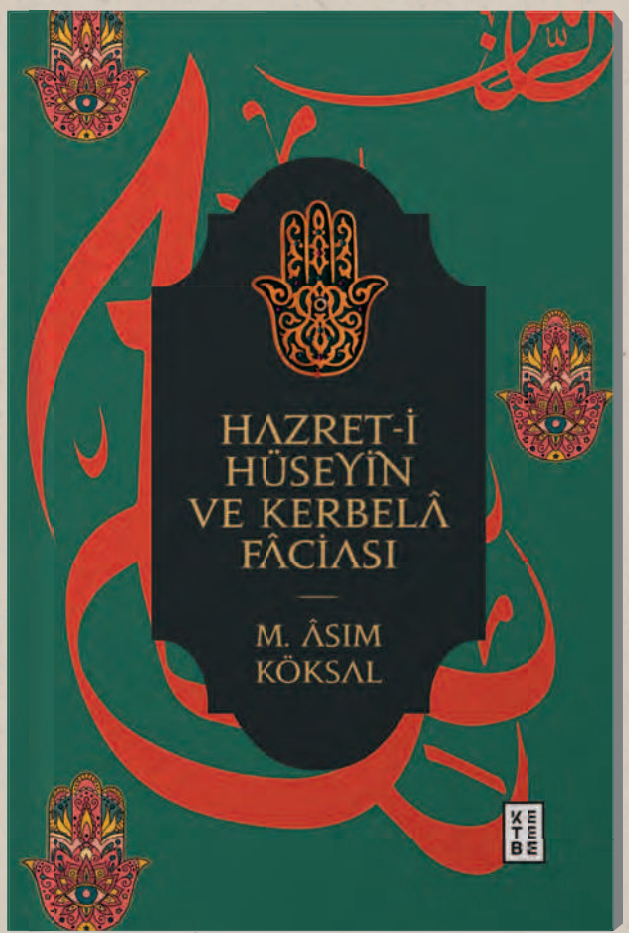
derintarih www.derintarih.com

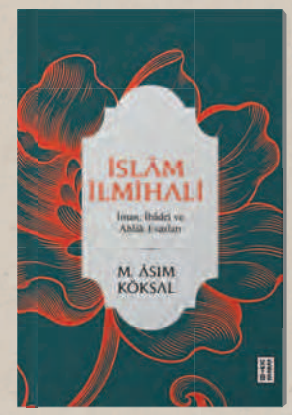
albayrak Medya

Y A Z I K A L I R

Hazret-i Hüseyin ve Kerbelâ Fâciası

***Hazret-i Hüseyin ve Kerbelâ Fâciası*, Kerbelâ Vakası'na giden süreci ve sonraki gelişmeleri bütün detaylarıyla ele alabilmek üzere, uzun seneler İslâm tarihi, peygamberler tarihi ve siyer başlıklarında çalışmalar yürüten M. Âsım Köksal'ın, ödüllü *İslâm Tarihi* eserinin "Medine Devri" kısmının dördüncü cildine ek olarak kaleme aldığı müstakil bir çalışmasıdır.**

Yazarın Diğer Kitapları

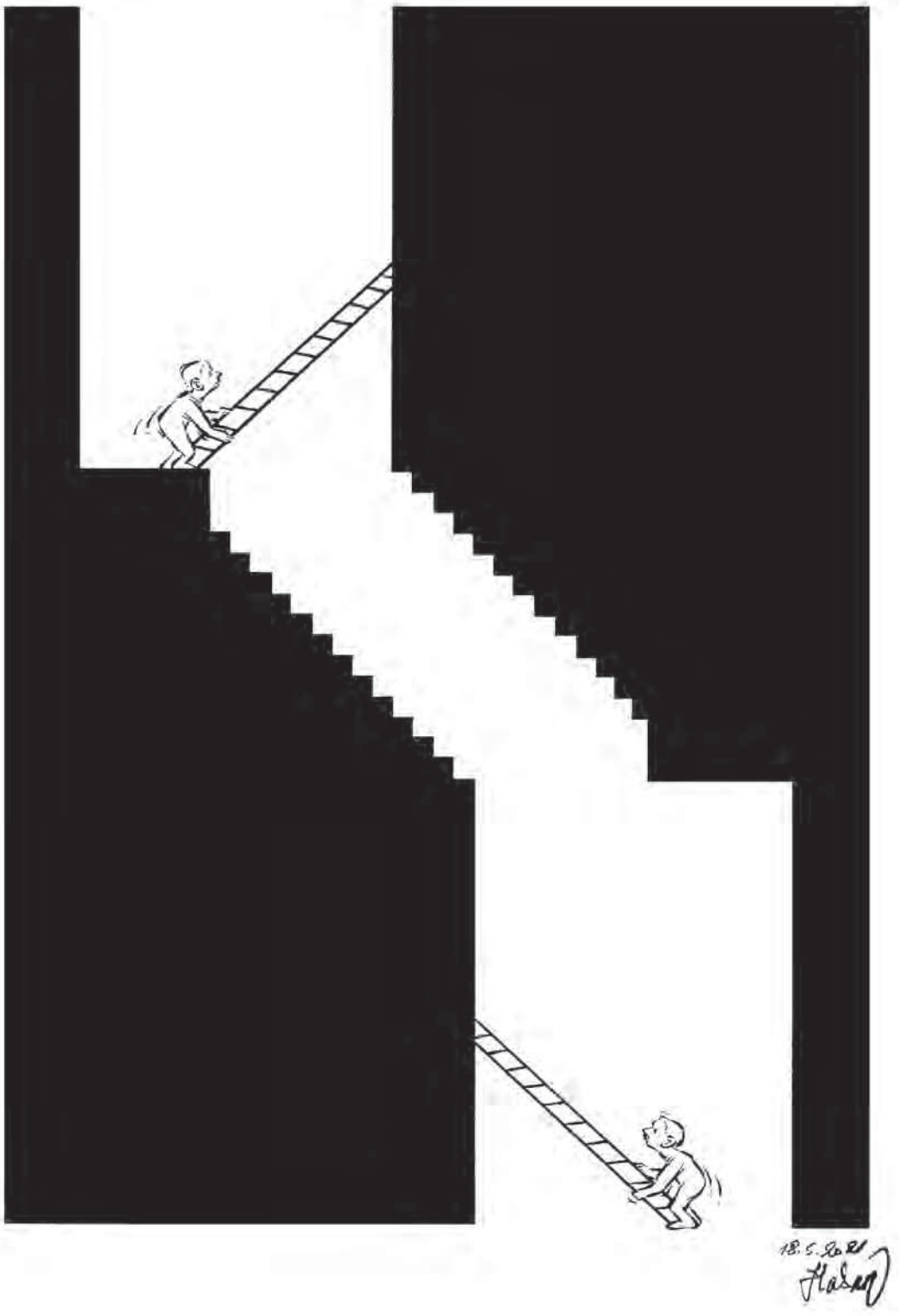
ketebe.com ketebe ketebe ketebe

KETEBE

ÇİZGİSEL TARİH

editor@derintarih.com

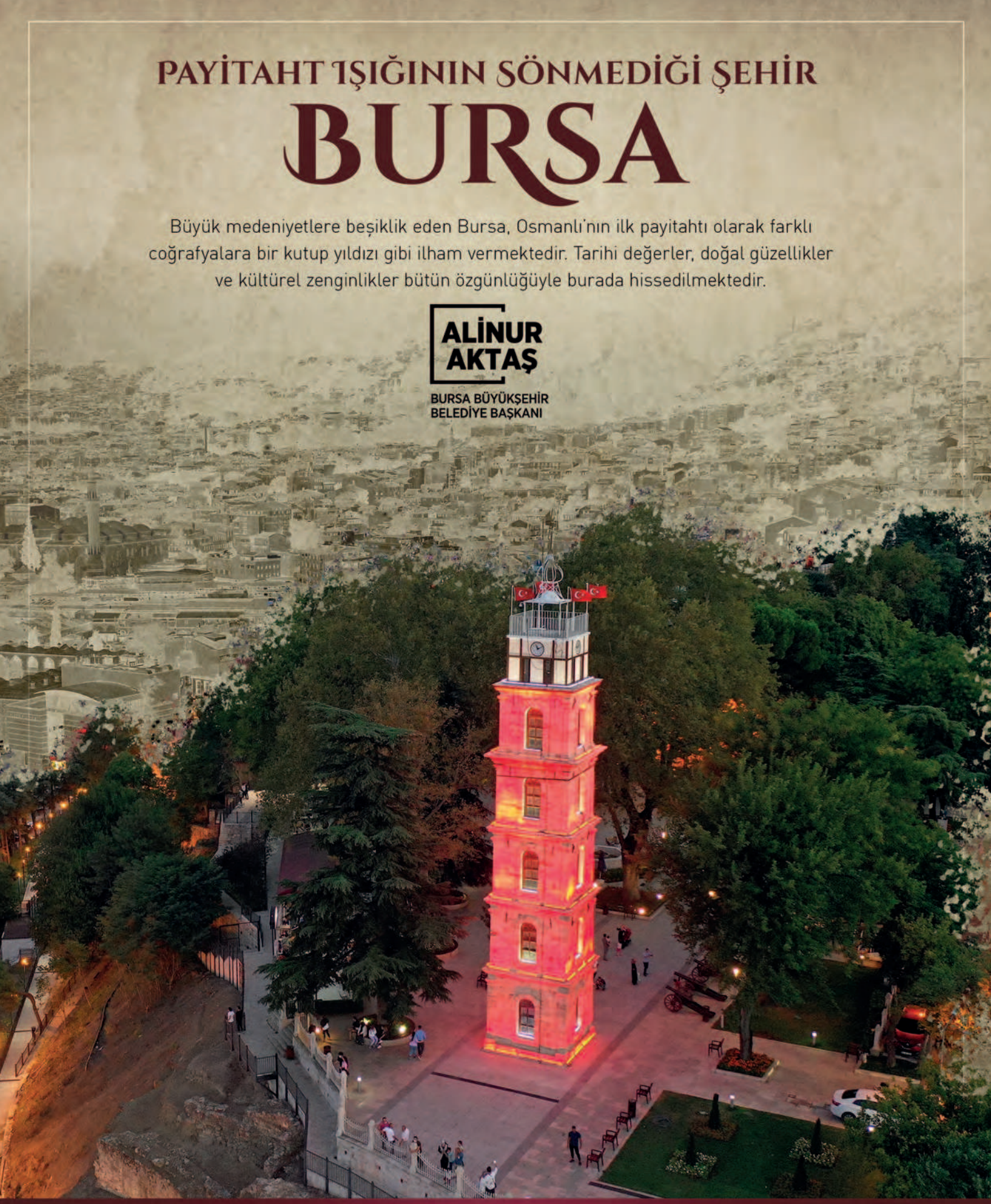
PAYİTAHT IŞIĞININ SÖNMEDİĞİ ŞEHİR

BURSA

Büyük medeniyetlere beşiklik eden Bursa, Osmanlı'nın ilk payitahtı olarak farklı coğrafyalara bir kutup yıldızı gibi ilham vermektedir. Tarihi değerler, doğal güzellikler ve kültürel zenginlikler bütün özgünlüğüyle burada hissedilmektedir.

ALİNUR AKTAŞ

BURSA BÜYÜKŞEHİR
BELEDİYE BAŞKANI

BURSA BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ

/bursabuyuksehir

ANTALYA, BODRUM VE DALAMAN'DAN

YURT DIŞI DİREKT UÇUŞLARIMIZ BAŞLADI

ANTALYA LONDRA (STANSTED), TEL AVİV, SOFYA, ÜSKÜP, SARAYBOSNA, KÖLN, BIRMINGHAM, HAMBURG, HANNOVER, BREMEN, BEYRUT, BRÜKSEL, ZÜRİH, STUTTGART, AMSTERDAM, SÜLEYMANİYE BAĞDAT, BERLİN

BODRUM SARAYBOSNA, PRİŞTİNE, LONDRA (STANSTED), BEYRUT, AMSTERDAM, ÜSKÜP, AMMAN

DALAMAN LONDRA (STANSTED), KİEV, BIRMINGHAM, BEYRUT, AMSTERDAM, AMMAN, TEL AVİV

ANADOLUJET

A TRADEMARK OF TURKISH AIRLINES

anadolujet.com